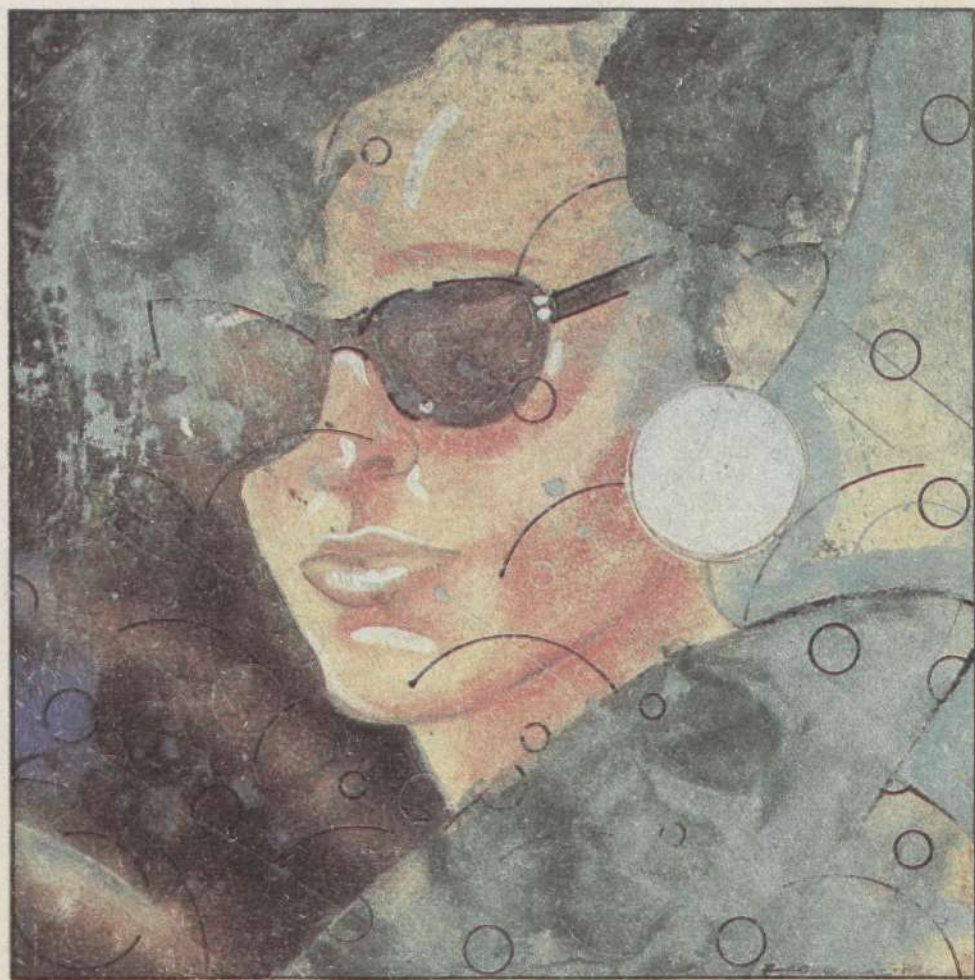

Vikerkaar

6/1987

Paul-Eerik Rummo luulet; prantsuse bukett; Jean-Paul Sartre'i «Seletus «Võõrale»»; Mati Hindi probleemartikkel «Vaateid kakskeelsusele roosade prillideta»; uus rubriik «Teel demokraatiasse»; Anne Lõugas kunstnik Epp-Maria Kokamäest; Mihkel Muti reisikirja «Teekond lõpmatuse esimesse otsa» lõpp

Vikerkaar

ELKNO Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 2. aastakäik.

Juuni 1987, nr 6

SISUKORD

- Nikolai Rubtsov *Oma uinuva isamaa väljadel kihutan ratsa...* 1
Anton Baturin *Väike sugulane* 2
Paul-Eerik Rummo *Luulet* 5
Jaanus Järs *Proov* 9
Sirje Kiin *Luulet* 11
Tõnu Önnepalu *Luulet* 12
Valentin Kuik *Kindral* 13
Hannes Varblane *Luulet* 17
Priit Uring *Kungla rahva lapsed jt* 18
Henri Troyat *Käed* 26
Prantsuse bukett 33
Ott Ojamaa *Järelmärkus* 37
Jean-Paul Sartre *Seletus «Võõrale»* 40
Ülo Vooglaid *Juhtimise ja valitsemise eetikast III* 47
Mati Hint *Vaateid kakskeelsusele roo-
sade prillideta* 51
Mihkel Mutt *Teekond lõpmatuse esi-
messe otsa III* 57
Anne Lõugas *Kunstnik Epp-Maria
Kokamägi* 61
Teel demokraatiasse
Juzef Livšits *Milleks on vaja demokraa-
tia?* 62
- Dixi**
Kärt Hellermaa *Kriitika valus vits* 65
Lugeja kool
Ain Kaalep 69
Elav ajalugu
Aleksandr Kuprin *Kirjad Tallinna II*
73
Psühholoogi pilk
Mart Vabar *Psühholoogilistel problee-
midel on bioloogilisi aspekte* 81
Vaatenurk
Rein Ruutsoo *XIX sajandi Civis Aca-
demicus «häbi» ja «hirmu» vahel* 84
Mart Susi *Keskpäeva pimestusi* 87
Vikerkaar
Andres Ehin *Estofiilid Pärsia lahe
ääres* 89
Märt Linnart *Teeõhtu Harrisonide
juures* 91
Ervin Juur *Subtroopiline seriaal* 92
Kaleidoskoop
Enn Siimer *Filmimaailm IV* 92
Robert Nerman *Muinsuskaitse prob-
leemid* 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul
Esikaanel: Epp-Maria Kokamägi. «Tüdruk
prillidega», tempera, guašš, 1983.

Tagakaanel: Epp-Maria Kokamägi. «Inga»,
tempera, guašš, 1983.

NIKOLAI RUBTSOV

Oma uinuva isamaa väljadel kihutan ratsa . . .

Tõlkinud Uno Laht

Oma uinuva isamaa väljadel kihutan ratsa,
mina, põlisvabade hõimude öiselt viirastuv poeg.
Nagu vanasti priiuse eest nõus olen kallilt maksuma,
läbi aegade kappan, aeg tuhkagi mulle ei loe.

Ammust oli, kui lõõtsmoonik siinkandis rõõmsalt üürgas,
vihtus esimees koiduni kükktantsu lõikuspeol.
Nõudis töökust ja ausust, — kumbki polnd riigile müüdav,
õeldi otse kõik sõnad, karmilt tehti kõik lihtsad teod.

Nagu pääsulind vilksti söötsin siit kevadesse,
lõõtsa ekslevad tuurid jäid hinge, niidult neidude hell hõik.
Möödus aastaid kui vettind palke, aga keegi siis neisse
uskuda enam ei suutnud, — allavett ujus kõik . . .

Suur Venemaa! Kahju sust tõesti. Nimetud leinapajud
üle jäärakuperve mu kodukülas on kummargil.
Tähistaevas nii madal kui lühter, mis ajju vajub,
jões kuivab mu lootsik, — äng on meil kummagil.

Valge laik, endisaegne, künka öisel foonil,
valvab põldude ikaldust üksi, krohvist alasti tiritud.
Ei nuta ma taga tsaari ega haletse vääratud krooni,
kuid südamepõhjani kurb olen igast laostatud kirikust!

Oo taretaguseid vaateid! Õnn, et lapsepõlv mulle neid andis,
siin inglina lippasin luhal, sinilaotuse kupli all.
Praegu hirm kui suurel rändlinnul, tiib murtud just kodukandis
kust lõplikult kadunud ime —, kus võimutseb julm talv.

Ma kardan, kas jaluletõusuks endisest võlujõust mõikab,
paadist ma teibaga igalt poolt põhja nüüd kätte saan.
Liig tüütu vist oleks kuni hauani kõike mõista,
— jääge hüvasti hüljatud tared, sa mu taevalik kodumaa!

Jäägu sulle puhast kui muinasjutt rohtu ja siniõhku,
jõudku jälle kord sinu aita inimtunnete lahke saak.
Kestku kastesed aod, pühapäevased simmaniõhtud,
nii kuis neid säilitab minus üks ahne mäluga naak.

Uinuva isamaa väljadel kappamast ma ei lakka,
kuid minu ratsu ei häiri suurte tühjade külade und.
Ei nähta ta lehviwat varju ega kuule müttavaid kapju
surmtülpinud, väsinud hinged, sest alles on kesköötond.

Ning üksnes vanadest haavadest mulle nii tuttav
unetult koiduni vähkrev dessandiväe rindemees
oma imestund eidele pihib: «Üks ratsanik kappas uttu,
see oli vist muutuste märk, ju vist on sündmusi ees.»

1962

ANTON BATURIN

VÄIKE SUGULANE

«Uih!» ütles üks ja osutas.

«Uih! hüüdis ta vend.

H. G. Wells

Ma näen teda seismas — oma väikest sugulast. Ta seisab järjekorras. Seal müüakse igasuguseid asju. Peamiselt söödavaid. Ta on minu üsna kauge sugulane ja ta on praegugi üsna kaugel.

Tema nimi on Meeri, aga vihikute peale armastab ta kirjutada Mery, sest nii on ilusam. Ma tean, sest õpetan samas koolis, kus tema seda, mida õpetan, ning kõike muud õpib.

Ma vaatan, teadmata, kas t e m a õpib. Ta on veel liiga väike. Nii väikestele pole ma tunde andnud. Sellepärast ma ei tea. Meie koolis õpitakse üldiselt hästi. Räägitakse, et pareminigi kui enamikus teistes. Ma olen esimest aastat selles koolis ja kõigest pole mul veel aimu. Tundub, et siin ei õpita. Siin ainult õpetatakse. Ja vahel kontrollitakse seda, mida nad on kuskilt õppinud. Miski neid ei huvita; vahest ehk gürsad ja kameeleonid ja karud, kes lehma murravad, kui ma juhtun neist rääkima; jutud olendeist. Need lood on justkui valmid, aga nukramad ja riimita. Täna küsis üks tüdruk, mis ma arvan, miks tema halli kassi poegade hulgas kaks musta-valget on. See oli suur tüdruk. Suuri tüdrukuid, näed, juba huvitavad sellised asjad. Ma ütlesin, et kust

mina tean, et ma ei tea sedagi, miks mu õde on ainuke heledapäine tumedajuukselises perekonnas.

Ma vaatan teda ja mõtlen tema e m a l e. Ema nimi on Riina. Riina oli juba siis suur tüdruk, kui mina alles väike olin. Tal olid pikad mustad juuksed ja nende sees narmendav nahkpael. See ei meeldinud mulle. Seal pidanuks olema hoopis punane roos. Jah, just punane roos oleks pidanud neis mustades juustes lõõmama... ja silmis õitsema ülane, nõnda arvasin. Näinud tema nahkpaela, tuli taas ja taas tahtmine üle lugeda vana muinaslugu Lumivalgekesest, silmad kinni, tunda möödalahvivate juuste aimust, näha vilget punasest õiest. Ta kandis lühikest nahkseelikut, mis oli vöö kohalt kanepinööoriga kinni seotud. Ma küsisin, miks ta seda kannab? Ta ütles, et kasva, küll siis teada saad. Ma olen ligi kaks meetrit juba, aga ma ei tea, kui palju veel tuleb kasvada, et seda teada saada. Tal oli Harri. Nii ta ütleski: «minu Harri». Nad pidid kuuluma igavesti ühte. Riina ja Harri tavatsesid kuulata alati Frank Zappat. Nad teadsid temast palju rääkida. Temast ja tema soolodest. Veel praegugi, kuuldes totrat sõna «soolomootor-ratas», assotsieeruvad mulle üheaegselt nii plaadiümbrise Zappa kitariga kui ka Harri oma punase «Jawaga». Praegugi kuulab Riina vahel üksi olles vanu kulunud linte ja peidab need siis jälle raamatute taha. «Jawa» tõttu kutsuti Harrit veel ka Moto-Harriks. Lisaks mootorrattale olid tal veel pikad juuksed, nahkpael, juustes nagu Riinalgi, ja alt laiad teksased. Alt laiu teksaseid ei olnud siis veel sugugi kõigil. See-pärast saatsid teda kadedad pilgud. Nende teksastega nägi ta kurja vaeva, enne kui need sündisid jalga panna. Harri pesi neid mitu korda, hõõrus säärekohti pealt kange vesinikülihapiendiga, siis tellisetükiga ja lõpuks pimssskiviga. Siis olid tal sellised püksid, milliseid oli õige vähestel. Teda kadestati endisest enam. Ma ei tea, kelle isa on Moto-Harri, Meeri isa ta vist ei ole.

Ma vaatan teda ja mõtlen, milline olin m i n a tema vanuses. Ma olin kasvult väike. Kasvasin kunagi hiljem. Mäletan, et suured tädid kandsid väga lühikesi seelikuid. Ma olin väike ja ma teadsin tädidest üsna palju. Rohkem kui vanemad poisid. Nemad olid siis juba liiga pikad, kui tädid lühikesi seelikuid kandma hakkasid.

Ma vaatan teda, oma väikest sugulast, ja mulle tundub, et täna olen juba kaks korda kohanud tema p o o l - o n u. Tema pool-onu on mulle pool-sugulane ning kutsutakse teda Maiduks. Esmalt nägin Maitu Pikal tänaval. Ta istus valges korvtoolis ning jõi õlut, selg kühmus ja silmis keedetud kõõluse ähm. Tal oli must nahast autojuhitagi üll ja ta polnud purjus. Mait ei ole kunagi purjus. Ma mõtlesin, millal mina viimati sellises valges korvtoolis istusin. Siis tuli meelde: see oli poolteist kuud tagasi Adleris. Seal joodi türgi kohvi. Türklane seda ei keetnud, aga toolid olid valged ja plastmassist nagu siingi. Teist korda nägin Maitu «Varblases». Ta ütles mulle ühe räige pooltere. Üks õige tere on ilmselt veelgi rähgem. See on tore, kui inimesed vahel nõnda teretavad. Mait alati. Ta oli koos sõpradega. Neil on hüüd-

nimed. Tema sõber on Dingo, kuna talle meeldib «Dingot» kuulata. Täna küll mitte. Makilt kostavad mingi varemgi kuulud laulu sõnad: «Kuka mun punkkariin vois rakastua». Maidu riietesse on taotud ilmatu hulk neete ja muud atribuutikat. Selle järgi tunnevad nad ennast ja teisi. See lähendab kui ühine tubakas suitsetajaid. Nemad tõmbavad samuti ja joovad õlut. Siis kukub nende lauda, vabale paigale, üks vana. Vana võtab põuest veini. Seda tervitatakse omapärase lärmiga:

«Tõmba leelet!»

«Kao minema, muld!»

«Kao käo v . . . !»

Vana oli üllatunud; suisa solvunud. Läks ära. Vandudes trepist alla. Vana ei saanud noortest aru; «üle pea kasvanud, kutsikad,» ütles ta.

Nad ei joo. Need, kes joovad, pole õiged. Kui nad jooksid, satuksid nad platele. Platel on halb. Sinna üldiselt ei taheta. Mait ja tema sõbrad tahavad olla õiged. Nad kraabivad laudadesse oma eksistentsi sümboleid. Minugi ees oli üks ringiga piiratud armastus. Süda. Ei tea, kelle oma see võis olla? Ja miks piiratud? Nad tahavad elu ja vabadust ja armastust. Muud nad ei taha. Vahel siiski tuleb, sest neil on raha tarvis. Mait korjab ära ripakile jäetud taara. Nad otsivad tuge anarhiast. Nii nagu end nõrgana tundev vaim toetub režiimile või usule, nõndasamuti otsivad. Nõrk ihu leiab tuge ajult. Millist tuge saab aga ajuta keha? Kas üdilist? Või nagu loomad? Näen karja lemminguid sööstmas vahuse veepiiri poole.

Ma vaatan: ta ostab jäätist. Mery ostab neid kaks. Ühe võtab poiss endale. See poiss on kuskilt välja ilmunud. Alles teda polnud. Nii üldiselt ilmutakse: äkki. Poiss ja tüdruk, nad polegi enam n i i lapsed. Väikesed, kuid lapsed enam mitte. Mitmendas nad käivad? Kaheksandas ehk. Nad eemalduvad. Räägivad. Vehivad kätega, jäätised käes — tilguvad.

Vaatan neid kaht, ja sammun järjekorda. Ma ei märka seda enne, kui olen viimasena koha sisse võtnud. Ka nemad ei märka. Keegi puudutab mind käisest: keegi on mind siiski märganud. See on Priit, kolleeg. Ta õppis TRÜs matemaatikat ja annab meie koolis kehalist kasvatust. Vahel harva ka matemaatikat. Eksamite aeg istub ta komisjonis ja ei tea täpselt, mida õpetaja on neile õpetanud. Õpilased ei tea, mida tema on õppinud.

«Mis sa siin teed?» küsib Priit.

«Seisan järjekorras,» ütlen.

«Mida ostad?»

Ma ei tea, mida vastata. Ostan jäätise, kuigi harilikult, nähes neid müüdavat, jätan ostmata. Need ei maitse mulle. Jäätised, näed, juba ammu ei maitse mulle. Neis on jäätükke, keelel tunduvad jahusena ja kleebivad. Jäätis mu käes kleebib kuidagi eriliselt. Viskan selle minema. Kleepimine jääb. Seda juba naljalt minema ei viska. Otsin kohta, kus saaks käsi pesta. Otsin, aga ei leia: see on reaalne, et ei leia. Vahel

on jäätised head ja vahel on hea, et ei leia, kus pesta. Nii, nagu tunneb end hommikune soo, kui esimene tuulepuhang on ära pühkinud kogu pika öö painanud röske ja külma udu, nõnda tundsin end äkki, läksin jälle, unustades kõik, tagasi järjekorda, et osta jäätis: suur hea jäätis, mille saamiseks tuleb käsi tugevasti rusikasse pigistatud rahaga tõsta kõrgele, kõrgele üle pea, üle leti ääre, otse müüjatädi ette . . . ja oodata, oodata kikivarvul, harali sõrmi . . .

PAUL - EERIK RUMMO

Miks ma välismaale ei põgene

1

Armastada (mõtlen siin selle all: osata
olla nõrk ja täiesti täiesti
ükskõikne, saagu mis saab),
niisiis, armastada ja luuletusi kirjutada
saab lõpuks igal pool ja lõpuks
ära ei ela sellest kuskil.

2

Alati ei jõua nõrk ka olla
ja lohiseda luuletava loomaga endas
kaasa, ja mõnikord
puhkab ju temagi pikalt ja armastus mõnikordki libiseb peost,
ja oledki olukordades, mis sunnivad kavalaks, julgeks, julmaks,
igavkavalaks, igavjulgeks —
nagu vist igal pool mujal? ei tea.

3

Seisab segavereline
siit rootslane, sealt mustlane,
veidi sugulas-soomet ja ingerit, taani ja poola sinist,
alamsaksa aadellikkust, viimastes aastaringides venet
sekka kolgaste lombakaid põlvkondi, verepilastust, pealegi
sõdades, katkudes hooti peaaegu
viimseni mulda jooksnud, ainult
keel veel veritseb, ainult keel veel
enam-vähem terve ja vana, ainult keel veel käib, mees
seisab, mees seisab, seisab segavereline,
metsastajate ja meresõitjate
küsitav, vägagi küsitav järglane
(«varja vabadust!», varja, vii metsa ja pista samblasse,
võta merele kaasa) — kuid
kellest on tulnud siis, kellest on jäänud,

kellest on jäänud siis see, kes siin seisab,
Kalevipoeg kadunukene kaenlas, jalad oma lolluse läbi
otsast raiutud, lennukid pea kohal
paukumas, seisab
ja proovib soomeugriliselt mediteerida,
mets hõre, meri kinni, piir
kinni, seisab
ja viskab vahel vaatajatele võõrkeelset nalja, seisab
oma kadakate ja gootikate keskel,
mida pole kuskil mujal ilma peal,
kadakate, mis kasvavad täpselt kõrini, ja gootikate,
millega pole tal rohkem pistmist kui mõne minaretiga.

4

Mis üldse tähendab «põgenema»?

Püha taevas küll, tõepoolest, miks siis mitte,
kui niisamuti minna ei saa
ja kui sind siin keegi ei vaja?
Hirm ja võõrdumus, hirm ja võõrdumus,
näljahirm ja võõrdumus toime
tulla, saagu mis saab,
sattudes kuhu tahes.

5

Ja armastada ja luuletusi kirjutada
saab lõpuks igal pool ja lõpuks
ära ei ela sellest kuskil.

1970/71

*

MÕNES MÕTTES on mõttetud kohustused
täiesti asja eest, näiteks kihlvedu
süüa kuu aega järjest ainult riisiga täidetud paprikat
javõiehk kohustused sõjaväes, nagu tekkide triibud,
proovihäired, karistushäired, põrandakaapimine raudrõnga
servaga
kusjuures see rõngas on iseenesest mingi tankidetail ja
leiab ühtlasi kasutust dekoratiivsetes väravavõredes,
pole vale, et sõjavägi teeb meheks, sõjavägi t e e b
m e h e k s,
mõttetud kohustused juhivad pilgu kohustuste mõttetusse
ja asjaollu, et võibolla mõttekus polegi kellegi väärtusmõõt
(ja vahel santšastis lesides jääb aega selle üle järele mõelda,
kui oled kõhu lahti päästnud), sõjavägi teeb tõesti meheks
teeb su meheks ja paneb su selgelt ja võibolla lõplikult
maailma
vastu selle läbinägijaks, vihkajaks javõiehk kaitsjaks.

Paul-Eerik Rummo. Foto: Tõnu Tormis

Rummo

Kohusetäitjad. Luuletuse konspekt

Ükskord juhtusin nägema: vastuvoolu,
täis algelise armastuse jõudu,
tungis tohutu kalade hulk.

Kudemispaikadele!

Kuid ees, ennäe, on tõke.

Asjatud hüpped, siis trepid — ja lõpuks
libe lavats, mille ees spetsialist
ootamas nuiat ja noaga (oma töökohust eks täitmas).

Hoop pähe ja mari kaussi

ja värsket, pool-elavat veel, lõhkine keha
teise. Milline masturbatsioon! See luuletus
on muide pärisluuletuse

kohusetäitja. Luuletuse,

mille mari ei maitsnud maitsjaile,

kuid ka kohtumispaika ei pääsnud.

Kohusetäitja, täida oma kohus —

see tähendab: täida teise

kohus! Aga pidu oli peenike —

see degusteerimine seal. Minagi

olin platsis, sõin ja jõin —

jõin külma kanget viina (tont

teab, kelle terviseks — küllap tole spetsigi), sõin

sedasama, seda vastvõetut, värsket. Jah, minagi

olin seal, sõin, jõin, jah, mööda vuntse

voolas maha, jah, kuid sattus suhugi:

maagiline osadus niisiis. Algelise armastuse

armulaud, või kuidas? Kohusetäitja,

täida oma kohus. Vastuvoolu, tõketest

üle olgu nüüd sinu kord. Päri voolu, päri Jumala häält

on see ju päriselt.

1985

JAANUS JÄRS

PROOV

Mees saatis külalised ära, kuid temas tormlesid ikka veel vaidluse lennukad mõtted. Hajameelselt tõmbas ta kampsuni selga, vajutas jalad kingadesse ning jalutas üle pruunkollase õue. Jalge ette heitis päike raagunud võrade varjumustri. Läbi võrade paistsid sajanditevanuse kloostrimüürid. Sinna mees sammuski.

Hakkide kja-kja saatel sisenes mees lagunenu värvatornist. Munakivisillutisel läbis ta kangialused, jalutas üle sisehoovi, tõusis treppidest peasaali. Hakkide hääled kajasis siingi. Tuul pillutas liivapõrandale tühje kilekotte, haaras tellingujäänuste juurest jäätisepaberi ning kandis selle altarinišši, mida viimased filmimehed koldena kasutanud olid. Mees laskus trepist ja asus tagasiteele.

Hetkelise uuu ajal peatus mees kümmekonna meetri kõrguse müürijupi ees. Vaarika- ja nõgesetüükaid murdes trügis ta selle jalamile. Vaid korraks oma kingade libedatele kunstmaterjalist taldadele mõeldes hakkas püstloodis seinale ronima.

Esimesed sammud tegi ta mängleva kergusega. Kätega otsis kivi-nukke, siis pingutas õlavöödet, torkas labajala servapidi paeplaatide vahele. Leidis kehale kolm toetuspunkti, surus teise jala pisut kõrgemale. Seejärel sirutas käe uuesti välja. Aeg oli kivide vahelt krohvi välja uuristanud, mees kordas käte-jalgade tsüklit mõne korra ning jõudis paari meetri kõrgusele.

Kehale mugavamast asendist otsides püüdis ta endale selgitada äkilise soovi põhjuseid. Miks ta ronima hakkas? Kas selle erilisel ilusa ilma ja kõrgendatud meeleolu sunnil või tahtmisest toas kangeks jäänud liikmeid sirutada või edasilükkamatust soovist teha midagi tavatut. See tormakus lõbustas meest. Veel rohkem nalja tegi mõte, mis saaks, kui naabrite lapsed teda niiviisi müüri küljes rippumas näeksid. Ta jätkas.

Kõrgemal algas raskem lõik. Pae vahele olid kunagised ehitajad müürinud ümaraid raudkive ning need ei moodustanud kinganina mahutavaid vahesid. Üks jalg kaapas korraks seina ja puistas näputäie puru alla. Ülejäänud kolm punkti parandasid kehaasendit ning jalg leidis mingi eendi. Mees lükkas turja kummi, vaatas allapoole ning otsis uut jalatuge. Paar korda eelnevalt järele proovides toetas ta teise kinganina graniiditüki kumerusele. Käsivarred sirutas välja, puusad surus tahapoole, et jõujooned keharaskuse täpselt jalapäkka suunaksid. Pilk liikus kivrada pidi kuni müürist kaarduva pihlakavitsani.

«Viis meetrit pole veel ohtlik kõrgus. Pole veel ohtlik.» Nüüd uuris ta seina tähelepanelikult, kompas silmadega juba enne käsi kivid läbi, vaagis neist igäühe omadusi. Käed kontrollisid silmade andmeid ja haakusid paetükkidesse. Keha liibus vastu müüri ning kerkis tasapisi.

Korraks jäid jalad rippu, siis leidsid kumbki omale vahe.

Asend lubas hetke puhata. Mees puhastas ühe kivi ülakülje prahist, pühkis käeseljaga põselt krohvipuru. Järgmise toetuskoha leidis ta põlvele, kallutas keha ning liikus külgsuunas. Siis veel natuke. Tema käeulatusest kõrgemal oli müüris tühemik.

See kivi, millest pidanuks haarama tühemikuni küünitamiseks, oli halb kivi. Ülapind oli kaldu, katsumisel eraldus tema vihmadest uhtud pinnast tükikesi. Teist sobivat aga sel kõrgusel ei olnud ning, kiviserva pöidla ja sõrmede haardesse võtnud, pigistas mees tugevasti. Üks jalg ning teine käsi tõusid, hingamine peatus. Käsi jõudis tühemikuservani.

Taas otsisid oma kohti ülejäänud jäsemed. Nende abiga jõudis kunagisse prussi toetumiskohta terve käsi kuni küünarnukini. Mees lasi õhu kopsudest välja pahiseda. Sammaldunud müüriharjani jäi kehapiikkus. Mees hindas säilinud jõuvaru suurust. Müüriharjale laskus tuvi ning jalutas seal kudrutusi kuuldavale lastes. Krõbina peale kallutas tuvi pead ja tabas mehe kõrgussepürgiva pilgu. Mees vahetas parajasti kätt ja raputas vabanenud paarilist. Tuvi kukutas end teisele poole müüri.

Mees vaatas seljataha alla. Erilise teravusega joonistusid välja kivid mätaste vahel. Ta oli sattunud sissevarisenud keldrilae hambulise serva kohale. Augustu oli pime. Mees arutles, kas ta kardab. Kartust ei olnud, kuid sõrmed hoidsid kividest palju tugevamini kui müüri alumistel meetritel. Ülalt nägi kõike teistmoodi. Eemalt tõusid kloostri poolevõrra kõrgemad müürid, kuid siingi oli vaade avardunud. Vahtra- ja pärnalatvade vahelt nägi luitunud seintega puumaja. Seal ta siis elas. Kartust ei olnud ning ta vaatas jälle ülespoole.

Kindel tugi oli ühe kehapoole kätel-jalgadel. Teise käega tõstis mees põlve peaaegu rinna kõrgusele ning torkas otsapidi tühemikku. Põlve abiga sai käsigi uue toe. Teine käsi otsis pidet kõrgemal. Otsis, kuid ei leidnud. Mees ei saanud asjast aru, katsus veel, aga palju mehe sõrmed ka pragusid kompisid, haakumiskohta ta ei leidnud. Ehitusmeistrid olid müüri kahelt-kolmelt kihilt eriti korraliku ladunud, valinud siledad, kenasti ühesuurused paetükid, sobitanud üksteise konarustesse. Paratamatusega leppinud, hakkas mees laskuma, mõne hetke pärast oli käsi jälle tühemikus.

Käed hoidsid müüriaugu servast ning jalad kaapisid tuge otsides seinat. Pilg vajus näo ees kasvavasse samblasse. Ei õnnestunud. Jalad ei leidnud allpool tuge. Väike puhkus ja uus katse. Ei õnnestunud. Teadvuse horisonidile ilmus seletamatu tundevarjund. Mees mõtles, kuid paremad mõtted kulusid enese rahustamiseks. Kas ta kartis? Ei kartnud. Ainult käed väsisid üha rohkem. Mees suutis veel muiata, sest talle meenusid korraga paljud nähtud seiklusfilmid. Nendes tõusis hea-halva paar finaalis ikka kõrgele-kõrgele ja negatiivne kangelane, haaranud veel kätega tühja, kukkus karjatusega sügavikku.

Lõpuks taipas ta end külgsuunas nihutada. Jalad said tuge, siis käed, siis jalad. Ühe talla alt murdus lahti kivitükk ning lendas koos

tema külge korpunud krohvikämbuga risu sisse. Jalad ei libastunud, sest kolm punkti olid kindlalt paigas. Siis käed, siis jalad. Kas ta kartis? Ei kartnud. Ainult sõrmed olid juba täiesti tuimad ning jalad tegid väga palju ülearuseid närvilisi liigutusi. Kolme-nelja meetri kõrgusel mõtles mees pingsalt, kas hüpata või ei. Ta suutis mitte hüpata.

Mees toetas jalad maha ja püüdis liigutada krampunud randmeid. Kõigepealt tundis ta südame vasardamist. Siis kostsid kõrvu taas hakkide hääled. Mida oli ta saavutanud, tippu ta ju ei jõudnud. Siis sai ta aru, et oli kõik need minutid kogunud vaid materjali oma järjekordse jutu jaoks.

SIRJE KIIN

*

SEE MEES OLI ASJADEST ÜLE
kui kõrgelt lendas ta vaim
ta kõnetoon püsis ülev
ta oligi kõrglavataim

ei vaevanud maised mured
ei olnud tal toiduga hoolet
ei toonud tal lapsi kured
jah lapsed olid naise poolt

kes asjades kinni püsis
kelle olek nii kindel näis
kes ometi kahtles ja küsis
kel süda sai tihti täis

täis igapäist armastust
mis koosneb mürgist ja meest
siit südametäiest just
näen võrsumas jälle meest

*

Valepeig

Mees ajab osavalt äri.
On kõigega nõus ja päri.
Mitte miski teda ei sega
müüa naha ja karvadega
kõike mis hinge taga
ja isegi hinge sees.
Vaenlane iial ei maga.
Ta ise ongi see mees,
kes meile on tulnud kosja,
et ajada eesti asja.

KAS SA USUD ÜMBERSÜNDI

kas sa ootad seda tundi
millal vale keerab tõeks
vaenlase teeb vennaks õeks
tuhamäest saab õitsva aia
kitsaist oludest saab laia
rahast luuleraamatu
meistriks sõgesaamatu
pime näeb siis tegelikku
tegija teeb tulevikku
olevik on sinu teha
vaba vaim ja vaba keha

oh ei tule seda tundi
kes see usub ümbersündi
Äkki lukk lööb lahti lukust.
Vaata —

liblikas sai nukust!

1985

TÕNU ÕNNEPALU

LUMI, NÄRBUMATU, IMMORTELL

üks etüüd Max Harnooni teemadel

1

Eile, see ei olnudki ju tegelikult esimene lumi.
Esimene oli enneaegne. Eile: esimesed valged jooned äärelinna plankudel. Must-valged jooned, horisontaalid.
Õhk lõhnadest settinud, ka must-valge.
Inimeste seljad. Näod ärapööratud, sisse: üllatav puhtus, peaaegu mitte midagi.
Must-valged jooned. Ei, mustad jooned, valge mittemidagi. Vaikus.

2

Magada, tumedana kerra tõmbuda, mustaks punktiks koonduda, eimillekski koonduda valgesse.
Ärgata, valgeks täpuks ilmuda, valgeks valgeks laieneda musta.

3

Poolunes-poolärkvel sünnivad välgatused, värvid. Punane: sigaret näo kurva ovaali taustal, kahe peene sõrme vahel, sõrmedes veri, üles-alla liigub veri, kumab veri lõputa suletud ruumis. Hing. Veel avanemata, oma pimedas sisemuses hõõgub lill.
Kollane: nartsiss, endassearmunud, eikellelegi sätendav tolm päikese käes, kollane.

4

Kurbuse konkreetsus. Kohviku konkreetsus. Tooli, tooli nagina konkreetsus. Ei enne ega pärast.
Kurb hing, valuta hing.

5

Sügis. Kõige ilusam. Herman, miks sa jäid repetama sesse kevadesse. Kõige ilusam nüüd. Suits. Ilusam kui meri, kui merekarbid.
Sügisõhkude hajevil surm.

6

Näed (kurbuseta ütlen, kurbuseta): närbuvadki lilled.
Närubuki süda, kuldseks ornamendiks saab, juugendlikuks, põimuvaks, tihenevaks pimeduse ümber.
Ja pimedust polegi. Suur valge on väljas.
Kuuled? Lumi.

VALENTIN KUIK

KINDRAL

Nüüd oli selge, et Euroopas puhuvad uued tuuled. See oli tore. Heinrich, kes suure poliitika keerdkäikudes küll eriti hästi ei orienteerunud, pistis loetud ajalehe portfelli ja ohkas rahulolevalt. Heinrichile meeldis töölt koju sõites ajalehte lugeda. Sealt laekuv värske informatsioon pani ta maailma rõõmudele-muredele kaasa elama, tekitas meeldiva veendumuse, et tema, Heinrich, astub ajaga sammu ja on kah mingil viisil kõigi päikese all toimuvate sündmuste eest vastutav. See teadmine kohustas, kuigi Heinrich ei osanud täpselt öelda — milleks?

Niisiis oli kõik hästi. Paljukannatanud Euroopa liikus tulevikku uutel rööbastel ja selle kontinendi südames end linnatranspordi hoolde usaldanud Heinrich võis harjumuspäraselt silmad sulgeda, et nad pika aja möödudes avada täpselt siis, kui tramm juurviljakaupluse vitriinist mööda veeres.

Kõik klappis. Heinrich vaatas heatujuliselt muheldes ringi. Inimesed lugesid ajalehti, nagu temagi seda äsja oli teinud, vestlesid, pikasääreline tüdruk mängis häbelik-armunult noormehe pintsakunööpidega ning . . . Heinrich võpatas.

Otse tema kõrval võbeles sõidurütmis lai punane kindralilampass. Eksitust ei saanud olla, sest ettevaatlikult pilku tõstes nägi Heinrich heast materjalist, punasega kanditud rohekat vormikuube ja suurt hulka värvilisi ordenilindikesi, mille taga peituv tundmatu sümbolika küllalt veenvalt kõneles kindrali poolt läbitud pikast ja kuulsusrikkast sõjateest. Kuldsel õlakul arvas Heinrich nägevat kaht kindralitähete, aga neid võis ka rohkem olla.

Kindral hoidis vasaku käega torust kinni, paremas oli tal ajaleht, mis jättis nähtavaks vaid pool nägu. Heinrich oli kusagilt lugenud, et inimnägu pole vihikuleht, mille keskelt kokkumurdmisel kõik nurgad ja jooned teineteisega kattuvad, rääkimata siis hoopiski inimhinge ülikeerulisest geomeetriast. Küllap see lihtne tõde oli laiendatav ka sõjaväele, kus küll täpne kord ja ülim korrapärastatus seaduseks on. Sellest hoolimata jättis kindrali näo nähtav pool Heinrichile igati soodsa mulje: hea vormiga lõug ja huuled, suursugune kullinina, hõbedaselt särav oimukoht ja kumer laup, mille kõrgust ei suutnud varjata ei ajaleht ega kuldkokardiga mütsinokk. Kindlasti oli selle mõttekurdudes lauba taga peidus palju sellist, mida Heinrich ei tohtinud teada. Seda, millest olenes Euroopa tulevik kõige laiemas mõttes, aga ka tema, Heinrichi tänane julgeolek ja kindel usk helgesse homsesse päeva. Ja ikkagi sõitis kindral trammis nagu temagi, hingas sama õhku, luges sama ajalehte. Luges ja seisis.

Kusagil sügaval Heinrichis lõi miski end kontsade plaksatades tikksirgeks, seesmine pinge kandus üle jalgadesse ja Heinrich oli juba tõusmas, et kindralile viisakalt istet pakkuda. Samas aga välgatas peas mõte, et selline iseenesest tore žest võiks värske informatsiooni valguses tunduda kaasreisijaile kui mitte just pugejalikuna, siis ikkagi teatud mõttes väga demonstratiivsena ja Heinrichi juba sentimeetri jao kerkinud tagumik laskus aeglaselt tagasi soojaks istunud kunstnahale.

Tramm peatus. Uksed avanesid kriiksudes, inimesed liikusid, keegi väljus, keegi tuli peale, kuid nagu Heinrich silmanurgast võis märgata, jäi istekohtade osas kõik endiseks ja punane lampass oli veelgi lähemale nihkunud.

Nüüd tundis Heinrich ka kindrali lõhna: tubaka, tuttava parfüümi ja millegi ebanäärase uimastavat segu. Arvatavasti oli kindral juuksuri juures käinud. Võib-olla oli ta oma mehise kindralinäo isegi samadesse kättesse usaldanud, mis pühade ja tähtpäevade eel ka Heinrichi puhtaks raseeritud põski odekolonniiga hõõrusid. Ja kui kindralil juba kõlbas Heinrichiga ühes trammis sõita ja sama juuksuri juures käia, siis võis ta ju ka samu sigarette suitsetada. Suitsetas ta kindlasti rohkem, sest tööd ja vastutuse suurust ei andnud Heinrichi omaga võrreldagi.

Läbi puhevil sõõrmete voolav õhk, kust Heinrich nii palju tuttavat ja omast leidis, tegi seisva kindrali väga sümpaatseks, kuid tõusta ta esialgu siiski ei söandanud. Olukord oli räbal. Ja ometi oli veel äsja kõik olnud väga hästi, kuid piisas ühest ettevaatamatust peapöördest ja kohe kadusid nii värskest informatsioonist tekkinud südamerahu, mõnus heaolutunne kui ka kõik muu, mis kojusõidu tavaliselt nii meeldivaks tegi. Näis, nagu oleks ta nad koos läbiloetud ajalehega portfelli pistnud.

Mõnda aega püüdis Heinrich end rahustada mõttega, et rühikale kindralile istekoha pakkumine tähendaks selle degradeerimist tavaliseks pensioniikka jõudnud inimeseks ja võiks kindralit solvata. See naiivne lootus jooksis aga kohe karile, sest kindral vahetas kätt ja ohkas. Ilmselt oli tal veel pikk tee sõita.

Heinrich püüdis nüüd mõelda sellele, mida ta koju jõudes tegema hakkab, kuidas ta kapist puhta pesu võtab, vanni läheb ja pärast televiisorit vaadates parajalt külma õlut joob. Aga visa mõte ei lasknud end petta, vaid püsis trammina endistel rööbastel, nagu oleks kindral Heinrichiga koos tulnud nii koju kui ka vanni.

Siis märkas Heinrich endal kena noore naise pilku. Tekkinud nõrk lootus kasvas silmapilgu jooksul võimsaks laineks ja Heinrich valmistus juba tõusma, et naise esimese märkuse peale kindralile koht loovutada. Karmi hukkamõistu asemel nägi ta aga naise maitsekalt toonitatud silmades midagi sootuks vastupidist. Kuigi Heinrich oli igati rivikõlbulik meesterahvas koos kõige sellest tulenevaga, ei hellitanud õrnem sugu teda just sageli taoliste pilkudega. Käesoleval

hetkel ei valmistanud aga sedalaadi huvi tema isiku vastu Heinrichile vähimatki rõõmu. Pigem vastupidi.

Ta libistas pilgu löödult üle ahvatlevalt pakatava džempri, toredate puusade, pingul sääрте, pööras näo akna poole ja sulges silmad. Neid avades nägi ta oodatud kohviku asemel hoopis kvartal kaugemal asuvat naiste nõuandlat. Nii ootamatult nähtuna tekitas see rahuarbastav asutus Heinrichis hirmu, igituttav linn, mis seni laitmatult ta bioloogilise kella sihverplaadi osa oli täitnud, tundus võõra ja vaenulikuna. Ja Heinrich tundis järsku, et tahab tagasi muretusse lapsepõlve, mil sai peos hoida ema juhtivat kätt, istmiku all tunda mitte linnatranspordi krobelist kunstnahka, vaid memme sooje põlvi.

Tramm peatus jälle, kuid nii umbses vagunis kui ka Heinrichi lõhestatud südames jäi jõudude vahekorra halastamatu *status quo* muutumatuks. Heinrich tundis, kuidas kindrali lõhn ümbritseb teda mingi painava pilvena, täites ta õudust tekitava lummusega. Kohe pidi sündima midagi kohutavat. Isegi tramm veeres nüüd talle ettenähtud lõpp-peatuse poole kuidagi aeglaselt ja tähendusrikkalt nagu saatuse. Olukord oli talumatu.

Heinrich vaatas pelgalt üles, talle näis, et kindrali ajalehest varjama silm teda ainiti jälgib ja kusagil selja piirkonnas tekkinud kuum hoovus valgus püksivärvli ja särgikaeluse nõrka vastupanu ületades mööda keha laiali: portfellisanga hoidvad peod tõmbusid niiskeks, peas hakkas ebameeldivalt kohisema.

Heinrich meenutas valusa igatsusega seda joovastust, mis tõusis pähe siis, kui ta esmakordselt elus kindralit nägi, seda õnnestavat vaimustust, mida tundis, kui tema tervitussõnu hüüdev hääl sadade teistega ühines. Ja järsku oli tal pisarateni kahju, et ta ei kanna enam mundrit. Ei, see ei tarvitsenud olla sõdurivorm. Ka tuletõrjuja, metsamehe, raudteelase või mis tahes teisest mundrist oleks piisanud, et mitte sattuda nii ebameeldivasse olukorda nagu praegune, sest munder ühendab inimesi enam kui sageli vastuoluline informatsioon ja on meeldivalt universaalne, kuna kohustab endast auastmelt vanematele alluma. Ka trammis.

Nüüd aga istus Heinrich läbihigistatud froteesärgis, kannikate külge kleepuvates «Miltonsi» teksades, hoidis kätega portfellisangast ja igatses. Igatses taga kroonut, mundrit ja määrustikke, siis jälle lapsepõlve, siis kooliiga, mil ta juba uskus kogu inimkonna tarkust ühes või teises valdkonnas mahtuvat vastava aine õpiku kaante vahele. Ta oli nad kõik korralikult kaanest kaaneni pähe tuupinud, koolis ilusti edasi jõudnud, aga antud juhul polnud sellest mitte mingit kasu.

Pea tuikas valusas rütmis ja Heinrichile tundus, nagu oleks tal õlgadel mingi jumal teab missuguselt konveierilt tulnud agregaat, millesse kiiruga topitud puudulik programm üldiselt hea riista täiesti kõlbmatuks muudab.

Et mitte kindrali lõhna tunda, ahmis ta avatud suuga õhku, põrnitses väikest mullikest muidu siledas klaasis, kuulis, kuidas kindral

ajalehe krabinal kokku pani, bassihäälel kõhatas ja ammu lühistunud mõte hakkas koljus jälle jooksuma nagu orav rattas, leidmata mingit pidepunkti, mis sel piinaval tiirlemisel oleks aidanud muutuda sihipäraselt teovõimsaks sirgjooneks.

Tramm peatus, kuid mitte keegi ei tulnud peale ega läinud ka maha. Näis, nagu oleks kõik sõitjad otsustanud Heinrichi ta Kolgata teel lõpuni saata. Heinrich ise oli nüüd valmis tõusma, valmis kohta pakkuma või sõna lausumata ükskõik millises peatuses väljuma ja jalgsi koju minema, et vaid vaevast vabaks saada, kuid nüüd oli liha võimetu vaimu käsule alluma. Ta vaatas ahastades, kuidas lõpuks ometi lähenes tema peatus, kuidas avanesid-sulgusid ukсед, kuidas tramm jälle liikuma hakkas, olemata võimeline isegi portfelligisanga külge kleepunud sõrmi liigutama.

Tramm võttis kiirust ja hakkas järgmisele peatusale lähenema. Kindral kõhatas uuesti ja siis juhtus see, mida keegi — Heinrich ise kõige vähem — ei teadnud oodata. Nii sünnivad paljud kangelasteod.

Heinrich kargas ootamatult püsti ja karjus seisvale kindralile otse näkku:

— Istu! . . .

Krabisesid ajalehed. Pöördusid uudishimulikud pead.

Heinrich nägi endal korraga kümneid silmi täis kohkumist, nõrdimust, etteheidet, küsimust ja veel kurat teab mida. Tramm aga veeres nii kiiresti, nagu ei tuleks enam eales ühtki peatust peale lõpp-peatuse, kust enam tagasiteed pole. Tajudes äkki kohutava selgusega üldsuse tumma survet, hakkas Heinrich abitult lalisema:

— Kodanikud . . . Mina ei saa enam aru . . . Milles siis asi on? . . . Kas me ei suuda tõesti enam oma kindraleid autodega varustada või kuidas?

Aga kodanikud kas ei teadnud seda tõepoolest või kui teadsidki, siis pidasid Heinrichi küsimust ilmselt provokatsiooniliseks, hoidsid riiklikku saladust ja jätsid oma tarkuse igaks juhuks enesele. Ka kindral vaikis. Sellest järeldas Heinrich, et trammisõit on viimase isiklik kapriis ja ta mõirgas:

— Istu! . . . Istu, kurat . . . istu! Mis sa veel vahid?! Seisab siin kõrval, väristab oma punast püksisäärt ja kõhatab, nagu oleks minu tagumiku all see ainuke iste vagunis! . . . Eks sa siis istu, kurat, mis sa veel silmi pööritad! . . .

Heinrichi hääle vaibudes seisis haudvaikne tramm paigal, ukсед pärani. Vapustatud kindral seisis, vaatas Heinrichi tõmblevat suud, nagu püüdes meenutada, kas see tõesti nende väheste suude hulka kuulub, kust tema aadressil nii valjuhäälsed ja kategoorilised käsklused võivad tulla. Ilmselt ei kuulnud, sest kindrali laup tõmbus pahaendeliselt pilve, lopsakate kulmude vahele ilmus sügav korts.

Nagu püssilask lajatas komposteriplöksatus. Heinrich võpatas, puhkes hüsteeriliselt naerma, komberdas vaevaliselt edasi, ja end juba sulguvate uste vahelt välja poetanud, istus otse tolmusele asfaldile.

Tramm andis kella ja sõitis täpselt sõidugraafikule alludes edasi, sest ühe inimese isikliku tragöödia pärast ei saa üldine liikumine peatuda.

Heinrich ei mäletanud, kuidas ta koju jõudis, nagu ei mäletanud sedagi, millal kohvri oli jõudnud pakkida. Soe pesu, sokid, kindad, sviiter, sigaretid, tualett-tarbed, toidumoon ja vana perekonna-album — kõik, mis pikal reisirajal vajalik võis olla, oli ta alateadlikult kohvrisesse ladunud. Sellega olid ettevalmistused tehtud. Ta seadis sigaretid ja tuhatoosi käeulatusse, võttis kapist likööri pudeli ja istus vanematelt päritud vanasse kiiktooli. Nüüd jäi üle vaid oodata.

Vara hommikul, kui pudel oli tühi, taevast Kesk-Euroopa kohal eretas nagu kindralilamp ja esimene tramm pöörangul kriiksus, läks Heinrich keldrisse.

Vana koli paigast paika tõstes otsis ta üles mundri, millega oli sõjaväest tulnud. Munder oli aastate jooksul ära pleekinud, täpselt sinna, kus kantakse ordenilindikesi, olid koid närinud augu, kuid valikut polnud: Heinrich harjas mundri hoolikalt puhtaks ja ajas selga, et leida uuesti see nii ootamatult ta elust kadunud selgus.

HANNES VARBLANE

üks apokalüptilistest

Tähtvere pargi kohale heisat on purpurne pilv
linn sudus suviselt sume pilvel pikenev serv
vastu ta verevat veert väitsvahedaks ihub end hirm
ülalt hiirhalli mära kui märkab all piluks ahenev silm

II

Ta tuleb Ta tuleb Ta tuleb Ta tõesti on siin ja seal
sa võtad ta vastu ja mõsed vermes varbaid ja põetud pead
nukralt hoomates tühiselt tume elu kulges kui ohvritall
valges villas muldmustal lumel nõeks põleva laotuse all

III

suvi see sujub meist mööda talvigi tõrkudes taevast läeb
sünni- ja süükuule mõeldes määndub iga me argipäev
tund mille tõusu ei tunne ometi köidab me käed
Ootajat ootamatus Viimsepäevana varitseb mäel

tõusuteeks kel pole tahtmist laskumisteed kes ei näe
vastu laotuse lõõmavat askust käe sirutab välja kui väe
käsi pikenev varjuna õhtus sööstub üles kui laserikiir
põrnu paisates pasunarõkkes sünni surma ja elu piir

Väljavaade

bambusvõrsetena kerkivad nädalate ei päevadega
üheksakorruselised majad kõrgi teadmisea aegadest
mil nende akende veel tühjad silmakoopad
varjavad vaate
autotulede vaevalisele kulgemisele öisel Räpina maanteel
puudele juudi surnuaial
valvurimajas kus esmast oma pagendust koges
mu sõbra noorem vend
puudele millede muutumist aastaegades
vist seepärast ma enam näha ei tohi
varjavad vaate
aimatavale lennuväljale teiselpool teed
silmapiirile sellest kaugemal
silmapiiri kaotusvalule nüüd
mil kraanade üksjalgsed kured
kestavad veel vaid teadmises äralennust
mille järel jään silmitsi
tuleviku värvilistest akendest seinaga
lõputu tuledemüüriaga enese ees ja sees
oskamata mitte midagi
mitte midagi peale hakata
lootusega südames

PRIIT URING

KUNGLA RAHVA LAPSED

Mis nad temaga tegid? Nad kutsusid ta paati ja ta tuli, nad panid ta
pärapingile istuma ja ta istus; ta põlved olid püsti ja kleidi alt paistsid
roosad aluspüksid; siis sõudsid nad ülesvoolu, linnast välja; kaldal kas-
vasid pajud ja hõbepajud ning lepavõsa; veepiiril turritasid kalmused,
kaldaäärses vees aga kõrkjad; selges läbipaistvuses hõljusid ogalised

ahvenad, ülalt kallas õhtupäike sooja valgust, konnakapsa lehe varjus rippus liikumatult nooljas haug; rohutirtsud aina saagisid oma lõputut lugu; lepavõsa taga seisis värske heinakuhi; nad sõudsid kaldale ja viisid ta heinakuhja juurde; nad panid ta pikali ja võtsid tal püksid jalast; ta rabeles vastu, kuid ei nutnud veel; siis proovisid nad jalgade vahelt tema sisse minna, aga ta hakkas kibedasti nutma ja paluma: «Ärge tehke! Ärge tehke!» Nüüd tundsid nad äkki kahetsust ja loobusid oma kavatsusest; nad läksid uuesti paati ja sõudsid linna tagasi; üks mehepojuke istus pärapingil tüdruku kõrval ja ta käsi oli tüdruku kleidi all; teised vaatasid neid ja naersid, tema aga oleks tahtnud olla tüdrukuga nüüd juba kahekesi . . .

Hiljem läksid nad linnaparki laulupeole, ostsid kommi ja prääni-kuid ning olid jälle lapsed. Rahvarõivais mehed ja naised laulsid laval:

«Kui Kungla rahvas kuldsel aal,
kord istus maha sööma . . .»

Koju jõudnud, soovis Leo emale head ööd ja puges voodisse. Veel poolnes-ärkvel olles haaras teda tunne, nagu oleks ta täna astunud oma esimese sammukese rändamise teel.

NÄRVIRAKUD

Kord ühelt ametisõidult naastes peatasin auto teel hääletava tundmatu noore naise juures ja võtsin ta peale. Edasi sõites valdas mind imelik erutus ja peas hakkas vasardama mõte: nüüd kohe heidan pilgu ta siseelamustele, nüüd kohe heidan pilgu ta siseelamustele . . . Kogu keha haaras aegamööda külmavärinatele sarnanev võbin. Pöörasin auto teelt kõrvale ja sõitsin mitme kilomeetri sügavusele lageda melioratsiooniobjekti keskel asuvasse võsatukka. Noor naine vaikis, nagu oleks ta halvatud. Ka mina ei lausunud ühtegi sõna, kuigi mul oli tunne, nagu suudaksin lõpuks ometi kalpsata üle enda varju. Tee suubus võsasse. Seal peatasin masina, seiskasin mootori, pöördusin küljetsi kõrvalistuva naise poole, panin oma mõlemad käed ta vasakule reiele seeliku peale (mitte alla) ja ütlesin sõnad, mis õigupoolest olid määratud ühele teisele naisele:

«Juba palju kuid oled sa minu vastu halb. Miks?»

Kindlasti arvas ta, et olen hull. Ta tõmbus küüru, heitis hirmunud pilgu üle õla tagasi nagu kartes, et keegi võib meid sealt näha, ja ütles:

«Laske mind, palun, lahti, praegu hävivad mul tuhanded närvirakud!»

Vastus oli niivõrd ootamatu, et jahmusin sellest, nagu oleks bumerang tõepoolest viskaja juurde tagasi jõudnud. Tema jalg seeliku all oli soe, peaaegu kuum. Mu peopesad tajusid seda kuumust nagu sedagi, et naine oli üleni pingul. Alles nüüd nägin, et ta on väga kaunis, ja ehkki ma ei usu imedesse, haaras mind veendumus, et selles naises on midagi ebamaist. Seal ta istus mu kõrval, noor, kuid hirmunud olend, kelle tuhanded närvirakud mu käte all pidevalt hävisid. Argu-

ment, mille ta esitas, tundus kummutamatuna. Ometi ei olnudki mul kavatsust kasutada vägivalda. Pealegi seisis meie vahel kahe istme ees käigukang, rinna ees oli rooliratas ja mu ülakeha oli vindikujuliselt paremale pööratud. Selles ebamugavas poosis silmitsesin lummatult ta profiili, kuni ta pead pööramata sõnas:

«Kes saab kinni panna inimeste suud? See klatš ja need tagarääkimised rüvetavad kogu ilu.»

Peast välgatas läbi mõte: äkki on ta humanoid, saadik teisest maailmast, kes läbis Schwarzschildi sfääri vahetult enne seda, kui peatasin masina, et teda peale võtta. Ripsmed pikad, värvitud, huuled punased, kaunis lõug, pikk kaelajoon, väike kõrv ja kergelt lokkis moodsa lühikese soenguga ronkmustad juuksed — kiusatus kõrbest nagu juudi-prohvetil Vanast Testamendist. Aga kes olin mina oma õnnetute armastustega, täitumatute soovidega, ebamäärase ootusega, mis täisealiseks saades vastu lootusi ei ole kadunud, vaid viibib mingis argielu katalepsias, kust ta aeg-ajalt ärkab, nagu ärkavad spoorid tuhandeaastasest varjusurmast? Kes olin mina oma keskmise enesekontrolliga, mis toob kaasa paratamatud sööstud kõlvatusse, aftoosse stomatiidiga, kroonilise neeruvaagna põletikuga, algava radikuliidiga ja muude loetlemata hädadega? Mind ei olnud, oli ainult mälestus minust, käed kõrvalistuva noore naise kumavalt reiel. Sestap ei suutnud vaevu värelev seksuaalne iha paisuda leegiks ja naine lausus pärast pikka vaikust, näol ebalev naeratus:

«Ehk sõidame nüüd edasi!?»

Korraks olin lootnud, et suudan kergitada mittemõistmise ränka tuukrikella, mille alla olen määratud igavesti jääma, ja nüüd oli mul tunne nagu inimesel, kes jättis kasutamata ainsa võimaluse saada rikkaks. Mingi väikese vea — *lapsus linguae* tõttu. Võinuksin ju vastata nii:

«Mis loevad tuhanded närvirakud, kui inimesel on neid kokku umbes kümme miljardit!»

Ikka olen ma tark alles tagantjärele. Ja pilk tema siseelamustele jäigi heitmata. Muuseas, kõrvanibu küljes rippus tal väike südamekujuline kullast kõrvarõngas, millele oli graveeritud Neitsi sodiaagimärk.

Enne edasisõitu heitsin pilgu välja auto vasakpoolsest külgaknast, ja kui pilgu uuesti kõrvalistme poole pöörasin, oli see tühi.

Vahel vaatan oma käsi ja mõtlen, kas tõesti mu kompimismeel mind pettis. Ja kuulmine. Nägemisest rääkimata.

SATURNI EINE

Ainuüksi naise nägemine äratas Leos seniinunud geenid. Mitte kunagi varem ei olnud talle mõttesse tulnud soetada endale armukest, aga täna tuli. Otsuse langetamine ise oli kuidagi iseäralik, nagu oleks keegi selle juba tema eest langetanud ja siis nähtamatul käel valmis

kujul tema ajusse asetanud. Just nagu ei olekski see olnud tema mõte JA OTSUS! Aga ikkagi oli huvitav, isegi mingi uudsuse momendiga, pikantsuse varjundiga. Leo nagu muheles sisemiselt selle tema jaoks ebahariliku mõtte üle. Eks see andiski julgust ja enesekindlust, nii et ta pöördus äkki võhivõõra inimese poole sõnadega:

«Kas võite ette kujutada, et te sarnanete rahaga? Marx on öelnud, et lesknaise ja raha kohta ei ole teada, kust küljest neile lähenedal!».

Tegelikult oli see täielik totrus, sest täpselt sedasi pole Marx kunagi kirjutanud. Ometi sai ainult selliselt naisele läheneda, ainult nii tema tähelepanu äratada. Mis puutub totrustesse, siis neid tehakse pidevalt ebateadlikult ja ei tea, mis patt see siis oli, kui Leo nüüd teadlikult totruse ütles — ainult selleks, et teisele läheneda ja ta enda armukeseks teha.

Samal ajal kujutles ta mõttes, et naine on hoopiski keegi välismaalane, ei mõista üldse eesti keelt ja pöörab seetõttu tähelepanu ainult miimikale, häälekõlale, intonatsioonile, erinevatele häälikutele, toonide kõrgusele, varieeruvusele ning pausidele sõnade vahel, lugedes äkki sealtki välja esialgu alles peidetud sõnumi teise kavatsuste kohta. Naine aga oli ikkagi eestlane ja vastas mehele nii:

«Vabandage, ma ei saanud aru teie sõnade mõttest!»

«Mõtet ei olnudki,» ütles mees ja naeratas lahkelt, naist aga haaras korraga tunne, mis teda edaspidi veel kaua saatis. Tunne, et ta ei oska mehega käituda. Võib-olla ainult sellepärast saigi temast tõesti mehe armuke. Aga kuigi nad heitsid ühte, nagu öeldakse, ja maitseid armurõõmu, nagu samuti öeldakse, jäigi mees talle lõpuni mõistatusseks. Juhtus sedagi, et kui mees mõnikord pärast suguühet kiiresti uinus, istus naine kaua liikumatult tema juures ja langes pikkade mõtete küüsi, mis tulid aeglaselt vongeldes nagu Sargasso mere vesikasvud, mida tundmatu hoovus äkki ühest ookeanist teise viib. Neid salapäraseid mõtteid mõlgutades vaatles naine kaua ja põhjalikult magavat meest ning teda haaras imestus teise kättesaamatuse üle, sest kuigi ta meest nüüd juba hästi tundis, kuigi ta teadis tema keha igat iseärasust, oli nende vahel ometi kuristik, ja ehkki mees oli tema käeulatuses, nii et ta võis peopesa tasakesi ta rinnale panna ja tajuda, kuidas süda teise kehas lakkamatult verd pumpab, magas mees samal ajal ka teisepool sügavikku, aga tema oli siinpool, istus, jalad üle kuristiku serva rippu, ning mõtles Sargasso mere vetikatest. Ainult suguühete ajal suutsid nad mõlemad lennata — nad tõusid kumbki oma servalt laotusse ja indlesid kuristiku kohal õhus nagu mingid senitundmatud suured linnud. Orgasmi hetkel purskus mehe seeme alla kuristikku ja selle edaspidisest saatusest ei teadnud nad enam midagi. Ometi võib-olla ainult sellepärast valgustas elu alateadlik lootus, et kuristikku langenud seemnest idaneb ehk ükskord senitundmatute olendite tõug, kes võivad elada korraga kolmes keskkonnas, on mõlemasoolised, suudavad iseendid armastada, omavad paaritu arvu jäsemeid ja neile on ükskõik,

milliste peale neist nad parajasti toetuvad, kui nad veest välja tulevad või õhust alla laskuvad.

Väga võimalik, et kõik oli hoopis teisiti, välja arvatud geenide ärkamine. Leo oli riigiteenistuja, töötas uurijana ja ühe järjekordse tapmisloo uurimisel selgus, et naine oli olnud tapetuga abielus. Selline õbluke olend, väikeste käte ning jalgadega, lameda rinna ja kitsaste puusadega. Aga imeilusa targa näoga. Võib muidugi imestada, kuidas iseeneslikud mõtted meile pähe tulevad, avades tõe saladusi nagu poolmetega teokarpe, mille sees äkki helgib pärlitera. Nii ka seekord tabas Leod naise esmakordsel nägemisel teadmine, et tal on võime naist läbistada. Nagu nuga võid, kordas ta oma avastust, täpselt nagu nuga võid. Naine ise hiljem ütles, et tema ei olewat Leod esialgu üldse tähele pannud, olles ähmastunud abikaasa kaotusest. Nii ta ütleski, et abikaasa surmasõnumiga koos muutus maailm nagu ähmaseks. Eks siis Leo olnudki tema jaoks lihtsalt üks paljudest ametnikest, aga ometi määratud mängima naise edaspidises saatuses tagasihoidlikult öeldes delikaatset osa. Oli ta ju ka teine meesterahvas üldse, kellele naine jälle armastust avaldas. See kõik ja mälestused tapetud abikaasast võivad viia psüühika krahhi äärele. Hädad aga on omavahel sugulased ja just nagu nende kiuste tundis naine ühel päeval äkki kõhus teravat valu, ta toimetati kiirabiga haiglasse, kus tehti kohe edasilükkamatu operatsioon. Väikese teatavasti rudimentse ussjätkega oleks nagu eemaldatud tema kehast ka kaotusevalu värske kolle. Koos paranemisega tuhmistas elu suur hoovus teadvuses surnud mehe kuju ning seal hakkas tasapisi peremehetsema uurija enesekindel natuur. Ehk löi operatsioon psüühika ringkaitsesse väikese nähtamatu mõra, mille kaudu nüüd sisenes kuriteo ja karistuse maailm, kus siinamaani varjukujudena olid liikunud prokurörid ja advokaadid, kohtunikud ja kaasistujad, kurjategijad ning konvoeerijad, vanglad ja vangitapid. Ka uurijad, kes esitavad küsimusi, mis tunduvad totratena, neis pole lõhnagi delikaatsusest ja isegi kaastunne, mida nad kannatanule avaldavad, tundub olevat võlts, silmakirjalik, harjumuslikult ükskõikne ja usaldust halvav. Nagu viletsas bestselleris, pidi naine mõtiskluse hetkel tunnistama. Ta mäletas täpselt, kuidas uurija küsimused tema intiimelu mõnede külgede kohta — need olid vajalikud selleks, et selgitada tapmise motiive — olid temas viha äratanud. Isegi pärast ülekuulamist ei suutnud ta kaua rahuneda ja praegugi sellele mõeldes tundis, kuidas selga mööda jooksis alla ebameeldiv värin.

Tapmine on muidugi midagi hoopis muud kui tavaline surm — omastel ei lasta isegi segamatult leinata. Sust tehakse protsessiosaline ja sunnitakse käima uurija juures. Õnneks oli mees pretensioonideta, tal puudus igasugune pealetükkivus (iseenesest olid naise praegused mõtted läinud vastuollu endistega) ja oma tööd püüdis ta teha kuidagi märkamatu. Kas ta nüüd just meister oli, naine ei teadnud, kuid pärast tekkis millegipärast soov temaga veel kord kohtuda.

Pealegi oli elu selleks ajaks kuidagi nagu enneaegselt otsa saanud.

Varem armsad ja omased asjad ning ta enda kehagi tundusid nüüd üleliigsetena, otsekui oleks nad oma otstarbe kaotanud. Aegamööda kasvavas imestus olukorra üle, millesse ta oli sattunud kellegi kolmanda tahtel. Tõenäoliselt oli see lihtne hooldusinstinkt, kui talle ühel päeval kaupluses sisseoste tehes meenus äkki uurija ning tolle imelik mõttetu jutt rahast ja lesknaisest. Nimelt valis naine ei tea miks meestepluuse, ja kui ta ühe sobiva oli valmis vaadanud ning äragi ostnud, jahmus ta teadmises, et seda pluusi pole küll kellelegi vaja. Nii viiski ta ostu uurijale kingiks, pannes sellega toime motiveerimata heateo, millele mees vastas salajase külaskäiguga, lahkudes alles järgmise päeva hakul.

Hommikuhämaruses märkamatu läbi veel magava linna oma poissmehekorterite poole sammuvale Leole tikkus iseenesest pähe mõte, mida ta lõpuks kuuldavaltki pomises: «Hommiku tarkus on parem isegi õhtu kavalusest, mille abil poetakse võõraste naiste embusse.»

Astroloogid, need pseudoteadlased, väidavad, et salajaste asjade jumal on Saturn, kuues planeet, kes ilmutab end väikese pika habemega vanamehe kujul, et sosistada inimestele kõrva saladuste lahendusid. Seesama valge habemega kaval vanamees tegigi mehest noa ja naisest või ning väitsaga lõikas vanamees võid, määris seda oma leivale ja sõi siis isuga nende armastust, mille viljatu valu jääb vist igavesti maailma hõõguma nagu igahommikune koit.

MA EI NÄINUD OMA SILMI

Ta ütles mulle, et mu silmades on kurbus. Ta ütles sõna-sõnalt:

«Leo, ära vaata mind selliste nukrate silmadega!» Aga mina vastasin:

«Ära kapriisitse, ma ei näe ju ise oma silmi.»

«Näed küll,» ütles tema, ja ehkki see ei olnud õige, ei hakanud ma vaidlema, sest teda oli haaranud järjekordne enesesüüdistuse hoog. Kuni ta rääkis, vaatasin ma lihtsalt ta huuli ja sõnad möödusid minust, just nagu oleksid need linnud, kes kõrvu riivates ümber mu pea tiirlevad. Ta rääkis ja ma vaatasin ta huuli ja tahtsin neid suudelda. Ja ma palusin olematut jumalat, et ta vallandaks mu võime teda suudelda, aga jumal ei võtnud mu palvet kuulda ja kuidas ta saigi võtta, kui teda ei olnud olemas. Nii lendasid linnud keereldes edasi, puudutades mu kõrvu. Hellalt muuseas. Ja nii jäigi ta minust seekord suudlemata. Aga teinekord ma suudlesin teda. Võisin teda mõnikord suudelda olukordades, kus seda tavaliselt ei tehta. Ma ei saanud tegelikult aru, kumb meist on mees, kumb naine, kuigi tema järjekindlalt väitis, et tema on naine ja mina olen mees. Vahel ta ütles:

«Puuduta mu rindasid, seda soovin kõige rohkem!» Võib arvata, mis selliste palvete peale tehakse. Ometi kiusas mind mõte, et tema on mees ja mina naine. Eriti kui mõtlesin sealjuures kristlusele ja ka «Bhagavadgitalle», sest, nagu ma tookord arutlesin, kristlus ei ole mida-

gi muud kui sõnum naiselikkuse kadunud võimust maailmas ja jooga-õpetus ei ole midagi muud kui mehelikkuse sõnum maailmas. Sellistel puhkudel valdab mind võimatu soov need õpetused ühendada mingil enneolematul kombel. Aga millisel?

Vahel jälle soovis ta, et me mängiksime malet, ja me mängisime ning ma olin siis halastamatu, võites teda alati, kuigi ma ei ole hea maletaja, aga selliselt sain oma mehelikkust rõhutada. Rõhutada seda, milles ma ise sügavalt kahtlen. Muuseas, kõrvuti kõndides puudutasin teda tihti kas käega või õlaga või käsivarrega, sest vajasin alaliselt, jätkuvalt ja pidevalt temaga kontakti. Üleüldse olin selleks ajaks juba ammu aru saanud, et armastus ei ole midagi muud kui vääramatu jõud, mis lükkab kaht inimest teineteise poole, kuid ei kohusta millekski. Nii mitugi korda ütles ta mulle muuseas:

«Ma tulen kindlasti sinu juurde, sest tahan, et kõik näeksid, et ma ainult sind armastan.»

Ja alati ma vastasin ühtemoodi:

«See on küll tegu, mida tihti lubad teha, aga kunagi ei tee.»

Algusest peale teadsin, et tema on esimene, kes läheb, nagu lahkuks ta pärast tervenemist haiglast — armastuse haiglast. Teadsin ka seda, kuidas ta läheb ja kuidas ta sealjuures on riides ja mida ta ütleb. Täpselt nii see juhtuski.

Ta oli valges kleidis ja päevavarjuga ja päike säras ülal taevas lakkamatult ja jälle olid ta huuled värvitud nii võimatult erootiliselt, et mine või hulluks. Siis kõverdusid ta huulenurgad aeglaselt alla ja ta pahvatas:

«Mul on villand iseendast ja emast ja õest ja sõbrannadest ja oma lastest ja oma mehest ja ka sinust!» Muuseas, see oli üks väheseid kordi, kus ta rääkis mehest ja lastest. Mitte, et ma ei oleks teadnud, et see on patt — teadsin, kuid patt oli kusagil kõrval, meist veidi eemal, nii umbes poolteist meetrit, meie aga asusime kogu selle aja ringis, mille vaakumiks oli ei miski muu kui armastus. Ja mitte tavaline ega Tallinnas, vaid viimne ja Taškendis.

Ei saa ju kaua kesta olukord, kus mees arvab, et ta on naine ja peab naist meheks. Jättes muidugi arvestamata primaarsed sugutunnused. Ükskord lõpeb see kindlasti, kui just teine ei hakka samamoodi mõtlema.

Teatud ajani oli mul veel lootus. Eriti pärast seda, kui ta esimesel korral ütles:

«Tule siis ometi, me oleme mõlemad patused!» Võiks arvata, et just sellistest hetkedest algab pööre õigema ja parema maailma suunas. Olid veelgi mõned üksikud tunnused, näiteks kui ta küsis, kas ta ei solvanud mind äkki tahtmatult, või kui ta telefonikõne ajal jutu sekka ootamatult lisas, et peab mind väga kalliks, või kui ta ise avaldas soovi minuga kohtuda, tema suurim saavutus aga oli see, et ta ükskord vatiga mu näolt higi pühkis, kohutavalt kuumal päeval, kui nagu

kiuste ei olnud külma ega sooja vett — kommunaalmajanduse tahtmatu abi armastusele, mis oli niisama perspektiivitu nagu igiliikuri leiutamine.

Nimelt sel kohutavalt kuumal päeval ma külastasin teda korteris, mis oli irreaalne ja milles temale kuulus vaid üks tuba, kus teleril seisis aafriklase punasest puust peakuju ja põrandal mängis kahe kõlariga kompaktne välismaise päritoluga kassettmagnetofon. Beethoveni klaverisonaadi kuupaistelised helid ilmestasi leebelt seda saunakuumust, ja kuna ei olnud vett, siis pühkis ta piirituse lahuses niisutatud vatiga oma nägu, mina aga istusin tugitoolile ja sulgesin silmad ja higi leemendas mu näol ja siis ta tõusiski, tuli ja pühkis ka minu näolt higi ja ma sirutasin käed, et teda emmata, kuid just sellel hetkel käis välisuks ja ta hüppas ehmunult eemale. Enne pühkimist aga võttis ta mul prillid eest ja ütles: «Need prillid, alati nad segavad!» Aga mina ei öelnud midagi, absoluutselt mitte midagi, sest Beethoveni sonaat oli röövinud mult kõnevõime.

Tegelikult kestis mu lootus senikaua, kuni mõistsin, et me mõlemad armastame täpselt ühte ja sama olendit — teda, tema iseennast ja mina teda, aga tema mitte kedagi peale iseenda ja ka mind mitte — nii võimatult banaalne olukord.

Vahel haaras mind jälle arusaamine, et me ei ole midagi muud kui kaks olenditeks saanud naiivsust, või jälle aimus mingist erilise vabaduse tasandist, kuhu kõik tahaksid jõuda, aga kahjuks ei jõua ja millele meie olime hetkeks väga lähedale jõudnud. Minu jaoks oli üks temaga seotud köitvamaid iseärasusi see, et tal olid kolm ühesugust kinga, mida ta kiivalt hoidis ja harva jalga pani, muidugi kahte nendest. Nimelt oli ta ühe oma peokingadest mingis öises märulis ära kaotanud ja laskis pärast valmistada uue paari täpselt samasuguseid jalavarje — nii oligi tal neid nüüd kokku kolm.

Kui ta siis lõpuks jäädavalt lahkus, nii nagu olin algusest peale ette näinud, kaasnes sellega nägemus. Ta läks valges kleidis ja päevavarjuga ja siis nägingi äkki, et tal oli kolm jalga ja minust ei eemaldunud mitte armastus, mitte valge kleit, päevavari ega kaunid jalad, vaid kolm täpselt ühesugust kinga. Võib-olla oli ta sellel hetkel poolel teel moondumaks meheks. Kui see ometi nii oleks, siis jääks mulle vähemalt lootuski, et õige ja parem maailm on alles sündimata, maailm, kus mehed mõtlevad endid naisteks ja naised meesteks ja kus tõeline võrdsus oleks ühendatud ebavõrdsusega täiesti loomulikul kombel. Nii nagu armastuses.

Kõige trööstitum selles loos aga on asjaolu, et nüüd ja edaspidi ei kordu enam iialgi see hetkede juhuslik kokkulangemine, kus me üheskoos võisime mõelda mõtteid, mida ei olnudki veel olemas. Võib-olla selle teadmise eelaimus tegigi mu silmad kurvaks. Võib-olla, ehkki ma ise neid ei näinud, sest see oli midagi, mida nägi vaid tema.

HENRI TROYAT

KÄED

Prantsuse keelest tõlkinud Karin Vassel

Champs-Élysées' juuksurisalongi ei läinud Ginette Parpain kahekümne kolme aastasel maniküürjana tööle mitte kutsumuse sunnil, vaid lootuses leida endale mees asutuse eranditult meessoost klientuuri hulgast. Üheksateist aastat hiljem polnud kõigist meestest, kes olid usaldanud oma käed Ginette'i hoolde, veel ükski palunud tema kätt. Olgugi et talle polnud tõesti võrdset tangide, viili ja seemisnahnkse poleerimisrulli käsitlemisel, puudus Ginette'i välimuses see miski, mis tekitab mehes iha ja ärgitab kodukollet looma. Suur, blond ja pisut kühmus, meenutas ta oma teineteisest kaugel asetsevate silmade, pika hobusenina, lõdvalt allahoidva ülahuule ning rohusööjalikult leebe pilguga lammast. Ta liigutused olid arglikud, hääl värisev, ta punastas iga tühja asja pärast ja ei võtnud puhkepauside ajal osa oma noorte kolleegide vestlustest. Mõõndusena kaasaja kergetele kommetele oli Ginette'il ainult puudripilv näol ja kaks tilka kannikeselõhnaõli kõrva taga.

Neljakümnenda eluaastani oli ta kannatanud oma neitsilikkuse all, mida ta meelsamini nimetas «oma üksinduseks». Kuid nüüd oli ta oma osaga leppinud ja ei kujutanudki enam ette, et võiks kunagi läheneda mõnele mehele muus mõttes, kui et lõigata tema küüsi. Ginette'il oli alalisi kliente, kes eelistasid pigem muul ajal tulla, kui et lasta mõnel teisel oma käed korda teha. Aga salongi «King-George-Coiffure» kliendid olid tähtsad isikud, ärimehed, kineastid, spordikuulsused, tuntud poliitikud. Neist kõige tähtsusetumgi pidi olema elu jooksul tundma õppinud sadu maniküürijaid. See, et nad alati tema juurde tagasi tulid, oli Ginette'ile õnneks ja uhkuseks. Kui telefon helises ja ta kuulis kassapidajanna proua Arthuri mahedat häält: «Preili Ginette, härra Malvoisin-Dubouchard tuleb kell viisteist kümme, kas teile sobib?», tundis ta südames meeldivat pitsitust, nagu oleks ees seisnud kohtumine armukesega.

Töö, mida paljud ta kaaslastest pidasid monotoonseks, tundus temale tulvil ootamatusi ja poeesiat. Millise innuga jooksis ta uuele külastajale vastu, istus tema kõrvale taburetile ja kinnitas käetoet külge kausikese sooja veega, kuhu klient kohe sõrmed saaks kasta. Niimoodi madalamale astmele tõmbunult tegutses ta sõnagi lausumata, kuna samal ajal temast kõrgemal, püsti seistes, klõbistas valges kitlis juuksur kääridega ja vestles kliendiga kui mees mehega. Võiduajamiste uudised, poliitiline informatsioon, muretud arutlused vihmast, päikesest, liiklusprobleemidest, kõik need jutukatked langesid Ginette'i jalge ette koos mahalõigatud juuksekahtudega. Aeg-ajalt tõi mõni kergemeelne

anekdoot, millest ta ainult pooleldi aru sai, talle puna põskedele. Vali mehelik naer sundis teda pead veelgi langetama. Ta kandis nagu teised «King-George-Coiffure'i» töötajadki lillakasroosat töökitlit oma initialsiaalidega. Aga kui teatud osale ta kolleegidest meeldis ettepoole kummardudes oma võlused nähtavale tuua, siis Ginette püüdis teha kõik, et ükski pealetükkiv pilk ei pääseks tema kitli vahele. Kassikullast rinnanõel tõmbas väljalõiget vajalikus kohas koomale. Võib-olla oleks ta vähema häbelikkuse korral suutnud endale mehe hankida? Vahel ütles ta endale nii, kuid leidis samas lohutust teadmisest, et oma loomusega vastuollu minnes õnne ei leia.

Igapäevane meesteseltskond hoidis temas alal kerget erutust, ohutut, millest ta ei oodanud midagi konkreetset, aga mis oli vajalik nagu narkootikum. Ginette armastas juuksurialongi atmosfääri, kus magusasse kosmeetikaaroomi segunes kustunud sigarite kirbe lõhn, armastas peeglite vertikaalset läiget ühesuguste valamute kohal, küllastajate roosatavaid päid lihakamakatenä ridamisi oma valgetel halattalustel, armastas jooksupoiste sagimist, kraanide-duššide vuhinat, kogu seda hügieenilist ja asjalikku toimetamist, millesse aeg-ajalt lõikusid telefonihelin ja avanedes või sulgudes paugatav uks, mille taga puiesteel mürises mööda busse.

Õhtul, kui Ginette jõudis oma väikesesse tuppa Gouvion-Saint-Cyr'i bulvaril, tundis ta end väsinult ja veidi joobnult. Kõik tööl nähtud härrasmehed tulid talle uuesti meelde. Kuid teda ei jälitanud mitte nende näod, vaid käed. Pehmed ja niisked või kuivad ja kondised või kaetud sinise veenisoonestikuga või tumepruunide täppidega või karvadega sõrmeluude kohal. Ta oleks võinud igaühele neist nime anda. Käed lehvlesid randmetest eraldunult õhus nagu meduusid. Mõned painasid teda koguni unenägudes. Kuid hommikul magamast tõustes oli ta mõistus taas selge.

*

Ühel maikuu laupäeval puhates enne järjekordse kliendi tulekut nägi ta juuksurialongi sisenemas väikest meest lühikeste jalgade, tüseda kõhu ja ümmarguse sileda ja kahvatu näoga, mida kroonis hall juuksetutt. Tema must ülikond, kõva krae ja punakaslilla lips, millesse oli torgatud pärl, andsid samuti tunnistust heatahtlikkusest ja tasa-kaalukusest, mis tema välimusestki paistis. «Keegi kõrge ametnik,» otsustas Ginette. Igatahes oli kindel, et ta tuli «King-George'i» esmakordselt.

Sõbraliku häälega palus ta endale juuksurit ja manikööri. Härra Charles, kes oli parajasti vaba, kutsus ta akna alla oma tooli ja proua Arthuri märguande peale ruttas ka Ginette vastutulelikult kohale, varustus tillukese korviga kaasas. Tundmatu kätt võttes Ginette üllatus, kuna see tundus kuum nagu palavikuhaigel. Sõrmed ei sobinud kokku mehe endaga: need olid kõhnad, pahklikud, pikkade kollakate ja otstest kõverdunud küüntega.

«Kuidas ma pean neid lõikama?» küsis Ginette.

«Hästi lühikeseks,» vastas mees. «Nii lühikeseks kui võimalik.»

Algusest peale oli Ginette aimanud, et need küüned on tõrksat sorti. Aga ta uskus oma võimekusse ja tehnilisse varustusse. Ta ründas lõiketangidega põialt. Tema suureks imestuseks ei suutnud terasmokad lõigata isegi mitte küüne otsa. Ta alustas uuesti. Asjatu vaev.

«Jah,» ütles mees, «nad on väga kõvad.»

«Oh! sellest pole midagi!» pomises Ginette. «Küll me hakkama saame! Ainult natuke kannatust! . . .»

Esimesed tangid läksid katki, teised nürinesid, kolmandad lõikusid lõpuks pärast kümnekordset vajutamist küüne serva. Härra Charles oli juba ammu lõpetanud kliendi juuste lõikamise, kui Ginette, selg küürus, ikka veel tema käte kallal vaeva nägi.

Et juuksurit, keda nüüd ootas alaline klient, mitte kinni pidada, tõmbus Ginette tundmatuga saali kaugemasse soppi. Iialgi polnud tal olnud nii halb ühegi mehe küüsi lõigata. Mis teiste puhul oli kunst, oli selle kallal raske füüsiline töö. Ta mõtles, et igal juhul on kaalul tema ametiau. Oli vaja iga hinna eest hakkama saada. Üksteise järel purunesid getinaksist viilid, aga terasviil pidas vastu. Ginette töötas temaga nii jõuliselt, et küüne kohale tõusis sätendav tolm nagu ahhaadi lihvimisel. Käte korrastamise järel tõi ta kohale pooleldi keeva veega täidetud kausi. Ta kavatses seda külma veega segada, kuid mees torkas oma käe kaussi.

«Ettevaatust!» hüüdis Ginette. «See on liiga tuline!»

«Oh ei,» ütles mees silmagi pilgutamata.

Ta liigutas auravas vees sõrmi ja naeratas mõnuga. Tema väikesed kahe paksu lau vahele surutud silmad sarnanesid värvilt ja läikelt kastanitele. Ginette sattus segadusse. Meeldivat väsimust tundes lükkas ta lõpuks nahaservad labidakesega tagasi.

«Mind ei ole veel kunagi nii hästi teenindatud!» ütles tundmatu tema juurest lahkudes.

Ja mees libistas talle pihku nii suure jootraha, et Ginette oleks talle peaaegu reveransi teinud.

*

Järgmisel teispäeval, kui ta oli ametis härra de Crécy vasaku käega (milline rõõm on muuta esinduslikuks põlise aristokraadi jäsemeid!), avanes juuksurisalongi uks ja laskis sisse hiljuti käinud naeritava paksukese. Kas ta oli midagi maha unustanud? Aga ei, ta läks otsejoones proua Arthuri juurde ja palus preili Ginette'i juurde pärast klienti, keda maniküürija parajasti teenindas. Ginette heitis pilgu tulija sõrmedele ja veendus, et selle küüned on sama pikad kui möödunud korral. Kolmepäevase vaheajaga! Oli see võimalik? Ta asus tööle nii närviliselt, et härra de Crécy pidi korduvalt, saanud hooletust liigutusest viga, teda korrale kutsuma. Alandatud esmakordselt kogu oma pika karjääri jooksul, kuivatas Ginette vatiga kliendi väikesel sõrmel

pärlendavad verepiisad. Mees lahkus pahural ilmel, kuid Ginette'i see isegi ei liigutanud, sest ta oli tervenisti tundmatu käsutuses, kes omakorda istus tema ette.

«Nad on väga kiiresti kasvanud!» ütles Ginette, uurides kätt, mille mees asetasko toepadjale.

«Aeg on täiesti suhteline mõiste,» vastas mees ja naer vajutas ta näole ühtlased kortsud.

Ginette ei taibanud, mis ta sellega öelda tahtis, ja valis korvist kõige tugevamad tangid. Seekord oli tal juba kogemusi ja küünte lõikamine polnud nii raske. Tunni aja pärast nägid need taas korralikud välja. Ümara kujuga, kaunid nagu roosad vääriskivid, seemisnahaga läikima hõõrutud, kumasid nad valgust nagu väikesed peeglid.

«Ülehomseni,» ütles mees tõustes.

Ginette uskus, et see oli mõeldud teravmeelsusena, aga ülejärgmisel päeval oli mees kohal, kaval naeratus suunurgas ja küüned kaks senti-meetrit sõrmeotstest pikemad.

«See on ennekuulmatu!» sosistas Ginette. «Ma ei ole midagi sellist näinud kogu oma tööaja jooksul! Kas te olete sellest arstile rääkinud?»

«Kuidas siis!» hüüatas mees. «Kümnele, kahekümnele arstile!»

«Ja mis nad teile ütlevad?»

«Et see on hea tervise tundemärk!»

Tegi ta nalja? Või oli siiras? Mees tekitas temas rahutust, kuid samaaegselt tundis Ginette suurt rõõmu hoida seda pikaküünelist kätt oma põlvedel. Mees teatas kassasse oma nime: härra Dubreuil (täiesti rahustav nimi, leidis vanapiiga) ja palus end kirja panna preili Ginette'i juurde kella poole seitsmeks iga kahe päeva tagant.

Kui mehe küüned poleks vahepeal uuesti pikaks kasvanud, oleks Ginette võinud seda pidada naisteküti strateegiaks. Aga iga kord, kui mees uuesti ilmus, oli talle tõesti vaja manikööri teha. See arusaam rahustas Ginette'i ja valmistas ühtlasi ka tuska. Ta ütles endale, et mees pidi terve varanduse oma käte peale raiskama. Kuigi nad kohtusid väga tihti, ei julgenud Ginette mehe isikliku elu ega tööasjade kohta küsimusi esitada. Kuna mees omalt poolt polnud loomult lobiseja, kulgesid nende kohtumised suuremalt osalt vaikuses. See pani Ginette'i veelgi rohkem kohmetuma.

Kolleegid nõökisid teda. Räägiti, et härra Dubreuil on tema «klient nr 1», tema «austaja» ja, mis oli pealegi rumal ja õel, tema «sissekasvanud küüs». Ta punastas, kehtas õlgu, aga sisimas ei olnud talle miski nii meeltnööda, kui esimest korda elus äratada juuksurialongis selline huvilaine. Mõte härra Dubreuil'le ei lahkunud temast päeval ega ööl. Ta oleks tahtnud end ainult tema küüntele pühendada, selle asemel et raisata aega teiste omade eest hoolitsemisele. Kui mees tuli ärisse, tundis Ginette rinnus rõõmupuhangut. Ja kui mees andis talle jootraha, oleks Ginette tahtnud sellest keelduda, sest ta ise tundis end mehe võlglasena.

Esimesest päevast peale oli ta märganud, et mees ei kandnud sõrmust. Aga kuna traditsioonid olid mandumas, ei võinud sellest järeldada, et ta oli vallaline. Samas päris Ginette endalt, miks peaks selle härra perekonnaseis teda huvitama. Kas ta kujutab äkki ette, et mees oleks teda oma tähelepanuga austanud, kui Ginette poleks olnud hea maniköörija? Teda kütkestas professionaal, aga mitte naine.

Ühel õhtul kella seitsme paiku, kui Ginette lõpetas tema küünte poleerimist, tuli umbes kümneaastane tagasihoidlikult riides poiss härra Dubreuil'd otsima. Vaevalt jõudsid nad uksest välja, kui Ginette surus nina aknaklaasi vastu, et neile järele vaadata. Siluetid kadusid rahvamurdu. Oli see härra Dubreuil' poeg? Ealeski poleks Ginette julgenud seda temalt küsida!

Nädal aega hiljem tuli laps uuesti. Ta jõudis liiga vara. Härra Dubreuil käskis tal oodata ja pildiajakirju lehitseda. Kell pool kaheksa lahkusid nad koos. Kuna oli salongi sulgemise aeg, sööstis Ginette uudishimust aetult neile järele. Nad liikusid mööda Champs-Elysées'd allapoole, peatudes iga kino ees. Äkki nägi Ginette neid tungimas saali, kus reklaami järgi pidi näidatama rootsi filmi, millest kõik rääkisid kui meistriteosest: «Armastuse magusad haavad». Kummaline vaatemäng lapse jaoks! mõtles Ginette. Kahtlemata oli härra Dubreuil moodsa suunitlusega isa! Ei vähimatki moraalitunnet, kahtlane sõbramehelikkus autoriteedi asemel, pealekasvav generatsioon kuulutamas ette oma aja äraelanud kasvatajate erruminekut. Hetkel, mil Ginette oli tagasi pöördumas, mõtles ta ümber ja võttis endale pileti. Hämaras saalis avastas ta peatselt härra Dubreuil'. Mees istus rea keskmisel kohal ja tema poeg eelmises reas, just tema ees. Ekraanil vaheldusid piinlikult himurad stseenid. Suudlused suures plaanis, oskuslikult aeglane lahtiriietumine ja paljaste ihuliikmete põimumine. Ginette lahkus nõrduvalt enne lõppu.

*
Järgmisel nädalal ilmus poisike kaks korda järjest juuksurialongi; kaks korda järjest lahkus härra Dubreuil koos temaga; kaks korda järjest järgnes Ginette neile, ilma et teda oleks nähtud, kinno, kus näidati ohjeldamatust füüsilisest armastusest inspireeritud filmi, veendus, et nad istusid kinos samuti — laps ees, mees taga — ja hiilis kohmetult enne vaheaega minema. Kolmandal korral katkestas mingi tehniline rike filminäitamise seansi keskel, lambid süttisid ja härra Dubreuil, kes juhtus ringi pöörduma, avastas oma maniköörija istumas üsna enda lähedal vasakul poolel. Ginette uskus, et sureb häbist. Kas mees ei hakka arvama, et ta nuhib tema järel või, mis veel hullem, et ka temale on nilbed filmid meeltemööda? Niipea kui hämarus saabus, ruttas Ginette välja.

Kaks päeva ootas ta ahastuses oma kliendi tulekut. Aga kui mees oli jälle tema ees oma meeldiva pilgu ja pikaks kasvanud küüntega, Ginette rahunes. Mees küsis, kuidas talle film meeldis.

«Pisut liiga julge,» vastas Ginette silmi maha lüües.

Ja äkitselt, võtnud kokku kogu julguse, esitas Ginette küsimuse, mis temas hõõgus:

«Kas see poiss, härra, on teie poeg?»

«Ei,» vastas mees, «minu majahoidja poeg.»

Ginette ei teadnud, kas ta oli seda kuuldes rahul või pettunud.

«See on teist kena, et te teda endaga kinno kaasa võtate,» jätkas ta hetke pärast.

«Kena ja mugav,» vastas mees rõõmsameelselt naeratades.

«Mispärast mugav?»

«Sest ma olen, nagu te peate tunnistama, lühikest kasvu. Aga ma armastan liialt mugavust ja ei kannata, kui keegi loikam tuleb minu eest ekraani varjama. Niisiis ma võtan poisile pileti ja panen ta istuma otse enda ette. Nii olen ma vähemalt kindel, et võin filmi heades tingimustes lõpuni vaadata.»

Niisugune egoism hämmastas Ginette'i. Kas see mees oli küünik või vastutustundetu?

«Kas te sellele olete mõelnud, et te sunnite poissi vaatama etendusi, mis pole talle eakohased?» ütles ta.

«Kunagi ei ole liiga vara, et alustada elu õppimist.»

«Aga elu pole ju see!»

«On küll,» vastas mees silmi vidutades ja talle ainiti silma vaadates.

«Just see! Ainult see! Ja see on väga lõbus, uskuge mind!»

Segaduses kummardus Ginette härra Dubreuil' käe kohale ja tegutses viiliga nii kärmesti, et teras vingus küünt hõõrudes. Nad olid kaua vait. Siis küsis mees:

«Kas te armastate lapsi, preili?»

«Jaa,» sosistas Ginette.

Ja ta tundis, kuidas pisarad valguvad silma. Ta jätkas viilimist maniakaalse hoolega. Kerge kõrbenud küüne vina tõusis talle ninna. Sel ajal, kui ta kogus jõudu võimust võtva meeleliigutuse vastu, jõudis temani läbi pilve härra Dubreuil' sügav hääl:

«Kas te tahate minu naiseks saada?»

Ginette võpatas. Hirm ja rõõm segunesid ta pulbitsevas südames. Võimetu selle maavärina keskel midagi otsustama, kogeles ta:

«Mis te räägite, härra? ... See pole võimalik! ... Ei! Ei!»

Ümar ja leebe härra Dubreuil tema ees naeratas silmade, suu ja koguni hingega.

«Mõelge järele,» ütles ta. «Ma tulen homme.»

Sel õhtul ei andnud ta Ginette'ile jootraha. Ginette veetis magamata öö kaaludes argumente ettepaneku poolt ja vastu. Kas tal oli pärast kahtkümmend aastat, mil ta oli oodanud, et mõni klient tema kätt paluks, õigus öelda ära võimalusest, mis ilmus, et täita tema unistus? Ta muidugi ei teadnud härra Dubreuil'st mitte midagi. Teda tegi rahutuks see tume osa, mida ta selles mehes aimas olevat. Aga ta ütles endale, et igal naisel on veres reformaatorikutsumus ja küllap ta oskab

maha lihvida mehe halvad instinktid, nagu ta oli osanud lihvida tema küüsi. Järgmisel päeval, külma otsustavusega nagu langevarjur, kes hüppab tühjusse, ütles ta mehele: jah.

*

Mees oleks eelistanud piirduda lihtsa ilmaliku tseremooniaga, aga Ginette oli saanud usulise kasvatuse ja nõudis kindlalt kiriklikku laulatust. Majahoidja poeg oli neil peiupoisikeseks. Nad kutsusid vähe rahvast. Naise poolt oli kohal juuksurisalong, mehe poolt mitte kedagi.

Jumalateenistuse ajal kustusid vahaküünlad, kirikuväärid kukkusid alla ja kooripoiss hakkas seletamatul kombel luksuma. Need pisiasjad ei seganud särava näoga noorpaaril käärkambris sõprade õnnitlusi vastu võtta.

Kohe pärast seda sõitsid nad pulmareisile. Härra Dubreuil oli keeldunud Ginette'ile ette teatamast, kuhu ta tema viib. Ginette leidis enda Veneetsia luksushotellist, teadmata, kuidas ta sinna oli jõudnud. Toa aknad avanesid Grand Canalile. Tohtu kullatud puust voodi troonis kõrgendikul. Alabastervaasides õitsesid valged lilled. Pimestatud Ginette küsis endalt, kas ta äkki ei loe seda kõike mõnest oma lemmikromaanist.

Ta pöördus härra Dubreuil' poole ja tänulikkusest ülevoolavana sirutas talle käed. Ta ootas meeldiva sisemise värinaga, et mees haaraks ta ja viiks leopardinahkadega kaetud abieluvoodisse. Aga mees jäi liikumatuks, käed külgedel, nagu süinge ja kannatav. Lõpuks palus ta luba kingad jalast võtta.

«Aga võtke ometi, mu sõber,» ütles naine.

Mees võttis kingad jalast ja Ginette nägi, et jalalabade asemel olid mehel kitsesõrad. Heidutatud Ginette tõmbus seina äärde, suutmata sõnagi kuuldavale tuua.

*

Järgmisel päeval ärkas ta särades, küllastunud härra Dubreuil' käte vahel, kes kandis punasest siidist pidžaamat. Olla saatana naine polnudki nii jube, kui ta oli uskunud. Tema ümber toas olid valged lilled muutunud punaseks. Tugitoolile oli tema kaasavõetud puuvillase halati asemel laiali laotatud kuldsest pitsist hommikukleit. Avatud ustega seinakappides rippusid viiskümmend uut kleiti, üks kaunim kui teine. Livrees teener astus sisse, lükates voodi poole lauahõbeda, puuvilja ja kookidega täidetud toidulaua. Läks vaevalt nii palju aega, et lüüa hambad apelsini, kui nad olid juba Firenzes. Seejärel nipsutas härra Dubreuil sõrmi ja nad olid Pisas, Napolis, Roomas. Maalid, mida Ginette muuseumides imetles, leidis ta öösiti oma toast. Koidikul kadusid maalid uuesti oma muuseumikohtadele. Seal ei märgatud midagi.

Pärast kuuajalist reisi jõudsid nad tagasi Pariisi ja seadsid end sisse Bois de Boulogne'i serval. Ginette ei läinud tagasi juuksurisalongi,

oma tööd ta maha ei jätnud, sest tema mees oli üksi väärt kümmet klienti. Naine veetis igal õhtul mitu tundi hoolitsedes tema käte eest innuga, milles professionaalsele osavusele lisandus abikaasalik hellus.

Mees läks iga päev kell üheksa tööle ja saabus tagasi täpselt pool seitse. Pühapäeval, kui tal oli väljas kokkusaamisi, korraldas ta nii, et jõuda koju enne lõunat. Iialgi ei kaevelnud ta oma asjaajamiste pärast, iialgi ei keeldunud naisele raha andmast. Selles korra ja kaitstuse õhkkonnas tundis Ginette, et temas juurduvad tublid kodanlikud väärtused. Nad elasid õnnelikult ja neil oli palju kõvade küünte ja sõraliste jalgadega lapsi.

PRANTSUSE BUKETT

Tõlkinud Indrek Hirv

THÉOPHILE DE VIAU

Ood

Üksindus

Ses orus oja voolab tasakesi
ning oma peegelpilti põdrapull
veepinnal vaatleb ilmel muretul
ja kuulab õrnalt trillerdavaid vesi.

Siin salalikult helisevas ojas
kord päevaveerul kostab serenaad
ja naeratades vallatu najaad
meil ukсед avab sädelevas kojās.

Ka nümfe paelub selle metsa haljus:
siin noori kehi varjab lehestik,
ja vana saatür — salakaval sikk —
on üksi jäetud oma õelais naljus.

Jäänd tõesti palju aega seljataha
ööst sest, mil Bacchos, Arm ja Uni
Sileeni hauda tegid hommikuni
ning koolnud venna siia matsid maha.

On iidse männi juuril vaikusega
nüüd põimund luusselõikav hüüd,
kui tuuled käristavad okkarüüd
siin hullund armastaja jõhkrusega.

(...) Oo püha mets! — sind, vana seltsimeest —
nõus olen jumalate nimel vanduma —,
Corine kui peaks siin mulle anduma,
ma tänan kogu hingest varju eest.

On äkki meeled segi päikeselgi:
tal meenub, kuidas läbi igiöö
ja seda katva musta pilvevöö
ta maale heitis esimese helgi...

Oh tule arm, sa kõigist ingleist kenam —
seal rohelisel aasal ootab meid
küll väikseid üllatusi sadandeid
ja eemal kaljuõõnes veelgi enam.

(...) Sind, minu kaunist inglit, mu drüaadi,
siin peegeldades ülistab veepind;
me poole kooldund oksal armund lind
su silmadele laulab serenaadi.

Su rinna valge ranna lõhnav mähe,
su käsivarte järve udujoom,
su heledate õlgade aroom
on mulle salamisi tõusnud pähe.

Su juuste laineis väikest suplust teha
ei taha takistada oma käel.
Su silmist äkki hiimab imeväel
soov kireootel väriseva keha...

Ah, ära karda, — tule nüüd, mu ingel! —
meid sellest hetkest kaitseb Cupido,
kes juba ongi loonud ruuge voo
su näol — ja kerguse mu hingel.

Oh Jumal, kuidas sinu palge puna
mu mõtetele järsku sõlme tegi!
Kas oli kord Renaud peast sama segi,
kui õhkas ta Armide'ist võlutuna?

Vaid Amor näeb, kuis suudlen sinu huuli
ja püüan nendelt ohke väikese:
ei avasta meid silmad päikese,
ei satu siia kiivaid kevadtuuli. —

Tuul nõuks on võtnud okstes sahiseda,
ning mida meie teeme nüüd, suu suul,
jah! — kõiki saladusi teadev tuul
ei oska iial aimatagi seda.

Ood

Ronk öösse saadab õudseid kraaksatusi;
mu ümber lehti rebib sadu must;
tuul röögatades toetab adumust,
et puude varjus jälitab mind susi.
Ruun korisedes nõrkeb — kahju tast;
mu teener surnuks kukub sadulast.
Pea kohal oksi ragistab tuul vinge
ning kõuekõmast tõuseb sünge aim:
Charoni vallast saabunud on vaim
maasügavusse viima hukkund hinge.

On jõgi jätnud oma iidse tee
ning verest sogasena, tulvil väge,
ta müüre purustades voolab ülesmäge,
kus kõrgel tornis vahel pilvede
üks madu piidleb kotkast apla moega
ja teine püüab paari heita soega.
Mäeharjalt kümneks killuks kukub kuu;
jää hõõgub tule punetavast läikest,
ning taevas varjutama musta päikest
on tõusnud juuri rebides üks vana puu.

CLAUDE DE L'ESTOILE

Joogilaul

Tavernis sõpru kui näen lauluhoos,
siis minulgi kaob liikmeist uhke poos.
Oo, kuis on armas mulle kõrtsituba!
Näe: ruttab lahke emand, veini toov,
mu esimese viipe peale juba.
Siin peagi täitub pööraseimgi soov.
Ses kõrtsis lõpeb alati mu pagu.
On mulle kallim siin üks kubu hagu
Vincenne'i metsa toredaimast puust:
kui sügisvihm mind mööda ilma ajab
ja kõle tuul käib läbi igast luust,
siit leian seda, mida ihu vajab.

Kõik unistamistvääriv siin on koos:
siin ohakas võib olla kaunis roos
ja rupskites näeb hõrku linnuliha,
kes hoiab peekrit kõrgel ühes käes
ja teise paneb ümber õrna piha. —
On maine paradiis me joomapeos.

Siin vana Bacchos meie peale loodab,
ning veini, millega meid täna joodab,
on kõige kõrgematest pilvedest
ta ise meie peekritesse toonud.

On iga vapper mees vaid tühi kest,
niikaua kui ta pole seda joonud.

Oo magus vein, ma silitan su palet, —
sa kaotad kurbuse ja jälki valet
jäab tänu sulle ilmas vähemaks.

Oo, olla aiva sinu soojas süles
ja tunda, kuidas kannab mind su jaks
sõõm-sõõmult ikka kõrgemale üles!

Saab jõudu veini õilsast meelelaadist
mu nõtke vaim, kui täidab teisest vaadist
mu suure tinapeekri peremees.

Näeb kogu kõrts mu osavust ja rammu,
gavotti sõnniku ja kõntsa sees,
kui tantsin, oskamata ainsat sammu.

Ma kogu elu maha jätan siia,
et kunagi kaks vaenlast ühte viia:
kui punast veini rüüpan valgele,
on ikka vana tüli tunda õhus.
Te mõistate ju, et ei sobi see,
et mürgel käib mu oma auväärt kõhus.

VOITURE

Laul

Õukonnas üks on peatund tõusuteel —
sest seigast viimnegi kaob verest tarm —,
teist lakkamatult piinab kiivas meel.
Lõpp käes on minulgi — ja põhjuseks on arm.

Kord inimmaksast kotkas täis sai nälja —
siis Prometheusel lasus needus karm
ja suremine tal ei tulnud välja. —
Mul tuleb küll! — ja põhjuseks on arm.

Ka Thyrasis kaebles kord kui mina nüüd
ja valust oli närbinud ta sarm,
kui kostis üle orgude ta hüüd:
«Ma suren nüüd — ja põhjuseks on arm.»

Siis oma rinna lõhki rebis kalju —
seal senimaani avali on arm —,
mäenõlvult vastu kaikus valju:
«Ka mul on lõpp — ja põhjuseks on arm!»

JÄRELMÄRKUS OTT OJAMAA

Seitsmeteistkümnnes oli prantslaste suur sa-
jand, mida kirjanduslood üldiselt klassitsismi
nime all pikalt käsitlevad. Jääb mulje, et
kõik käis aina kolme ühtsuse ja muude reeg-
lite järgi. See ei olnud kaugelki nii — sajand
oli just sellepärast suur, et sel ajal oli iga-
sugust kirjandust, mitte alati just antiklassit-
sistlikku, aga igal juhul täiesti ebestandard-
set, või kui moodsat terminit kasutada —
alternatiivset, ühtviisi kaugesse minevikku ja
tulevikku vaatavat.

Esitatud luulenäited pärinevad kõik sa-
jandi esimestest kümnenditest, autorid on
sündinud XVI sajandi üheksakümnendais-
aastais. Kõik nad võib julgesti panna prant-
suse baroki alla, sest kõige viimasemal ajal
on ka prantsuse kirjandusteadlased hakanud
seda terminit oma kirjanduse kohta tarvitama.
Muidu tähendas see kaua aega lihtsalt «veid-
rat», «pentsikut». Näiteks leidsin ühest
1918. a väikese «Littre» kordusväljaandest:
BAROQUE adj D'une bizarrerie choquante,
mis eesti keeles oleks vahest «šokeerivalt
bisarne» ehk «vapustavalt pentsik». 1966. a
«Väike Larousse» sõna *baroque* all kirjandust
üldse ei maini, järgmisel kümnendil teeb seda
aga juba kümne rea ja kolme nimega, kes
paraku siinesitatutega kokku ei lange ning
kuuluvad põhiliselt XVI sajandi luulesse. See-
ga on baroki hea nimi ka prantsuse kirjan-
duses taastatud, mis muidugi ei tähenda, nagu
oleks siin tahetud võistelda «Inglise buketiga»
(vt «Vikerkaar» nr 3), mis oleks üsna lootu-
setu ettevõtmine: elas ju inglise nagu ka
hispaania kirjandus XVI sajandi lõpul —
XVII algul üle oma «kuldse ajastu». Ühel oli
Marlowe, Shakespeare ja kogu Elizabethi
aja teater, Spenser, Jonson ja metafüüsikud,
teisel Cervantes, Lope, Góngora, Quevedo,
kelmiromaan ja niisama võimas näitekirjandus.
Prantslastel seevastu ainult üle 30 aasta kest-
nud ususõjad (1562—98), mille kestel kato-
liklased ja hugenotid vastastikku üksteist

nii usufanatismis kui metsikustes üle trumpa-
sid, maad laastasid, linnu rüüstasid, kultuuri-
elu välja suretasid. Kõike seda toetati väljast-
poolt, katoliiklasi Hispaania, hugenotte pro-
testantlikud riigid Inglismaa, Madalmaad,
Šveits. Rahvusliku katastroofi hoidis ära
pärast Valois' dünastia hääbumist troonile
saanud Navarra kuningas Henri IV (1589),
protestantide juht, kel aga kulus ikka veel viis
aastat, enne kui ta usuvahetuse hinnaga võis
oma pealinna Pariisi sisse sõita (1594), ja
siis veel peaaegu sama palju aastaid, enne kui
ta protestantidele usuvabaduse tagamisega
kodurahu enamvähem jalule seadis (Nantes'i
edikt 1598). Maa hakkas tuhande tõusma,
kuid kosumisaeg jäi üpris lühikeseks, sest
juba 1610. a tappis, ilmselt jesuiitide õhutusel,
fanaatik Ravailiac Henri IV. Raske on praeg-
u ette kujutada, kui rängalt see tolle aja
haritud prantslast vapustas. Eelmise sajandi
poliitiline anarhia näis taas algavat juba tun-
tud stsenaariumi järgi: troonipärija on veel
poisiohtu, regendiks määratakse itaalia pärit-
oluga kuninganna (varem oli see Caterina,
nüüd Maria de' Medici), tegelikuks valitse-
jaks saab kuninganna soosik, samuti välis-
maalane jne. Nii ka sündis, soosiku nimi oli
Concini, kes sai marssal d'Ancre'i tiitli ja
külvati üle igasuguste soodustustega, huge-
notte hakati jälle taga kiusama, kõrgeadlikud
hakkasid omavolitsema. Olukord muutus nii
halbaks, et 1614 kutsuti kokku üldine seisuste-
kogu — generaalsaadid (muide, viimast
korda enne 1789. aastat, ja siis puhkes juba
revolutsioon), kuid suurema eduta. Marssal
d'Ancre'ist veel niipalju, et 1617. a laskis
noor Louis XIII ta oma soosiku konnetaabel
Luyne'si nõu ja jõuga kinni võtta ja hukata,
mispeale vihane Pariisi rahvas olevat marssal
d'Ancre'i veriseid jäänuseid söönud (vt Vol-
taire. Filosoofiline sõnaraamat. Artikkel
«Inimesesööjad», lk 58). Uus soosik ei osu-
tunud eelmisest põrmugi paremaks ning suri
varsti (1621). 1624 sai riigi tegelikuks juhiks

maailma mastaabiga poliitik Richelieu, prantsuse absolutismi tõeline rajaja, kes range käega ka kunstid riigi teenistusse rakendas. Vahemärkusena niipalju, et ka tema surmale järgnes juba peaaegu klassikaliseks muutunud anarhiaperiood kuningannast regendi ja soosikutega, aadlimässude ja rahvarahutustega (*Fronde*, 1648—53), millega käis kaasas ka baroki uus õitseng; kuid see jääb meie buketi ajapiiridest välja.

Üldisest laosest, metsistumisest ja anarhiast hoolimata on 17. sajandi esimesed kümnendid just kultuurivallas barokselt kirevad ja vastuolulised, rikkad uutest nähtustest ja suundadest, mis tänini ilmestavad uusaja prantsuse rahvuskultuuri. Pärast Henri IV tapmist oli valdav traagiline elutunne, süngesse pessimism, surma- ja paratamatusmeelolud, mida ülimala lakoonilisusega kajastavad näiteks kuninga historiograafi Pierre Mathieu (1563—1621) «Elu ja surma nelikud»:

See elu, mida näed, on vaid komöödia:
Kes mängib Caesarit, kel Arlekiini roll,
Ent lõpuks kõigest saab üks kurb tragöödia,
Sest surm ei vahet tee, kes Caesar on, kes loll.

See maailm on kui meri, kus galeeriks on maa:
Seal inimene ori ning saatus tüürimees;
Töö takka sundijaks, haud sadamaks on ees:
Sinna ruttama pead, enne priiks sa ei saa.

Käibefraaside ja -tõdede värsistamine, elus pettunud vananeva kojahärra jõude-tundide hobi — seda muidugi, Pascali mõtetest ja La Rochefoucauld' maksimiidest lahutab neid veel pikk tee, aga neli sajandit tagasi olid nad kahtlemata väga uudsed ja kulumata; pisut antiiksete distihhoniide sõnamarmorit neis on, mida uue tõlkega naljalt järele ei tee.

Surm ja paratamatus, lein ja trööst, saatuse-löögid ja nende mehine talumine on meelisteemadeks ka François de Malherbe'ile (1555—1628), lausa fanaatilise sotsiaalse missioonitundega luuletajale, klassitsismi ja laiemas mõttes prantsuse uusaegse värsi-õpetuse rajajale. Ta oli ainus, kel õnnestus luua tol segasel ajal oma koolkond (tõsi, ühtki suurt luuletajat seal ei tulnud), puhastada kirjakeelt, eeskätt muidugi luulekeelt kõigest keskaegsest nii sõnavaras kui ka vormistikus, kaasa arvatud ka luulevormid, mille poolest keskaeg oli eriti rikas. Loomulikult ei teinud Malherbe seda kõike ükski ja ühel hoobil: ta andis vaid vägagi autoriteetselt suuna kätte, õpilased ja nende õpilased, grammatikud, akadeemikud ja kriitikud viisid töö lõpule. Tänu sellele on XVII sajandi keel ka tänapäeva prantslasele täiesti arusaadav.

Oma sotsiaalsed missiooni täitis Malherbe sel viisil, et teenis andunud kõiki Prantsusmaa valitsejaid Henri IIIst kuni Richelieuni. Ta taipas juba enne kardinali, et kirjandust saab kasutada ka riikliku poliitika teostamisel. Ja kardinal hindas teda kõrgelt, ja tema jõudis veel enne surma kirjutada päris mitu luuletust monsenjööre de Richelieu kiituseks. Kuid Malherbe olevat kord ühele ametivenele öelnud: «Heast luuletajast ei ole riigile rohkem kasu kui heast keeglimängijast.» Ma ei arva, et selles lauses väljendub Malherbe'i suhtumine kirjandusse. Kindlasti on see sarkasm lausunud mingi sügava pettumuse hetkel, kui poeet pidi järjekordselt tõdema, et kõigi tema eestpalvete, pidulike oodide, tervituste, õnnitluste ja suurte ettekuulutuste kiuste juhtus ikkagi see, mis juhtuma pidi, näiteks et üks armetu jesuiitide käsilane tappis noaga suure kuninga Henri.

Malherbe'ist ja tema tähtsusest sai nii pikalt juttu tehtud, et asjassepühendamatuks oleks selge, millega THÉOPHILE DE VIAU (1590—1626) hakkama sai, kui ta pikemas luuletuses «Eleegia ühele daamile» kirjutas niiviisi:

Kui teisi matkiksin, siis luulest ime kaoks:
Malherbe on hästi teind, kuid ainult enda jaoks...

Ta kuulus mulle meeldib, kuid mitte õpetus,
Sest mehe enda nägu olgu ka luuletus.

Edasi luuletab ta nii: «Lugu, mida alustan, ma ei lõpeta, ei ma taha jutulõnga kokku sõlmida... kujutelles pole mu hingel kannatust värsse korralikult lühvida ja mõtteid ritta seada. Reeglid ei meeldi mulle, ma kirjutan segaselt: õige vaim teeb kõike ainult vabalt.» Kui esimesed salmid kujutavad endast tolle aja mõistes isikuvastast kuritegu, siis mõistuse kallale minek oli juba jumalateotus. Siit peaks ka selge olema, miks Théophile'i elu kurvalt ja noorelt lõppes, paljude suurvaimude kriitilises eas, kolmekümne kuuendal eluaastal, kuigi ta polnud korda saatnud ühtki kuritegu peale selle, et ta oma luuletusi avaldas. Mitte nagu Villon, kellel olid ikkagi tapmised ja rõvimised hinge peal. Théophile de Viaust oleks kahtlemata võinud kujuneda mingi uuendusliku suuna rajaja prantsuse suure sajandi luules, kuid tollaegne ühiskond ei suutnud tema liiga isepäist loomingut vastu võtta ja see kadus kaheks sajandiks kirjanduse orbiidilt. Alles romantik ja hilisem parnaslane Théophile Gautier avastas oma kauge nimekaimu loomingut ning avaldas selle 1855. a. Küllap hämmastas tedagi, et juba XVII sajandi algul julges keegi klassitsismi vastu välja astuda. Nii rikastus prantsuse kirjanduslugu veel ühe «neetud poeediga», nagu neid XIX sajandil tekkis.

Tavaliselt postuumselt kuulsaks saanud

kirjanikest suurt ei teata, Théophile de Viaust siiski küllalt palju. Sündis ta Agenais' maakonnas Edela-Prantsusmaal ning mainib ühes oma viimases luuletuses lapsepõlvekoduna Boussières'i, mis asub seal, kus «Lot' jõgi Garonne'i voolab». Tema isal, Bordeaux' parlamendi advokaadil, oli seal mõis, kus ta veetis vanaduspäevi. Koolis käis Théophile naabrus Néraci linnas ja õppis seejärel filosoofiat Saumuris Loire'i kaldal, mis tollal oli üks hugenottide tähtsamaid keskusi. Pariisi jõudis ta 1610. a, mil Henri IV mõrvati, ning sattus peagi kõige peenemasse kirjandus-salongi, Rambouillet' markiisi lossi, ja sõbrunes juba tollal üsna kuulsa Jean Louis Guez de Balzaciga, kel on suuri teeneid klassitsistliku proosa arengus. Peagi vahetab ta pretsoossete daamide seltskonna vabamõtlejate vastu, kes on koondunud hertsog de Montmorency ümber. Algab muretu eluperiood, Théophile paistab lossis täitvat koja-lauliku ülesandeid, kirjutab juhuvärsse ja etenduste stsenaariume. 1617. a paiku kirjutab ta värsstragöödia «Pyramus ja Thisbe» ning võib-olla ka siin esitatud «Üksilduse». Võiks oletada hispaania eeskujusid, sest ka Góngoral on samanimelised teosed. Samal ajal leitakse noorpoeedi juures itaalia natuurfilosoofi Vanini mõjusid. Mees põletati ateismis süüdistatuna 1619. a Toulouse's. Samal ajal saab Théophile kuningalt käsikirja viivitamatult maalt lahkuda. Ta saadab Inglismaalt noorele kuningale pika ja vaimuka «Oodi kuningale oma pagenduse kohta» ja tal lubatakse Prantsusmaale tagasi pöörduda. Ettevaatusest astub ta katoliku usku (küllap ka loodetava karjääri pärast, sest hugenotte enam kroonuteenistusse ei võetud). See aitaski pisut, tekkisid sidemed õukonnaga, 1621. a mängiti Louis XIII ees «Pyramust ja Thisbet». Siis tuli uus löök. Théophile de Viau nime all ilmus kogumik «Le Parnasse satyrique», mis sisaldas mitme autori kõlvatuid värsse. Kohtuasja hakkas ajama jesuiidipaater Garasse, paljude poeetide surmavaenlane; Théophile de Viau mõistetakse tulesurma, kuid tal õnnestub põgeneda, nii et 19. augustil 1623 põletatakse Grève'i platsil ainult tema kuju. Kuu aja pärast Théophile tabatakse ja pannakse Châtelet' vanglasse, kus tal tuleb olla ligi kaks aastat sellesamas kongis, kus kunagi hoiti Henri IV tapjat Ravallaci. Ta kirjutab kuningale veel pikema palvekirja veel kaunimates värssides ning 1625. a muudetaksegi surmanuhtlus eluaegseks pagenduseks. Théophile de Viau leiab vajupaiga oma ustava kaitsja hertsog de Montmorency juures Chantillys, kuid ta on nii vaimselt kui füüsiliselt murtud ning sureb salajase Pariisis viibimise ajal 25. septembril 1626. Viimaste

teoste hulgas on pikk värsskiri vennale, milles on meenutatud lapsepõlve, kodukandi loodust ja kus leiduvad surmakarjena kõlavad read: «...lastagu mind ometi elada pärast seda, kui mind on nii palju surmatud».

CLAUDE DE L'ESTOILE (1597—1652) oli vana aadliperekonna võsu. Tema esivanemad pidasid Prantsuse kuningakojas kõrgeid ameteid, isa Pierre de L'Estoile on jätnud järelepõlvedele väga üksikasjalised «Memuaarid» Henri III ja Henri IV valitsusajast. Poeg Claude mingit ametit ei pidanud ning tegeles ainult kirjandusega. Ta oli üks viiest luuletajast, kes kirjutasid literatuursete ambitsioonidega kardinal Richelieu nime all mängitud näidendeid. Üsikuid farsilaadseid näidendeid on mängitud 1630/40. aastail ka tema enda nime all. Claude de L'Estoile oli ka üks esimesi akadeemikuid, kuuludes literaatide ringi, millest 1634 a kujunes Prantsuse Akadeemia. Siin esitatud šansoonis on tunda veel XVI sajandi ja isegi Villoni lustakamate luuletuste hingust, ja kindlasti ka seda musketärlikku muretust, mida Rostand on püüdnud taaselustada nii mõneski «Cyrano de Bergeraci» stseenis. Kaas-aegsete teadete järgi olevat Claude de L'Estoile olnud väikest kasvu kõhn kahvatu mustaverd mees rõugearmilise näoga, lõõnud Pariisis igasuguste armulugude peale kogu oma vanematelt päritud vara läbi, siis abiellunud armastusest kaasavaratu naisega ning veetnud viimased eluaastad oma ainsas järelejäänud mõisas, sest pealinnaeluks enam raha ei jätkunud. Kõik temas olevat olnud kuidagi kummaline ja surnud ta samuti mingisse imelikkusse haigusse: ta polevat saanud muud süüa kui ainult keediseid ja kõik, mis ta sisse võtnud, tulnud kohe välja. Ei ole täpselt teada, kas ta suri 1651. või 52. a.

VINCENT VOITURE (1597—1648) oli rikka veinikaupmehe poeg Amiens'ist. Tema isa oli õukonna varustaja ning tänu suurtele sidemetele ning loomulikult ka andekusele sattus ta juba varakult markiis de Rambouillet' salongi, kus viljeldi nn pretsoosset luulet, mille juhtluuletajaks ta peagi kujunes. Tegemist oli opositsioonilise kõrgaadli seltskonnaga, kus aegajalt sepsitseti õukonnavastaseid vandenõusid. Neisse segatuna pidi paaril korral viibima lühemat aega pagenduses, kuid peagi Richelieu andestas talle, millega käis kaasas tulus amet, kuninglik pension ja kuulumine Prantsuse Akadeemiasse, hiljem ka mitmesugused õukonnametid. Voiture'i looming koosneb pretsoosset juhuluulest; siin esitatud šansoon ei tarvitse päris võlts olla, sest too kaunishing (*bel esprit*) olevat vanas eas markiis de Rambouillet' tütre pärast ka ühe duelli pidanud.

JEAN - PAUL SARTRE

SELETUS «VÕÖRALE»

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Prantslaste mõneti pilklik suhtumine filosoofiasse väljendub hästi kuulsama prantsuse filosoofi Blaise Pascali väites, et «filosoofia ei vääri isegi tunniajalist vaeva» (vt G. Streltsova. Pascal. Tln, 1986). Filosoofia on sealmail ikka olnud lahutamatu kirjandusest, kunstilisest sõnast. Meenutagem siis Voltaire'i, Rousseau'd või... Sartre'it. Essee kirjanduslik-filosoofilise žanrina on vähemasti samavõrd «proprement français» kui see «kuiv, selge ja kaemuslik» mõistusetüüp, millest kõneleb alljärgneva artikli autor.

J.-P. Sartre (1905—1980) ja Albert Camus (1913—1960) on ses suhtes «tüüpilised» prantsuse kirjanikud-filosoofid, keda tihti ka üheskoos meenutatakse, kui juttu tuleb meie sajandi ühest mõjukamast filosoofiavoolust — eksistentsialismist. Tõsi küll, rõhuasetused pole päris võrdsed: kui Sartre oma kapitaalsete teosega «Olemine ja olematus» (L'Être et le Néant, 1943) on ka filosoof päris traditsioonilises tähenduses, siis Camus jääb essee-deski — «Sisyphose müüt», «Mässav inimene» (L'Homme révolté, 1951) jt — selleksamaks kirjanikuks, poeetiks, keda tunneme ka romaanidest, näidenditest, novellidest. Tunnuslik seegi, et mõlemad mehed on pälvinud Nobeli kirjanduspreemia, mida Sartre küll keeldus vastu võtmast.

Kui võrd kunst on eksistentsialistlikus käsituses isiksuse ainus adekvaatne eneseväljendusvõimalus, siis on ka mõistetav, miks Sartre kui selle voolu juhtiv teoreetik on oma ideede «tõlkimist» kunstikeelde nii tähtsaks pidanud. Camus' puhul ei maksa selle tõlke-käsitusega küll liiale minna — «Võõras» on siiski (ja eelkõige) iseväärtuslik kunstiteos, olgu ta pealegi paralleelne «Sisyphose müüdiga». Kirjaniku looming on ühtne, igal loojal on omanäolised probleemid ja pained, millest ei pääse ta üle ega mööda, olgu siis tegemist romaani või esseega. Kunstnik ei esine kunagi poolikult ja nõnda tundub ka «Seletuses «Võõrale»» Sartre'i halastamatut analüüsivaimu sama teravalt kui millises tahes tema novellis, romaanis, essees. Kirjanduskriitikat on Sartre kirjutanud rohkesti, artiklid on koondatud kogumikku «Situatsioonid» (Situations, v.v. I—7, 1947—1965). Camus' «Võõrale» «Seletuse» kirjutamise ajal oli situatsioon järgmine: veebruar 1943, Pariisi okupeeritud, Prantsusmaad poolitamas

demarkatsioonijoon. Camus, siis veel suhteliselt vähetuntud kirjanik, elas sellal oma sünnimaal Alžeerias, «Võõras» ja «Sisyphose müüt» olid ilmunud eelmisel aastal. Muide, nende kahe prantsuse eksistentsialisti kõrvutamisel ei tohiks unustada päritolu: Sartre on hoopis teise kandi mees, ta emapoolne suguvõsa — Schweitzerid — pärinevad põhjast, Elsassist, ja on andnud maailmale veel teisegi kuulsat filosoofi.

Eestikeelne lugeja on seni Sartre'ist kui vaid belletristist aimu saanud: «Sõnad» (1965) ja novell «Sein» kogumikus «Prantsuse novell» (1973), kus leidub ka kaks Camus' novelli. Viimaselt on «Loomingu» Raamatukogus ilmunud «Katk» (1963, O. Ojamaa ülevaatega autori loomingust), «Võõras» (1966) ja «Sisyphose müüt» (1972). Siintoodav artikkel «Explication de l'Étranger» on tõlgitud kogumikust «Écrits sur l'Art et Manifestes des Écrivains Français» («Progres», Moscou, 1981). Tsitaadid Camus' teostest ja viited lehekülgedele on antud ülalmainitud eestikeelsete väljaannete järgi.

Kui peaks küsitama, miks just see artikkel, siis peale kirjutise enda väärtuste vihjaksin ka sellele, et eks leidu eestigi kirjanduses omad «võõrad», meenutagem näiteks mõnd Mati Undi või mõne päris noore kirjutaja kangelas. Ja nii aitab ehk Sartre'i terav pilk näha meil selgemini ka oma kirjandust, selle lähteid, saavutusi ja võimalusi. Olgu lisatud, et Sartre on ka ise Eestis käinud — 1964. a.

T. Õ.

Vaevalt trükist ilmunud, sai hr Camus' «Võõrale» osaks suurim menu. Aina korralti, et see on «parim raamat pärast vaheerahu». Ajajärgu kirjanduspildis oli romaan ka ise võõras. Ta jõudis meieni sealtpoolt rindejoont, sealtpoolt merd; sel mõrul kivisõeta kevadel ei kõnelnud ta meile päikesest mitte kui eksootilisest imest, vaid koduselt, küllastunult; ta ei võtnud ette järjekordseid ja omapoolseid vana korra matuseid ega andnud meile tunda meie vääritust; teda lugedes meenus, et kord oli teoseid, mis pakkusid end omaette väärtusena ega püüdnud midagi tõestada. Kuid vastukaaluse sellele pretenatsioonitusele jäi romaan küllaltki ähmaseks: kuidas mõista seda tegelast, kes ema surmale järgneval päeval «käis suplemas, alustas eba-

seaduslikku vahetõrget ja naeris koomilist filmi vaadates», kes tapab ühe araablase «päikesest pärast» ja kes oma hukkamise eelõhtul, kinnitades, et «ma olen olnud õnnelik, et ma olen seda veelgi», soovib, et tuleks palju pealtvaatajaid «teda vihakisega vastu võtma»? Ühed ütlesid: «Ta on ju totakas, lihtsalt üks hale kuju.» teised, heasoovlikumad: «Ta on süütu.» Tuleb vaid mõista selle süütuse tähendust.

Paar kuud hiljem ilmunud «Sisyphose müüdiga» andis hr Camus meile oma teose täpse kommentaari: tema kangelane pole ei hea ega halb, ei moraalne ega ebamoraalne. Need kategooriad tema jaoks ei kõlba: ta kuulub sisse erilisse liiki, mille iseloomustamiseks autor reserveerib sõna *absurd*. Kuid see sõna saab hr Camus' sule all kaks täiesti erinevat tähendust: absurd on ühtaegu nii tegelikkuse seisund kui ka teatud isikute selge arusaamine sellest seisundist. Samuti võime kõnelda «absurdi»-inimesest, kes olemuslikust absurdusest teeb kõrvalekalduvat need järeldused, mis sellest tulenevad. Tegemist on samasuguse nihkega nagu sõna *sving* puhul, mis tähendab nii tantsu kui neid noori, kes svingi tantsivad. Mis on siis absurd tegelikkuse seisundina, lähtealusena? Ei vähem ega rohkem kui inimese suhe maailmaga. Esmane absurdus väljendab eelkõige lõhet: lõhet inimese ühtsugatsuse ja vaimu ning looduse ületamatu dualsuse vahel, lõhet inimese igavikku pürgimise ja tema eksistentsi lõplikkuse vahel, talle nii olemusliku «mure» ja tema pingutuste tühisuse vahel. Surm, tõdede ja olemiste paratamatu paljus, tegelikkuse käsitamatus, juhus — need on absurdi poolused. Tõttõelda pole need teemad eriti uued ja ega hr Camus neid uute pähe esitagi. Alates XVII sajandist on teatav mõistusetüüp, kuiv, selge ja kaemuslik, mis on omane just prantslastele, neid teemasid ikka jälle üles võtnud: need on muutunud klassikalise pessimismi käibetõdedeks. Kas polnud see Pascal, kes rõhutas «meile loomupärast õnnetust seisundit, mis on ebakindel ja surelik ja nii haletsusväärne, et mitte miski ei suuda meid lohutada, kui selle üle lähemalt mõelda»? Kas polnud see tema, kes mõistusele koha kätte näitas? Kas ei kinnitaks ta ainsagi mõõnduseta seda hr Camus' väidet: «Maailm pole ei (täiesti) ratsionaalne ega täiesti irratsionaalne»? Kas ei näidanud tema meile, et «tava» ja «meelelahutus» varjavad inimese eest «ta olematust, ta mahajäetust, ta küündimatust, ta võimetust, ta tühjust»? «Sisyphose müüdi» jäise stiiliga, oma esseede ainega asetub Camus nende prantsuse moralistide suurde traditsiooni, keda Andler õigusega Nietzsche eelkäijateks nimetab; mis puutub kahtlustesse

mõistuse võimete suhtes, siis need kuuluvad prantsuse epistemoloogia uusimasse traditsiooni. Kui vaid mõelda teaduslikule nominalismile, Poincaréle, Duhemile, Meyersonile, saab mõistetavamaks etteheide, mille meie autor teeb kaasaegsele teadusele: «...te räägite mulle nähtamatust päikesesüsteemist, kus elektronid tiirlevad ümber tuuma. Te seletate mulle seda maailma pildi abil. Ma märkan, et te olete luule appi võtnud...» («Sisyphose müüt» — edaspidi S. — lk 25). See on sama, mida omalt poolt ja Camus'ga peaaegu üheaegselt väljendab üks teine samadest allikatest ammutav autor, kui ta kirjutab: «(füüsika) kasutab vahet tegemata mehhaanilisi, dünaamilisi või koguni psühholoogilisi mudeleid, justkui jääks ta, vabastatuna ontoloogilistest pretensioonidest, ükskõikseks mehhanitsismi ja dünamismi klassikaliste antinoomiate suhtes, mis eeldavad, et loodust vaadeldakse kui asja iseenese.»¹ Hr Camus langeb väikesesse koketrisse, tuues tsitaate Jaspersilt, Heideggerilt ja Kierkegaardilt, kellest ta ei paista muide alati päris hästi aru saavat. Kuid tema tõelised õpetajad on hoopis teised: ta arutluskäigud, ta mõtete selgus, esseistliku stiili vahedus, ta teatavat liiki kirgus, selge ja tseremoniaalne õnnetus, need kõik tunnistavad, et tegemist on klassiku, mediterraaniga. Koguni ta meetodis («Üksnes silmnähtava töö ja luule tasakaal lubab jõuda korraks nii tundesügavuseni kui mõtteselguseni.» — S. 13) pole midagi, mis ei meenutaks neid vanu Pascali ja Rousseau «kirglike geomeetriaid» ja mis teda ei lähendaks näiteks Maurras'le, samuti mediterraanile, kellest ta ometi mitmeski suhtes erineb märksa rohkem kui tollest saksa fenomenoloogist või taani eksistentsialistist.

Aga kahtlemata nõustub hr Camus kõige sellega meelsasti. Tema enda jaoks on ta originaalsuseks minna oma ideedes lõpuni: tõepoolest, pessimistlike maksimide kogumine teda ei huvita. Kindlasti pole absurdi ei inimese ega maailmas, kui neid eraldi võtta; aga sama kindlasti on ta inimese kui «maailmas-elava-olendi» põhiolemus, pole ju absurd midagi muud kui inimese seisund maailmas. Samuti pole ta algselt sugugi mitte lihtne tähelepanek: alles meeletu valgussähvatuses ilmub ta nähtavale. «Hommi-kune tõusmine, tramm, neli tundi büroos või vabrikus, eine, tramm, neli tundi tööd, õhtueine, uni — esmaspäev, teisipäev, kolmapäev, neljapäev, reede ja laupäev samas rütmis...» (S. 20), ja siis äkki «dekoratsioonid varisevad» ja me leiame end keset lootusetut selgust. Kui me suudame keelduda petlikust

¹ M. Merleau-Ponty, La structure du Comportement, 1942, lk 1.

lohutusest, mida pakuvad meile religioonid või eksistentsiaalsed õpetused, jäävad meile mõningad silmanähtavad tõesed: maailm on kaos, «jumalik võrdväarsus, mis sünnib anarhiast»; — homset pole, sest surrakse. «...universumis, mis on äkki ilma jäetud illusioonidest ja valgusest, tunneb inimene end võõrana. Ta on maapaos, kust ei ole tagasiteed, sest puudub kaotatud isamaa mälestus ja töötatud maa lootus» (S. 15). Sest tõesti, inimene ei ole maailm: «Kui ma oleksin puu puude hulgas, kass loomade hulgas, siis oleks sel elul mingi mõte või õigemini seda probleemi ei tekiks, sest siis ma oleksin osa maailmast. Ma oleksin see maailm, millele ma end nüüd kogu oma teadvusega vastandan. See haletsusväärne mõistus, see ongi, mis mind kõigele loodule vastandab» (S. 48). Nõnda saame mõningast selgust romaani pealkirja kohta: võõras, see on inimene silmitsi maailmaga; hr Camus oleks võinud sama hästi oma teose pealkirjastada nagu Georges Gissing: «Paguluses sündinud». Võõras on inimene ka inimeste seas. «...on päevi, kus me tuttava naisena tagant leiame otsekui taas selle võõra, keda me kuude või aastate eest armastasime...» (S. 21—22). Lõpuks on see ka mina iseenda suhtes, see tähendab loomulik inimene vaimu suhtes: «...nagu see võõraski, kes aeg-ajalt meile peeglis vastu tuleb...» (S. 22).

Kuid mitte ainult selles pole küsimus: on olemas absurdikirg. Absurdiinimene ei tapa end: ta tahab elada, loobumata ühestki oma veendumusest, homseta, lootuseta, illusioonideta, samuti ka ilma resignatsioonita. Absurdiinimene leiab kinnitust mässus. Kirglikult jälgib ta surma ja see lummus annab talle vabaduse: ta tunneb surmamõistetud «jumaliku vastutamatus». Kõik on lubatud, sest jumalat pole ja surema peab. Kõik kogemused on võrdväärseid, tuleb vaid koguda neid võimalikult suurel hulgal. «Olevik ja olevikkude järgnevus väsimatu teadvusega hinge jaoks — see on absurdiinimese ideaal» (S. 57). Kõik väärtused varisevad kokku selle «kvantiteedieetika» ees; siia maailma heidetud mässaval vastutamatul absurdiinimesel «pole midagi õigustada». Ta on süütu. Süütu nagu S. Maughami juttude loodusinimesed, enne kui misjonär juhatab neile kätte Hea ja Kurja, lubatu ja keelatu: tema jaoks on kõik lubatud. Süütu nagu vürst Mõskin, kes «elab pidevas olevikus, mida varjundavad vaid naeratused ja ükskõiksus». Süütu selle sõna kõigis tähendustes, kah «idioot», kui soovite. Ja nüüd mõistame me täielikult Camus' romaani pealkirja. Võõras, keda ta tahab kujutada, kuulub nimelt nende hirmsate süütute hulka, kes ühiskonnas

skandaale põhjustavad, sest nad ei tunnista selle mängureegleid. Ta elab võõraste seas, kuid temagi on nende jaoks võõras. Sellepärast mõned teda armastavadki, nagu Marie, ta armuke, kes teda hoiab, «sest ta on veider»; ja sellepärast teised teda põlgavadki, nagu too inimhulk seal kohtus, kelle viha ta äkki tunneb enda vastu tõusvat. Ja meie isegi, kes me raamatut avades pole veel tuttavad absurditundega — asjata püüaksime teda harjumuspäraste normide põhjal õigustada: ka meile on ta võõras.

Teie šokeeritus, kui olete raamatu avanud ja lugenud: «Mõtlesin, et üks tüütu püüapäev on jälle möödas, et ema on nüüd maetud, et ma alustan jälle oma igapäevast tööd ja et lõppude lõpuks pole midagi muutunud» («Võõras» — edaspidi V. — lk 19) — on ette kavetatud, see tuleneb teie esimesest kokkupuutest absurdiga. Aga kahtlemata lootsite, et edasi lugedes teie pahameel hajub, et vähehaaval kõik selgub, saab mõistuspärase põhja, leiab seletuse. Teie lootusi on petetud: «Võõras» pole raamat, mis seletaks: absurdiinimene ei seleta, ta kirjeldab; hoopiski mitte pole see raamat, mis midagi tõestaks. Hr Camus vaid esitab ega võta vaevakski õigustada seda, mis on põhimõtteliselt õigustamatu. Kuidas peaksime romaani vastu võtma, seda õpetab meile sama autori «Sisyphose müüt». Sealnt leiamegi absurdiromaani teooria. Olguigi selle ainsaks aineks inimolu absurdus, pole ometi tegemist teesromaaniga, ta ei tulene «rahuldatud» mõttest, mis igati püüab endale õigustavaid tõendeid hankida; vastupidi, ta on «piiratud, sureliku ja mässava» mõtte produkt. Ta tõestab arutleva mõistuse kasutust: «Ja just see, et nad (suured romaanikirjanikud) on oma kirjeldused andnud pigem piltides kui arutlustes, reedab mõtteviisi, mis on neile kõigile ühine — veendumust igasuguse seletusprintsipi mõttetuses ja usku tajutava näivuse õpetlikku sõnumisest» (S. 90). Nõnda annab juba ainuüksi see fakt, et sõnum on edasi antud romaanivormis, hr Camus' puhul tunnistust uhkest alandlikkusest. Mitte resignatsioon, vaid inimõtte piiride mässumeelne tunnusdamine. Tõsi küll, ta pidas end kohustatuks tõlkima oma sõnum ka filosoofia keelde, kuivõrd «Sisyphose müüt» ongi just taoliseks tõlkeks — kaugemal näeme, mida niisugusest dublaazist arvata. Aga igal juhul ei suurenda selle tõlke olemasolu romaani otstarbetust. Tõepoolest, absurdi-loomaja on kaotanud sellegi illusiooni, et tema teos võiks kasulik olla. Ta tahab hoopiski, et me tajuksime pidevalt selle juhuslikkust; ta soovib, et teose motoks kirjutataks: «Oleks võinud ka mitte olla», nagu Gide tahtis, et «Valerahategijate» lõppu kirjutataks: «Võiks jätkata». Ta oleks võinud

mitte olla: nagu see kivi, nagu see veevool, nagu see nägu; ta on kingitus meile nagu kõik selle maailma kingitused. Tal puudub isegi see subjektiivne vajalikkus, mida kunstnikud oma teoste meeleldi omistavad: «Ma poleks saanud seda kirjutamata jätta, ma pidin sellest vabanema.» Asetanud romaani klassikalisse valgusesse, leiame seal ühe sürrealistliku terrori teemadest: kunstiteos on vaid elu küljest rebitud leht. Pole küll kahtlust, et ta on selle elu väljenduseks, kuid sama hästi oleks see kõik võinud ka väljendamatana jääda. Ja muide, üks teeb välja, kas kirjutada «Sortsid» või juua tass kohvi. Hr Camus ei nõua niisiis lugejailt sugugi seda raugematut huvi, mida vajavad kirjanikud, kes «on oma elu kunstile pühendanud». «Võõras» on vaid leht tema elust. Ja nii nagu absurdseim elu on ühtlasi steriilseim elu, tahab romaangi esindada suurejoonelist steriilsust. Kunst on kasutu suuremeelsus. Ärgem liialt kokkugem: hr Camus' paradokside tagant leian ma Kanti vägagi tarku ütlemisi ilu «otstarbetust otstarbekusest». Nii või teisiti, «Võõras» on meie ees, ühest elust välja rebitud, õigustamata, õigustamatu, steriilne, hetkeline, autori poolt juba hüljatud, maha jäetud, et vastu võtta uusi kingitusi. Ja nõnda me peamegi mõistma seda teost: kui kahe inimese, autori ja lugeja, äkilist ühendust keset absurdi, sealpool põhjendusi.

Nii on meile kätte juhutatud ka ligikaudne viis, kuidas peaksime vaatlema «Võõra» kangelat. Kui hr Camus oleks tahtnud kirjutada teesromaani, poleks tal raske olnud kujutada, kuidas üks ametnik elab uhkesti oma perekonna rüpes, kuidas teda siis äkki haarab absurdi-intuitsioon, mispeale ta koraks mässu tõstab, lõpuks aga otsustab läbi elada oma seisundi põhimõttelise absurduse. Samad põhjused oleksid veennud ühtaegu nii lugejat kui romaani tegelat. Või olgu siis, et meile oleks antud mõne «Sisyphose müüdis» ülesloetud absurdipühaku, don Juani, Komödiandi, Vallutaja, Looja elulookirjeldus. Kuid ta ei teinud seda, isegi absurdi-teooriaga tuttava lugeja jaoks jääb «Võõra» peategelane Meursault ähmaseks. Me muidugi veendum, et ta on absurdne ja et halastamatu selgus on ta loomuse põhijooneks. Peale selle on ta enam kui ühes punktis konstrueeritud otsekui illustratsiooniks «Sisyphose müüdi» teooriatele. Näiteks kirjutab hr Camus selles viimatimainitud teoses: «inimene avaldub inimesena pigem asjus, millest ta vaib, kui neis, millest ta räägib». Ja Meursault on selle meheliku vaikimise, selle sõnadesse laskumisest keeldumise näiteks: «(Temalt küsiti,) kas talle puutus silma, et ma olin endassetõmbunud, ja ta mõõnis vaid, et ma ei tee kunagi tühje sõnu» (V. 60). Ja

tõesti, kaks rida kõrgemal teatas see kaitse tunnistaja, et Meursault on «tõsine mees».² «(Temalt küsiti,) mida ta sellega mõtleb, ja ta ütles, et igauks teab, mida see tähendab.» Samuti arutleb hr Camus «Sisyphose müüdis» pikalt armastusest: «Me nimetame armastuseks seda, mis meid teatavate inimestega seob, lähtudes kollektiivsest arusaamast, mille aluseks on raamatud ja legendid» (S. 67). Ja paralleelselt loeme «Võõrast»: «Veidi hiljem küsis ta, kas ma armastan teda. Vastasin, et mis tähtsust sellel on, aga mulle tundub, et ei armasta» (V. 25). Sellest vaatepunktist on vaidlus, mis tõuseb kohtus ja lugeja mõttes küsimuse ümber «Kas Meursault armastas oma ema?», kaheksandalt absurdne. Esiteks, nagu ütleb advokaat: «Milles seda meest lõpuks süüdistatakse, kas selles, et ta mattis oma ema, või selles, et ta tappis inimese?» (V. 62). Kuid ennekõike ei ole sõnal «armastama» tähendus. Kahtlemata pani Meursault ema vanadekodusse, sellepärast et tal polnud raha ja et «neil polnud enam millestki rääkida». On ka selge, et oma ema käis ta harva vaatamas sellepärast, «et see viitis mu pühapäeva ära — kõnelemata pingutusest, mida nõudis bussijaama minek, pileti ostmine ja kahetunniline sõit» (V. 8). Aga mida see tähendab? Kas pole ta üleni olevikus, üleni oma olevikumeeloludes? See, mida nimetatakse tundeks, pole ju muud kui katkeliste muljete abstraktne ühendus ja tähistus. Ma ei mõtle alati neile, keda ma armastan, aga arvan neid armastavat ka siis, kui ma neile ei mõtle — ja ma olen võimeline oma rahu rikkuma abstraktse tunde nimel, ilma igasuguse reaalse ja hetkelise emotsioonita. Meursault mõtleb ja tegutseb teisiti: ta ei taha midagi teada neist suurtest, pidevatest ja aina ühesugustest tunnetest; tema jaoks pole armastust olemas, isegi mitte armumisi. Vaid olevik, konkreetne loeb. Ta läheb ema vaatama siis, kui on tuju, muud ei midagi. Kui tuju tuleb, siis on sellest küllalt, et sundida teda bussi peale minema, samuti kui teisest konkreetsest tujust piisab, et panna see ükskõikne tüüp kõigest väest jooksmas ja liikuva auto kasti hüppama. Aga oma ema nimetab ta alati õrnalt ja lapselikult *maman* ja ei puudu ka juhus, kus ta mõistab ema, samastub temaga. «Aga mina tunnen armastust üksnes kui iha, õrnuse ja aru sulamit, mis mind teatava inimesega seob» (S. 67). Pais- tab niisiis, et ei saa mõõda vaadata Meursault' karakteri teoreetilisest küljest. Samuti on paljude ta tegude peamiseks põhjenduseks see, et need toovad esile sügavama

² Originaalis: «il a répondu que j'étais un homme» — «ta vastas, et ma olen mees (ka: inimene)» — tlk.

absurduse ühe või teise külje. Näiteks ülistab «Sisyphose müüt» «surmamõistetud jumalikkude olemasolutunnet, kelle ees hallil aotunnil avaneb vanglavärv» (S. 54). Ja selleks, et lasta meil nautida seda aotundi ja olemasolutunnet, on hr Camus oma kangelase hukata lasknud. «Kuidas ma varem ei mõistnud,» laseb autor tal öelda, «et miski pole tähtsam kui surmanuhtlus ja et kokkuvõttes on see ainuke asi, mis inimest tõeliselt huvitab» (V. 70). Näiteid ja tsitaate võiks veelgi tuua. Siiski, see selgepilguline ükskõikne ja sõnaahter mees pole konstrueeritud üksnes ürituse huvides. Kahtlemata on kord visandatud karakter end ise lõpule viinud, kahtlemata on tegelasel ka omaette väärtus. Tema absurdus ei paista meile sugugi kistuna, vaid täiesti loomoomasena: ta lihtsalt on niisugune ja kõik. Valgustatakse teda küll alles viimasel leheküljel, kuid elanud on ta kogu aeg hr Camus' normide järgi. Kui on olemas mingi absurdiarmuõnnistus, siis tema on selle osaliseks saanud. Ta ei paista esitavat endale ühtki «Sisyphose müüdis» leiduvaist küsimustest, pole ka märgata, et ta enne surmamõistmist mässu tõstaks. Ta oli õnnelik, ta lasi elul veereda ja ta õnnel ei näi olevat sedagi salajast haava, millest hr Camus mitmel pool oma essees juttu teeb ja mis tuleneb surma pimestavast lähedalolekust. Ta ükskõiksus näib tuimuse nägi, nagu näiteks sel pühapäeval, kui ta jääb armukese juurde lihtsalt laiskusest ja kui ta tunnistab, et on «pisut tüdinud». Nõnda jääb tegelane isegi absurdpilgule oomamoodi läbipaistmatuks. Ei ole ta absurdi Don Juan ega Don Quijote, mõnikord võib koguni tunduda, et tegemist on hoopis Sancho Panzaga. Ta astub meie ette, ta on olemas ja me ei suuda teda täielikult mõista ega tema üle otsustada; aga lõppude lõpuks ta elab ja see annabki talle selle kirjandusliku tiheduse, mis teda meie silmis ainsana õigustada võib.

Ometi ei tohiks «Võõras» näha täiesti motiveerimatut teost. Nagu juba öeldud, eristab hr Camus absurdi tunnet absurdi mõistmisest. Selle kohta kirjutab ta: «Nagu suured kunstiteosed, nii sisaldavad ka sügavad tunded alati rohkem, kui esimesel pilgul paistab... Võimsad tunded kannavad oma ülevat või vääritud universumit» (S. 19). Ja pisut kaugemal lisab ta: «Absurdi-tunne ei ammenda absurdi-mõistet. Ta on selle aluspõhjaks, seda küll. Ta ei kattu sellega» (S. 32). Võiks öelda, et «Sisyphose müüt» püüab esitada meile mõistet, «Võõras» aga sisendada t u n n e t. Teoste ilmumise järjekord näib seda hüpoteesi kinnitavat; esimesena ilmunud «Võõras» heidab meid ilma igasuguste kommentaarideta otse absurdi «atmosfääri»; siis tuleb esse, et maastikule valgust heita. Niisiis absurd, see on lõhe, eraldatus.

«Võõras» on seega eraldatuse, lõhestatuse, juurtetuse romaan. Siit ka teose osav ülesehitus: ühelt poolt elureaalsuse päev-päevane vormitu vool, teiselt poolt selle reaalsuse õpetlik taasloomine inimõistuse ja kõne abil. Asi on nõnda, et esmalt puhta reaalsuse ette seatud lugeja kohtub seejärel selle reaalsuse mõistusliku, tundmatuse ni moondunud kujutusega. Siit sünnibki absurditunne, see tähendab, me tajume endi võimetust mõelda maailma asjadest oma sõnade, oma arusaamade abil. Meursault matab ema, võtab armukese, paneb toime kuriteo. Kohtuprotsessil seostavad neid erinevaid tegusid tunnistajad, neid grupeerib ja seletab prokurör: Meursault'l on tunne, et räägitakse kellestki teisest. Kogu konstruktsioon viib välja Marie tundeprüskeni, kui ta, olles tunnistajatebarjääri taga esitanud kõigi inimlike reeglite kohaselt komponeeritud jutu, puhkeb äkki nutma ja ütleb, et «see pole nõnda, et see kõik oli teisiti, et teda sunniti rääkima vastupidist sellele, mida ta mõtleb». Taoliselt peeglimänge on «Valerahategijaist» peale pidevalt kasutatud. Mitte selles pole hr Camus' originaalsus. Hoopiski probleem, mille ta peab lahendamata, sunnib teda kasutama originaalset vormi: selleks, et me tunneksime lõhet prokuröri järelduste ja mõrva tõeliste asjaolude vahel, et me raamatut sulgedes kannaksime endas muljet absurdsest õigusemõistmisest, mis ei suuda iial mõista ega isegi tajuda neid tegusid, mille eest ta karistada tahab — selleks peab meile kõigepealt esitama reaalsust või ühte ta külgedest. Kuid selle esitamisel kasutab hr Camus samuti kui prokurör üksnes sõnu ja mõisteid; sõnadega, seostatud mõtetega, peab ta kirjeldama sõnade-eelset maailma. «Võõras» esimesel osal võiks olla sama pealkiri kui ühel äsjailmunud raamatul — «Tõlgitud vaikuse keelest». Puutume siin kokku ühe paljudele tänapäeva kirjanikele ühise haigusega, mille esimesi ilminguid näen ma Jules Renard'il; ma nimetaksin seda vaikuse paineks. Hr Paulhan näeks selles kindlasti üht kirjandusliku terrorismi tagajärge. See on võtnud tuhandeid vorme, alates sürrealistide automaatsest kirjutamisest ja lõpetades J.-J. Bernard'i kuulsat «vaikuseteatriga». Sest vaikimine, nagu ütleb Heidegger, on autentne kõneviis. Vaikib vaid see, kes võib rääkida. Hr Camus räägib palju, «Sisyphose müüdis» ta koguni lobiseb. Ja ometi pihib ta meile oma armastust vaikimise vastu. Ta tsiteerib Kierkegaardi lauset: «Kõige täielikum tummus pole mitte vaikimine, vaid rääkimine» (S. 29)³, ja lisab ise, et inimene avaldub enam neis asjus, millest ta vaikib, kui

³ Mõeldagu ka Brice Paraini keeleteooriale ja tema vaikuse-käsitusele.

neis, millest ta räägib. Nii ta siis vaikibki «Võõra» lehekülgedel. Aga kuidas vaikida sõnadega? Kuidas väljendada mõistetes olevike mõeldamatut ja korratut järgnevust? Niisugune vägitükk nõuab uut tehnikat.

Missugust tehnikat? Mulle on öeldud: «See on nagu Hemingway kirjutatud Kafka.» Tunnistan, et Kafkat ma sealt ei leidnud. Camus' vaated on täiesti maised. Kafka on võimatu transsendentsuse poeet: universum on tema jaoks tulvil märke, mida me ei mõista; dekoratsioonidel on tagakülj. Camus' jaoks, vastupidi, seisneb inimlik draama igasuguse transsendentsuse puudumises: «Ma ei tea, kas sel maailmal on mingi mõte, mida ma mõista ei suuda. Aga ma tean, et ma ei tunne seda mõtet ja et praegu on mul võimatu teda tundma õppida. Mida tähendab mulle mingi tähendus, mis ei ole mulle kättesaadav? Ma suudan aru saada vaid inimlikest mõistetest. Mida ma puudutan, mida ma tunnen oma käe all — vaid seda ma mõistan.» Seega pole tema asi otsida sõnakonstruksioone, mis viitaksid mingi ebainimiliku ja dešifreerimatu korra olemasolule: ebainimlik on lihtsalt korra puudumine, asjade mehaanika. Midagi kahtlast ei leia talt, midagi rahutukstegevat, midagi väljastpoolt sisendatut: «Võõras» pakub meile rea valgusküllaseid vaateid. Kui nad kummastuvadki, siis oma suure hulga ja neid ühendava seose puudumise tõttu. Hommikud, selged õhtud, halastamatud päraštõunad — need on ta armastatud tunnid; Alžeeria igavene suvi, see on ta aastaaeg. Öö pole kohta tema universumis. Kui ta räägibki ööst, siis nõnda: «...kui ma virgusin, paistsid tähed minu peale. Maa hääled jõudsid minuni. Öö, mulla ja soola hõng jahutas mu meeleskohti. Uinuva suve imeline rahu voolas minu sisse nagu laine» (V. 78). See, kes on kirjutanud need read, on Kafka ängidest küll ääretult kaugel. Keset korratust on ta üpris rahulik; looduse kangekaelne sõgedus ärritab teda, kuid ta rahuneb taas, tema irratsionaalsus on vaid negatiiv: absurdiinimene on humanist, ta tunnistab vaid selle maailma hüvesid.

Võrdlemine Hemingwayga näib viljakam. Stiilide sugulus on ilmne. Nii ühe kui teise tekstides needsamad lühikesed laused: ükski ei kasuta eelmise hoogu, iga lause on uueks alguseks. Lause on otsekui pilguheit ühele žestile, objektile. Igale uuele žestile, igale uuele objektile vastab uus lause. Selline kõrvutamine mind siiski päriselt ei rahulda: «ameerika» jutustamistehnika olemasolu on hr Camus'd kahtlemata aidanud. Kuid ma kahtlen, kas see teda ka mõjutanud on. Isegi teoses «Surm päraštõunal», mis polegi romaan, säilitab Hemingway selle katkendliku jutustamisviisi, mis hingamisliigutusega pais-

kab iga fraasi olematusest välja: tema stiil on ta ise. Me juba teame, et hr Camus'l on veel teinegi, tseremoniaalne stiil. Ja isegi «Võõra» lehekülgedel tõstab ta mõnikord häält; lausesse tuleb laiemat ütlemissiisi, pidevust: «Ajalehemüüjate hüüded juba leebunud õhus, viimased linnud skvääriid, tänava-kaupmeeste hõiked, trammide kaeblik kriiksumine meie linna järskudel kurvidel, ja see kõmin laotuse all, enne kui öö sadamale vajub, — kõik see taastas mulle nagu pimedale kogu teekonna, mida ma enne vangiminekut hästi tundsin» (V. 63. Vt ka 78 jt). Meursault' hingeldavas kõnes aiman ma teatavat poeetilist proosat, mis on avaram kui see, kes teda kannab, proosat, mis peab olema hr Camus' enda väljendusviis. Kui «Võõras» kannabki nii ilmseid ameerika tehnika jälgi, siis on siin tegemist tahtliku laenuga. Hr Camus valis võimalike vahendite hulgast selle, mis paistis talle kõige sobivam. Ma kahtlen, kas ta seda oma järgmistes teostes enam kasutab.

Jutupoimet lähemalt uurides saame üha enam aimu, missuguseid võtteid selles on kasutatud. «Ka inimestest endist õhkub vahel ebainimlikkust,» kirjutab hr Camus. «Mõnel selguse hetkel muudab nende liigutuste automaatsus, nende mõttetu pantomiim totraks kõik, mis neid ümbritseb» (S. 22). Nimelt seda peamegi kõigepealt silmas pidama: «Võõras» peab meis *ex abrupto* «tekitama kõhedust inimese ebainimlikkuse suhtes». Kuid missugused on need erilised juhtumid, mis võivad meis seda kõhedust tekitada? «Sisyphose müüt» toob näite: «Üks mees räägib klaasseina taga telefoniga; me ei kuule teda, aga me näeme tema tähenduseta miimikat ja küsime endalt, milleks ta elab» (S. 22). Oleme nüüd liigagi hästi informeeritud, sest see näide annab tunnistust autori ühest teatavast kinnisideest. Kui inimene räägib telefoniga ja te ei kuule teda, siis on tema liigutused tegelikult vaid suhteliselt absurdsed: tegemist on katkestatud ringiga. Avage uks, pange kõrv toru juurde: ühendus on taastatud, inimegevus saab mõtte tagasi. Ilmutades head tahet võiks koguni väita, et on olemas vaid suhtelisi absurde, mis avalduvad «absoluutsete ratsionaalsuste» taustal. Kuid asi pole heas tahtes, asi on kunstis; hr Camus' võte on meil käes: oma tegelaste ja lugeja vahele paigutab ta klaasseina. Mis jätaks veel abituma mulje kui inimesed klaasseina taga? Näib küll, et kõik on läbi klaasi näha, aga üks asi sealt siiski läbi ei paista: nende žestide mõte. Jääb veel määratleda see klaas: selleks on «võõra» teadvus. Eks olegi ta ju läbipaistev: me näeme kõike mida temagi. Ainult loodud on see teadvus nõnda, et pais-tavad ainult asjad, tähendused mitte:

«Edasi läks kõik väga ruttu. Mehed katsid kirstu riidega kinni. Väljusime: preester, kooripoisid, juhataja ja mina. Ukse ees ootas mind üks pika luise näoga naine, keda ma ei tundnud. «Härra Meursault,» tutvustas juhataja. Ma ei kuulnud naise nime ja taipasin vaid, et see on õde, kes esindab personali. Naeratamata noogutas ta mulle. Siis asusime ritta, et kirstu mööda lasta» (V. 22).

Inimesed tantsivad sealpool klaasi. Nende ja lugeja vahele on paigutatud üks teadvus, peaaegu eimiski, puhas läbipaistvus, puhas passiivsus, mis registreerib kõik faktid. Ainult üks väike riugas: just sellepärast et see teadvus on passiivne, registreerib ta vaid fakte. Lugeja seda vaheseina ei märka. Kuid mis postulaat käib kaasas taolise jutustamisviisiga? Kokkuvõttes on meloodilisest organiseeritusest saanud invariantsete elementide summa; eeldatakse, et liigutuste ja da on rangelt identne tervikliku teoga. Kas pole see mitte analüütiline postulaat, mis väidab, et kogu reaalsus on taandata elementide summale? Muide, analüüs pole mitte ainult teaduse, vaid ka huumori instrument. Kui ma ragnimatsi kirjeldamiseks kirjutan: «Ma nägin, kuidas lühikeste pükstega täiskasvanud mehed võitlesid ja viskusid pikali maha, et üht täispuhutud nahkkera kahe puuvaia vahelt läbi saada» — siis teen ma kokkuvõtte *nähtust*, kuid annan meelega mõista, et sellel puudub mõte: ma teen nalja. Hr Camus' jutustus on analüütiline ja humoristlik. Ta valetab — nagu iga kunstnik —, sest ta väidab end taastavat puhast kogemust ja heidab sealt salamahiti välja kõik tähenduslikud seosed, mis ju samuti sinna kuuluvad. See on sama, mida kunagi tegi keegi Hume, kui ta teatas, et ei leia kogemusest muud kui eraldatud muljeid. See on sama, mida teevad tänapäevalgi ameerika neorealistid, väites, et nähtuste vahel eksisteerivad üksnes välised seosed. Nende vastu on küll kaasaege filosoofia püstitanud väite, et ka tähendused kuuluvad vahetult saadavate andmete hulka. Kuid see viiks meid juba liiga kaugele. Piirdugem märkusega, et absurdi-inimese universum on neorealiste analüütiline maailm. Kirjandusloos on see meetod end juba ammu õigustanud: «Kohtlases», «Mikromegases» ja «Gulliveris». Sest ka XVIII sajandil olid oma võõrad — üldiselt «head metslased», kes tundmatusse tsivilisatsiooni sattudes tajusid fakte enne, kui taipasid nende tähendust. Eks sellegi kahestumise tagajärjel tekkinud lugejas absurditunne? Hr Camus näib meenutavat seda mitmes kohas, eriti seal, kus tema kangelane arutleb oma vangistuse mõtte üle.

Seega seletab just analüütiline meetod ameerikaliku tehnika kasutamist romaanis.

Meie teekonna lõpus seisev surm muudab tuleviku hajuvaks suitsuks, meie elul ei ole «homset», on vaid olevike jada. Eks tähenda see, et absurdi-inimene pruugib oma analüüsivat vaimu ka aja kallal? Seal, kus Bergson nägi osadeks lahutamata organiseeritust, ei näe tema muud kui hetkede jada. Ühendamatute hetkede paljususe seletab lõpuks ka olemiste paljususe. Hemingwaylt on meie autor laenanud niisii hakitud, katkelised laused, mis sobituvad aja katkeliisuga. Nüüd mõistame paremini ta jutustamisviisi: iga lause on üks olevik. Kuid mitte ebamäärane olevik, mis valgub laiali ja ulatub järgmisse olevikku. Lause on selgepiiriline, ilma liitekohtadeta, endassesulgunud; järgmisest lausest eraldab teda tühjus, nii nagu Descartes'il iga hetk on eraldatud järgmisest hetkest. Lause lõppedes hukkub maailm, et sündida taas uue lausega: sõna astub meie ette, looduna *ex nihilo*; «Võõra» lause on saar. Ja me langeme lausest lausesse, olematusest olematusse /.../ Loomulikult ei organiseerita lauseid omavahel: nad asetatakse lihtsalt üksteise kõrvale: eriti välditakse igasuguseid põhjuslikke seoseid, mis võiksid jutusse mingi selgitusidu tuua ja mis kehtestaksid hetkede vahele mingi muu suhte peale lihtsa järgnevuse. Kirjutatakse: «Veidi hiljem küsis ta, kas ma armastan teda. *Vastasin, et mis tähtsust sellel on, aga mulle tundub, et ei armasta. Ta nägu läks kurvaks.* Aga einet valmistades — ja ilma põhjusega — naeris ta jälle nii, et suudlesin teda. Just sel hetkel puhkes Raymond'i juures tülikära» (V. 25). Kriipsutamine alla kaas lauset, mis põhjusliku seose suurima hoolega ilmselge järgnevuse alla peidavad. Kui just tingimata on vaja eelmisele lausele viidata, siis tehakse seda niisuguste sõnade nagu «ja», «kuid», «siis», «sel hetkel kui» abil, mis vaid rõhutavad eraldatust, vastandatust, lihtsalt lisamist. Nende ajaliste üksuste vahelised seosed on välised, samuti kui neorealism väidab olevat asjadevahelised seosed; reaalsus ilmub põhjusega ja kaob ilma, et teda hävitataks, maailm puruneb ja sünnib taas iga ajatuksega. Kuid ei maksa uskuda, et see maailm end ise loob: ta on inertne. See aktiivsus, need kahtlased võimed, mis tal ongi, kipuvad alla jääma juhuse võimsale korratusele. XIX sajandi naturalist oleks kirjutanud: «Sild kaardus üle jõe». Hr Camus taolist antropomorfismi ei tunnista. Ta ütleks: «Jõe kohal oli sild.» Nii ilmutab iga asi kohe oma passiivsust. Ta lihtsalt on, täiesti ükskõiksel: «...kabelis ootas neli mustas riides meest... Ukse ees ootas üks pika luise näoga naine, keda ma ei tundnud... Väravas seisis vanker... Selle kõrval ootasid matusekorraldaja...» (V. 13). Renard'i kohta räägiti, et lõpuks kirjutab ta

veel vaid: «Kana muneb». Hr Camus ja paljud teised kaasageds kirjutaksid: «See on kana ja ta muneb». Sest asju armastavad nad asjade eneste pärast ega soovi neid lahjendada aja voolus. «Seal on vett» — ja ongi tükike igavikku, passiivne, läbipaistmatu, seostamatu, helkiv; milline sensuaalne rõõm, kui võib seda puudutada! Absurdi-inimese jaoks on see ainus hüve siin ilmas. Just sellepärast eelistabki kirjanik oma jutu ülesehituseks kasutada neid väikesi tulevikuta sähvatusi, millest igaüks on eraldi nauditav; just sellepärast võibki hr Camus «Võõrast» kirjutades uskuda, et ta vaikib: tema lause ei kuulu kõne universumisse, see ei hargne ega jätku, sellel pole sisemist struktuuri; /.../ Tema kestuse määrab täpselt vaikiva intuitsiooni hetk.

Siiski võib rääkida hr Camus' romaanist kui tervikust. Kõik laused ta raamatus on võrdväärsed, nii nagu on võrdväärsed kõik absurdi-inimese kogemused; igaüks esineb omaette ja heidab teised tagasi olematusse; ent samas, välja arvatud neil harvadel kordadel, kui autor oma põhimõttest taganedes poetiseerib, ei eristu ükski lause teiste taustal. Isegi dialogid on ta jutustusse integreerinud: dialoog, see on ju koht selgitusteks, tähenduse andmiseks; dialoogi eesõigustada tähendaks möönda tähenduste eksisteerimist. Hr Camus silub, resümeerib, selgitab dialoogi sageli kaudse kõne abil, ei anna talle mingit eesõigust kirjapildis, nii et tegelaste lausutud laused tunduvad sündmustena teiste samasuguste seas, helgatavad korra ja kaovad nagu põuaväljad, nagu hääl, nagu lõhn. Samuti ei ole raamatut alustades tunnet, et tegemist on romaaniga, pigem on see mingi ühetooniline leelutus, araablase ninahääle ümin. Teda võib ehk pidada mõne viisijupi sarnaseks, millest kõneleb Courteline, «mis

kaovad, ega naase kunagi» ja mis peatuvad äkki, ilma et teaksime miks. Kuid teos kogub end vähehaaval lugeja silme all, paljastab toeka allehituse, mis teda üleval hoiab. Pole kasutat detaili, mitte ühtegi, mida edaspidi üles ei võetaks ja arutlusse ei valataks; ja raamatut sulgedes me mõistame, et seda polekski saanud teisiti alustada, et ta lõpp ei oleks saanudki olla teistsugune: maailmas, mida tahetakse meile esitada kui absurdi ja millest põhjuslikkus on hoolega välja kurnatud, saab tühisemgi juhuse suure kaalu; pole midagi, mis ei aitaks juhtida kangelast kuriteo ja tapalava poole. «Võõras» on klassikaline, korrapärane teos absurdi kohta ja absurdi vastu. Kas see oli tõesti autori tahtmine? Ma ei tea: ma esitan vaid enda kui lugeja arvamuse.

Ja millisesse žanrisse paigutada see kuiv ja selge teos, nii läbikomponeeritud oma näilise korrutuse all; nii «inimlik», nii vähe saladuslik sestpeale, kui võti on käes? Jutustuseks ei julgeks ma teda nimetada: kirjeldades jutustus ka selgitab ja koordineerib, ajalise järgnevuse asemele seab ta põhjusliku korra. Hr Camus nimetab oma teost «romaaniks». Ometi nõuab romaan pidevat kestvust, muutumist, olevik manifesteerib aja pöördumatust. Kõhkluseta ma seda nime ei annaks sellele inertsete olevike jadale, mille all võib märgata keerulist sõrestikku. Või ehk siis on ta midagi «Zadigi» ja «Candide'i» taolist, moralisti lühiromaan oma diskreetse satiiri ja irooniliste portreedega⁴, romaan, mis hoolimata laenudest saksa eksistentsialistidelt ja ameerika prosaistidelt jääb sügavamalt väga lähedaseks mõnele Voltaire'i jutustusele.

⁴ Sutenööri, kohtu eesistuja, prokuröri jt portreed.

ÜLO VOGLAID

Kõrkus (ülbus, upsakus)

Kõrkus võib kujuneda nii sotsiaalse, grupilise kui ka individuaalse (üldise, erilise ja üksiku) ebavõrdsuse pinnalt. Alus üleolekuks võidakse võtta nii rassi- kui klassikuuluvusest, nii materiaalsest kui ka vaimsest rikkusest, nii rahvusest (šovinismi ja natsionalismina) kui ka poliitilistest, majanduslikest, religioossetest, administratiivsetest vm eelisenditest.

Kõrkuse peamised tunnused on järgmised:

- 1) hoolimatu suhtumine inimestesse üldse, eriti aga endast «madalamal» olijaisse;
- 2) hoolimatu suhtumine kultuuriväärtustesse, minevikku ja sellest tulenevatesse käitumismõistetes;
- 3) eneseimetlus, rahulolu saavutatuga, selle ülistamine koos eneseülistamisega;
- 4) kirk rõhutada ja üle hinnata enese ja

oma eneseülistamisega väljavalitust, teovõimsust, eksimatust jms;

5) hoolimatu suhtumine teadmistesse ja kogemustesse;

6) karistamatuse tunne, püüd pidada endale lubatuks seda, mis teistele (lihtsurelikele) on keelatud.

Kõrkus ei lase õppida ega tehtu üle järele mõelda. Kõrkus muudab inimese põlastusväärseks. Kuna põlgus ja antipaatia on pea alati vastastikused tunded, on kõrgi inimese suhted teistega teravad, vaenulikud, veritsevad. Kõrgile inimesele paistavad teised pahatahtlikuna. Selle, mis tema enda suhtes võib õigegi olla, kannab kõrk inimene üle objektiivseks ja üldiseks omaduseks. Kõrki ülemust rahuldavad vaid nürimeelsed pugejad, eneseteadvuse ja väärikusetä tallalakkujad.

«Kõrkõrkusele» kui sotsiaalsele ohule juhtis korduvalt tähelepanu V. I. Lenin. Ta rõhutas, et kommunistlik õpetus ja sotsialistlik praktika toetuvad (loe: peaksid toetuma — Ü. V.) kogu inimkultuuri pärandi üldistusele, kaasaegsele teadusele ja masside praktilisele kogemusele. Lenin kirjutas: «Teiselt poolt, kui kommunist on administraator, siis on tema esimene kohustus — hoiduda käsutamise harrastusest, osata esmalt arvesse võtta seda, mille teadus on juba välja töötanud, esmalt küsida, kas faktid on ka kontrollitud, esmalt saavutada uurimine (ettekannetes, ajakirjanduses, koosolekutel ja mujal) — selle uurimine, kus just me tegime vea, ja alles sel alusel parandada tehtavat. Vähem Tit Titõtsi võtteid («ma võin kinnitada, võin jätta kinnitamata»), rohkem meie praktiliste vigade uurimist.»

Jultumus (jõhkru)

Jultumus on moraalne formalismi ja silmakirjalikkuse erijuht. Jultunud isik või inimgrupp käitub jõhkralt kõikvõimalikke moraalireegleid ignoreerides ja irvitades nii inimeste kui inimliku üle. Jõhkard esitab end sageli kõlbluse ja õigluse valvajana. Mingi eba võrdsus on talle küllaldaseks aluseks, et kallale tungida, mõnitada, ähvardada... võrdsuse kui moraali väärtuse nimel. Jõhkardid tungivad teiste inimeste isiklikku ellu, nuhivad ja passivad, mõistavad kohut igäühe üle, peksavad keelt, kaebavad, kirjutavad ja taplevad... kõlbluse ja suurte ideaalide kaitseks.

Jultunud inimesed ei usalda ega austa teisi inimesi. Ka neid ei austata ega usaldata. Moraal muutub nende arusaamades formaalseks rituaaliks, eriti teiste poolt täidetavaks rituaaliks, nemed aga on enda arvates seatud seda kõike valvama. Jõhkruks muutuvad

inimesed ka oma puritaanliku sallimatuse tõttu.

Juhtival ametikohal olev jõhkard võib mõne kuuga laostada kogu kollektiivi. Ta lõhub inimsuhteid ja solvab kaaslaste enesetunnet, halvab töömeelolu, pärsib loome rõõmu, muudab oma moraliseerimisega koostöö võimatuks ning koostöötamise sisuliselt amoraalseks.

Juhtimise ja valitsemise kontekstis aktualiseeruvad moraaliküsimused õige mitmes mõttes, ent esmane näib olevat küsimus sellest, kas juhil-valitsejal on üldse moraalne õigus juhtimiseks-valitsemiseks, kas tema selline asend on sisuliselt ja vormiliselt põhjendatud, kas tema võimed, püüded, edukus ja teiste tunnustus on küllaldased juhtpositsiooni hõivamiseks.

Bürokraatiast

Bürokraatia idu on põhjendamatu autoriteet. Põhjendamatu, s. o tutvuste, suguluse, teisel ja (või) kunagi ammu tehtud tegude ja saavutuste, enesalgamise, ustavuse vms alusel ametisse sattunu püüab end tavaliselt ümbritseda omasugustega ja hakkab hoolitsemata kolme asja eest:

- 1) et keegi ei saaks teada, kes ta on;
- 2) et keegi ei saaks teada, mida ta teeb;
- 3) et keegi ei saaks teada, mis tal välja tuleb.

Kui bürokraat — üksikisik või inimeste mingil alusel seotud kogu — tuleb edukalt toime kõigi nende kolme ülesandega, võib ta rääkida enda kohta ükskõik kui positiivset juttu, sest keegi ei saa öeldut kontrollida ega kahtluse alla seada. Ühtlasi võib siis rääkida teiste kohta ükskõik kui halvasti, sest tõde on sellesama saladuse tõttu raske tuvastada. Pealegi jätab teiste mustamine mulje, et sellest kõigest, milles teisi süüdistatakse, on süüdistaja ise puhas.

Bürokraatia põhivaenlane on avalikkus. Seepärast püüavad bürokraadid ükskõik mis ettekäändel ja ükskõik milliste vahenditega vältida avaliku arvamuse teenistust, muudavad suitsukattekski korraldatud referendumid farsiks, vahendiks, mille abil öiendajaid ja rahulolematuid välja selgitada, neile koht kätte näidata.

Sotsioloogilised uuringud on bürokraatiamaal mõttetud. Nagu kogemus näitab, võib vahetevahel ühteist kuidagiviisi küll pisut uurida, ent kindlasti ei tohi midagi arvestatavalt olulist teada saada ega hoopiski mitte uurimisandmeid avalikkusele teatavaks teha.

Bürokraadist direktor püüab nii oma kollektiivi kui ka kõigi teiste eest salastada kõik, mis vähegi tähenduslik, ning siis, kui see saavutatud, on juba küllalt palju askeldamist igasuguste saladuste hoidmise ning arvesta-

misega, et jätta kõigile muljet suurest koormusest, tõesõnusest, valvsusest, printsiipalsusest, enesalgavusest... väsimusest. Mis puutub bürokraadi poolt koostatud tekstidesse, siis need on väheinformatiivsed: pärast esimeste fraasidega tutvumist võib lugeja suurema osa järgnevast ära arvata. Kui tavaliselt leidub tekstides liigsõnu 20% ringis, siis bürokraadi tekstis on tarbetuid, liigseid sõnu oma 60—70%. Põhjani pole bürokraadi tekstist võimalik aru saada, sest ta ei ütlegi midagi. Ta aina räägib, pidades silmas kõike muud peale käsitletava teema sisu... Tema tekst on pigem märk «oma» ja teade, et ta räägib ainult seda, mida on ette nähtud rääkida, ega ütle midagi. Muret tekitavad bürokraadi keelatuse probleem, saladus, autoriteet, ülemuste austamine, alluvate hoitamine ja igasuguste ohtude ülespuhumine. Kõigist neist arutlustest püüab ta ammutada ennekõike õigustust enda püsimiseks küllalt privilegeeritud asendis. Selleks on tal üks tee: käsitleda asju nii, et võita kõrgemal olijate usaldus. Kui see korda läheb, võib bürokraat uskuda, et ta püsib ja aina tõuseb... Bürokraat kardab ja talle meeldib, kui teda kardetakse. Veel rohkem meeldib talle lömitamine. Seetõttu on bürokraadi eelõras igasugune iseteadvus ja eneseväarikus. Vähegi andekas bürokraat püüab iga sõna ja liigutusega rõhutada oma hoolimatust ja sõltumatust, oma erilist, karistamatut asendit, mis lubab tal käituda oma alluvate suhtes ükskõik kuidas. Ühtlasi püüab ta kujundada muljet, et kes on talle kõigest hoolimata jäägitult ustav, sellega ei juhtu midagi.

Peale avalikkuse on veel rida tegureid, mida bürokraat kardab. Kõigepealt on selleks naer, edasi teadmised, valimised, asjatundlikkus, kunst kõigis oma avaldusvormides...

Bürokraatiat kui ühiskondlikku amoraalset nähtust on käsitlenud kõik marksismi klassikud. V. I. Lenin pidas bürokraatiat sotsialistliku ülesehitustöö kõige ohtlikumaks vaenlaseks. Selleks oli ka põhjust, sest vana bürokrateerunud riigiparadii hävitamisega ei kaasnenud riigiparadii tegevuspõhimõtete hävitamine. Ühiskondliku regulatsiooni praktikasse ei suudetud monteeri mehhanisme, mis oleksid objektiivselt kaitsnud juhtimis- ja valitsemisvormi.

Bürokraatiasse kalduva süsteemi iseloomulikuks jooneks on nii segane seaduskord, et selles on kuidagi viisi keelatud ka kõik see, mis on lubatud ja mingites seostes koguni kohustuslikuks muudetud. Sellisel juhul jäävad kõik inimesed, eriti juhtivtöötajad, igal juhul kuidagi viisi süüdi. Tegutsedes, oma kohust täites ja nõutavaid resultate taotledes on inimene sunnitud siis pea igal sammul

mingeid seadusi rikkuma. Kuigi ta seega kohe küllalt kõvasti süüdi on, püsib ta ometi ametikohal edasi, ei lähe vangi, vaid võib veel karjäärigi teha, ent üksnes kõrgemate ülemuste isiklikust armust, kes võivad, kui tahavad, tema süüle läbi sõrmede vaadata. Kui ta aga peaks sobimatus kohas või sobimatu viisil (eri-) arvamust avaldama, võidakse kõik ta patud korrpealt üles lugeda. Nii hakkab seadus bürokraadi käes seadusetust teenima ning õigus lakkab olemast inimese kindlustunnet kujundavaks ja hoidvaks jõuks.

Bürokraatia kasutuses on ka võim, relvad ja muud vägivallavahendid, kavalus, pettus, käiku lastakse kogu demagoogiaarsenal ähvardamisest lollitamiseni.

Demagoogiavõtted

Amoraalsuse üheks ilminguks on demagoogia. Sõna «demagoogia» on tuletatud kahest kreeka tüvest «demos» — rahvas, «gogos» — juhtimine, kuid mõiste «demagoogia» on juhtimise mitu uperpalli ning omandanud meie ajaks tõe teadliku moonutamise ja väärkujutluste sihipärase kujundamise tehnika tähenduse.

Demagoogiat on aetud alati ja kõikjal. Poliitika ja selle teenistuses olev ideoloogiline töö on ikka olnud demagoogiaga pisut «vürtsitatud». Ka prokuröri süüdistused ning advokaadi katsed kaitsealust puhtaks rääkida on harva demagoogiast vabad.

Demagoogial on ühiskondlikus elus ruumi sedavõrd, kuivõrd karistamatult saavad tegutseda võimukandjad ja seadusandjad. Igas perekonnas, kollektiivis, organisatsioonis ja sotsiaalses üksuses on omad probleemid ning nende lahendamise moodused, sageli ka oma demagoogid, demagoogilised müüdid ning muud võtted tõe väändamiseks. Mida väiksem on autoriteedistruktuuri põhjendatuse aste, mida kahtlasem on elu-olu avalikkusemäär, mida väiksem on inimeste informeeritus (NB! erista müra informatsioonist!), mida näilisem on võimalus arutlemises kaasa rääkida, oma arvamust avaldada ning rakendada oma teadmisi ja kogemusi ka otsustamisel, seda suurem on vajadus demagoogia järele. Erilist kurja pole demagoogiast karta siis, kui igaühel on õigus kaasa rääkida, oma arvamust avaldada, nimetada asju oma nimega ja kuuldavalt välja öelda kõike seda, mida vaja. See ei ole poliitiline ambitsioon, vaid sihipärane ühiskondliku arengu tagatis ning abinõu ebakompetentsete ning amoraalsete «elementide» õigeaegseks asendamiseks võimekate ja kõlbelisel väärivate inimestega.

Üldriiklikus mastaabis tähistavad demagoogiapuhangud ja «õitsengud» rahvavaenulikke, oma sisult fašistlike diktatuuride ja muude despotlike valitsemisvormide raken-

damist. Enneolematu taseme saavutas demagoogia kui riiklikult juhitud totaalne süsteem fašistlikul Saksamaal, kuid üldiselt ei saa võimu usurpeerinud klikid ja huntad kuskil läbi demagoogiata. Ka kõige paadunumat diktatuuri pütatakse ikka varjata või vähemalt õigustada demagoogiliste fraasidega. Seal, kus valitseb seaduslikkus, kus asju aetakse avalikult ja toimib sotsiaalne kontroll, tuleb vale tõenäoliselt ilmsiks ja selgub tõde, petis paljastatakse ning saamatu tagandatakse oma ametikohalt. Demagoogia järele haaravad tänapäeval need, kellel loogilist ja tõele vastavat argumentatsiooni ei ole, kes võimule või informatsioonimonopolile tuginedes püüavad fakte oma kasuks väänata, neid moonutada, vääradesse seostesse pakkides või muid emotsionaalse loogika seisukohalt olulisi manipulatsioone ette võttes.

Muidugi pole kõik, kes demagoogiat rakendavad, isiklikult huvitatud vale tõe pähe esitamisest, teiste inimeste hoiakutes-aru- saamades-suhtumistes väärkujundite loomisest või nende ebaõigest käitumisest. Nii mõnigi ajab demagoogiat teiste huvides, täites oma kohust, hoolimata, mis sellest välja tuleb. Mõni inimene on liiga arg, et tõde teenida, mõnel on hingel sellised süüteod, mis sunnivad teda elu lõpuni aitama oma «minal» kuidagi püsti püsida ja selleks aina midagi rääkima ja rääkima, ükskõik kellele, ükskõik kus ja kui kaua. Sellised inimesed demagoogitsevad hoolimata sellest, mida nad asja kohta ise arvavad ja teavad, hoolimata südame- tunnistusest, väärtustest, väärikusest, ideaalidest ja müütidest. Oma olemuselt on sellised inimesed ükskõiksed. On neidki, kes harrastavad demagoogiat seetõttu, et teised ümber- ringi seda teevad, eneseõigustuseks vanasõna: «Et huntide keskel elada, peab ka hundi kom- bel ulguma».

Mõnel inimesel tekib kujutlus, et ta rakendab pisut demagoogiat karjääriredelil tõusmiseks ja muutub seejärel uuesti korra- likuks, hakkab siis, kui «jalad all», natuke rohkem sõnaõigust kätte võidetud, suuri tegusid tegema, inimeste elu kergemaks ja elamisväärsemaks muutma. Elu näitab, et niisugused arutlused kujunevad vaid dema- googilisteks sisemonoloogideks, õigustamaks juba tehtud väärsumme ja vabanemaks juba harjumuseks saanud demagoogitsemisega kaasnevast süümeepinast. Elu näitab, et põr- sastest kasvavad siiski vaid sead. Kes on hooli- matu, alatu, küüniline, ahne, jõhker noorena, jääb selliseks ka täiskasvanuna. Siis on vaja oma tegudele vaid õigustust, eeskätt endale, aga ka teistele.

Demagoogitsemist soodustab mõnevõrra ka madal väitluskultuur. Enamasti pole kombeks nõuda oraatorilt tema väidete tões-

tust argumentidega, ei korrata ka oponendi väiteid või (ja) argumente enne oma vastu- argumentide esitamist. Väitlustes on omaette pähkliks kujunenud sõna «fakt», mida kasuta- takse paljudes tähendustes ja üsna sageli nii, et sel ei ole mingit tõestavat või kummu- tavat sisu. Fakti emotsionaalne jõud on suur, ühestainsast osavalt esitatud tõigast võib olla küllalt ükskõik millise inimhulga pööramiseks. Ometi on selge, et üksikjuhtumite kui «faktide» abil võib alati «tõestada» või «üm- ber lükata» ükskõik mida. Sageli tsiteeritakse mõtet selle kohta, et faktid on kangekaelsed asjad, sisu moonutavalt. Juba V. I. Lenin näitas, et nii on faktidega siis ja üksnes sel juhul, kui neid võetakse tervikuna, kui neid käsitletakse vastastikusel seoses ja selles kon- tekstis, kus nad ilmsid. Vastasel juhul saa- vad faktid võltsimise atribuudiks ning tõe ja selguse loomise asemel kujuneb nende abil vaid «mäng faktikestega», mis on sisuliselt üpris julm demagoogiavõte.

Sisulised korrektselt peetavad diskussioo- nid, kus vaieldakse mingite inimesi erutavate, vastastikku üksteist välistavate seisukohtade üle, kus pooled püüavad enam-vähem pari- teetlikul (üheõiguslikul) alusel oma arusa- mu tõestada ja vastasseisukohti kummutada, on kahjuks üliharvad. Rohkem (ehkki ka vähe) on selliseid diskussiooniks nimetatud arutlusi, kus üks pool esitab «õigeid» ja teine kõigile niigi juba ette selgelt teada ja tunda «valesid» seisukohti. Viimaseid refereerib või tsiteerib, üks kild siit, teine sealt, see pool, kes «õigeid» seisukohti avaldab. Niisugustest diskussioonidest saab lugejatele-kuulajatele selgeks vaid nii palju, et üks pool on paha ja ajab sogast, kahjulikku, vaenulikku või lihtsalt valet juttu. Kui vastaspoole põhiväited, tões- tusmaterjal ja argumentatsiooniloogetika jää- vad kuulmata-nägemata, pole diskussiooni tegelikult toimunud, on toimunud vaid dema- googiline üritus, mille bumerangiefekt ületab oodatud efekti mitmekordselt.

Demagoogiavõtted mõjuvad neile, kes demagoogiat ei valda, kes ei tunne petmis- mehhanisme. Niisama nagu üksnes klassikali- se maadluse võtteid tunnistav inimene saab huligaanidelt tänavakluses peksa, niisamuti jääb arutlustes demagoogile alla demagoogiat eitav võitleja. Hästi džudzitsu-, karate-, džudo- ja sambovõtteid valdav kodanik võib iga kell terve kambaga toime tulla... ja tal on seetõttu pisut kindlam olla, pisut kergem elada juba seetõttu, et talle ei julgeta kallale tulla, aga ka tänu teadmisele, et teda ei saa nii lihtsalt (nagu paljusid teisi) alt vedada. Demagoogilise paratamatuse tunnetamine muudab inimese omajagu vabamaks. Õige keeruliseks läheb inimesel elu siis, kui kultuu- riga kujunenud väärtused ja normid ning

nendekohased käitumise stereotüübid (malid) pole ühiskondlikest, normidena deklaareeritavatest väärtustest ja ideaalidest mitte ainult erinevad, vaid on nendega koguni vastuolus. Siis voetakse appi vanasõna «Tahad elada, oska šlikerdada». Siis kujuneb demagoogitsemine normiks ja demagoogia käsitlemine amoraalse nähtusena väärituks teoks.

Enne kui asume käsitlema demagoogia võtteid, olgu veel kord rõhutatud, et demagoogiks nimetame vaid teadlikku võltsimist, tegevust, mis viib väärarusaamade ja -kujutluste kujunemisele. Üks ja sama lause võib olla demagoogiline või mitte olenevalt sellest, kas see lause teenib valet või tõde.

MATI HINT

Avaldades Mati Hindi mureliku ja mõneski suhtes vaieldava kirjutise, loodab toimetust alustada avameelset mõttevahetust nii keelekuu ka kõigis teistes rahvuskultuuri aktuaalsetes küsimustes. Toetades sellega praegust keelatud teemadest loobumise kurssi, oleme veendunud, et ilma rahvuskultuuri «hellade» küsimuste ausa läbiarutamise ja avalikustamiseta ei ole võimalik saavutada tõelist internatsionalismi inimeste teadvuses ega suhtlemises. Toimetus jääb ootama M. Hindi seisukohtadega argumenteeritult polemiseerivaid või ka autori mõtteid toetavaid ja edasiarendavaid käsitlusi.

Sissejuhatuse lõpetuseks veel mõni sõna kahe, demagoogiaga mitmeti seonduva mõiste «sõfismi» ja «paradoksi» kohta. Sõfism on tõena näiv (meelega tehtud ja hoolikalt peidetud) vale, paradoks — valena näiv tõde. Seega, kõik sõfismid kuuluvad ühtlasi demagoogia alla. Demagoogilise efekti võib esile kutsuda ka rea tendentslikult valitud paradokside abil. Järgnev demagoogivõtete käsitlus ei ole ammendav ega saagi selliseks, sest demagoogivõtteid mõeldakse aina juurde ja nende arsenal on arvatavasti niisama ammendamatu nagu inimlik tarkus, lollus, ahnus, alatus, kadedus...

VAATEID KAKSKEELSUSELE ROOSADE PRILLIDETA*

1. PROBLEEM

Kõigi nõukogude mittevene rahvaste kakskeelsus on paljudes dokumentides, suundprogrammides ja ühiskonna arenemise mudelites seatud vaidlustamatu aksiooni seisundisse. Ka Eestis on eesti-vene ja tagasihoidlikumalt vene-eesti kakskeelsuse propageerimine koos praktiliste sammudega juba kümme aastat eriti keskselt päevakorral. Nende praktiliste sammude hulka kuuluvad näiteks segalasteaiad, vene keele õpetamise tõhustamine lasteaias ja koolis,

* Põhiterminite selgituseks

Kakskeelsus on indiviidi võime kasutada kaht keelt võrdselt või ligilähedaselt võrdselt (ka mõlemis). Tõeline kakskeelne võib vabalt lüüda ühelt keelelt teisele kas või poole lause pealt. Kakskeelsus saavutatakse üksnes keele omandamise eas (viienda-kuuenda eluaastani) perekonnas või teiskeelses ümbruses, mitte aga võõrkeeleõpetuse meetoditega.

Nõukogude kakskeelsuspropagandas pole seda terminit kasutatud kuigi järjekindlalt. Tihti on kakskeelsuse alla arvestatud isegi elementaarne väljendusvõime teises keeles. Samal ajal on selge, et teesis «vene keel teiseks emakeeleks» on mõeldud just tõelist kakskeelsust.

Keeleteaduse jaoks on võõrkeel iga keel, mis ei ole emakeel. Meil jaotatakse keeled võõrkeeleks ja Nõukogude Liidu rahvaste keeleks. Poliitilise piiri puudumine ei tee aga keeleõppimist kergemaks. Seetõttu on vene keel umbes sajale miljonile nõukogude inimesele sisuliselt siiski võõrkeel.

Vene keel on Nõukogude Liidus kasutusel rahvastevahelise suhtlemise keelena. Segarahvasti-

ku ühist suhtlemiskeelt nimetatakse *lingua franca* 'ks. *Lingua franca* funktsioonis lihtsustub ja moonduv iga keel, kõrgetasemelise kultuurkeelena säilib selline keel ükskeelses suhtlemises.

Kui *lingua franca* on pikka aega kasutusel, siis võib temast kujuneda lihtsustatud grammatikaga ja piiratud sõnavaraga kohalike keelte mõjulisi variante. Seda nähtust nimetatakse keele pidžiniseerumiseks. Kõik suured koloniaalkeeled (ladina, inglise, prantsuse, hispaania, portugali, hollandi keel) on asumaades andnud tõuke pidžinkeelte tekkeks.

Kui pidžinkeele ühiskond saab sotsiaalselt iseseisvaks ja pidžinkeel muutub ühiskonna ainsaks keeleks, siis hakkab ta kiiresti arenema ja muutub mõne põlvkonna kestel (mõne arvates ühe põlvkonnaga) palju täiuslikumaks keeleks. Selliseid keeli nimetatakse kreoolistunud keeleks. Keel võib kreoolistuda ka sotsiaalselt ja poliitiliselt domineeriva keele ülitugeva mõju tõttu nõrgemale keelele. Kreoolistumine on seega armetu pidžinkeele vääristumine täiuslikumaks keeleks (positiivne areng) või iseseisva keele lagunemine domineeriva keele mõjul (negatiivne areng).

vene keele õpetamisele pühendatud ajakiri «Russkij jazõk v estonskoj škole», venekeelsete trükiste osakaalu suurendamine, venekeelsete raadio- ja telesaadete mahu suurendamine, vene ooperite lavastamine üksnes vene keeles, vene koolidele eesti keele õpetajate ettevalmistamise alustamine TPedI-s ja palju muud.

Teise keele massilisel õppimisel ei tohi puududa kultuuriline motivatsioon. Kultuuriline motivatsioon annab keele õppimiseks tõeliselt vabatahtliku stiimuli. Eluolu, töötingimused, lasteaiad ja koolisüsteem, informatsioonikanalid jms kuuluvad juba praktilisemate motiivide hulka ja ei lähtu sellisel määral inimese sisemisest veendumusest. Küllap võib keeleoskuse taotlemisel edu saavutada erinevate strateegiatega, aga erinevate strateegiate sotsiaalne hind on ka erinev. Näib nii, et keeleõppimise kultuurilist motivatsiooni on meil pikka aega otse saatuslikult alahinnatud, administratiivsete otsustega saavutatavat aga ülehinnatud. Tegelikuses võib Eestis väga kõrgel kohal töötada inimene, kes on täielikus teadmatuses eesti kultuurist ja ei tunne eesti keele oskuse vastu vähimatki huvi, isegi kui see ametikoht eeldaks eesti keelset suhtlemisvõimet. Eesti koolis aga õpitakse vene keelt 11 aastat ja tulemused on väga kesised. Hoiakuid ei saa muuta administratiivsete otsuste abil. Administratiivsel kakskeelsusel on veel oma väga suured küsitavused, millest on seni sama hästi kui täielikult mööda mindud. Need küsitavused on seotud kakskeelsuse teadusliku, eelkõige keeleteadusliku ja psühholoogilise ning psühholingvistilise uurimatusena ja olemasolevate teaduslike andmete, hüpoteeside ja teooriate ühepoolse konjunktuurse tõlgendamisega kakskeelsuse kasuks. Kakskeelsusega seotud kahtlusi, raskusi ja ohte pole piisavalt käsitletud.

Administratiivselt suunatav kakskeelsus on kolossaalsete tagajärgedega eksperiment tervete rahvastega. Väiksemadki vead võivad siin võimenduda tragöödiateks, mis annavad tunda paljude põlvkondade kestel. Ent teadlased vaikivad. Pikaajaline sotsiaalne kogemus, mälestus postuumselt rehabiliteeritud akadeemik Nikolai Vavilovist ja suurest keeleteadlasest J. D. Polivanovist (1890—1937), mälestus «uue agrobioloogia» rajaja Trofim Lõssenko ja «uue keeleõpetuse» looja Nikolai Marri peadpõõritavast edust ei ole ka tänapäeval mõjuta (ENEs on artikkel Marrist, aga mitte Polivanovist, kuigi viimasel on kokkupuutepunkte ka Eestiga ja eesti keele uurimisega). Konjunktuurlased on aktiivsed ka kakskeelsuse küsimuses. Seetõttu levibki info, milles mitmesel seletatavaid tõiku esitatakse poliitiliste loosungite toeks, vahel

aga vehitakse koguni väidetega, millel pole üldse mingit katet ei argumentatsiooni ega faktide näol. Muidugi leidub ka neid, kes ei varja, et nende teooria näeb ette võimalikult lühikese kakskeelsuse faasi kaudu kiire ülemineku üksnes venekeelsele kultuurielule (nt ajaloodoktor M. Guboglo «Sovetskaja Estonija» teoreetilises joonealuses 26. veebr 1985). Kõigist ilusatest sõnadest ja põhimõtetest hoolimata on reaalse sotsialism üles kasvatanud inimesi (koguni teadlasid!), kes vaatavad väiksematele keeltele ja teistsugustele kultuuridele üleoleku ja võõristusega. Teised näevad ainult toodanguprotsente ja protsendite juurdekasvu. Rahvuskeel ja rahvuslik kultuur, oma ajaloolisel kodumaal enamuses või vähemuses olemine on nende meelest nii tühised asjad, et nendest mõtleminegi on kolkluse, piiratud, tühisuse ja väikluse ilming. Mõeldava tuleb hoopis toodanguprotsentidele, mitte sellele, mille nimel need protsendid. Siiski mõtlevad miljonid inimesed oma töötulemuste parandamise kõrval ka nende probleemidele, ja hästi töötavad inimesed võib-olla just teistest väärtuslikemalt.

Ajakirjanduses on väidetud, et päeval pärast «Žalgirise» korvpallimeeskonna võitu on Leedus töövõiljakus kõrgem ja kõigil meeleolu parem. Ehk saavutatakse ka need nii vajalikud toodangu juurdekasvu protsendid kergemini, kui kõik inimesed tunneksid, et mitte ainult nende isiklik elu, vaid ka nende rahvuslik kultuur ja ajalooline kodumaa on kindlalt kaitstud kogu etteaimatava ajaloost kestel.

Ühepoolne roosa valgus kakskeelsusele võib kaasa tuua väärotsuseid, mida parandada võib olla võimatu. Seetõttu on vaja, et nii avalikkus kui ka otsustajad teaksid rohkem kakskeelsuse varjukülgedest. Põrmugi eitamata kakskeelsuse positiivseid külgi — tugeva psüühilise konstitutsiooniga laste kiire vaimne areng, suuremad informatsiooni hankimise võimalused, intensiivsed kultuurikontaktid jpm, pühendutakse järgnevas eelkõige sellele vähem meeldivale, millest on vaikitud või kõneldud-kirjutatud ääri-veeri. Need teemad on järgmised: 1) kakskeelsuse võimalikud negatiivsed tagajärjed üksikindiviidile; 2) kakskeelsuse võimalikud negatiivsed tagajärjed väikerahva keelele; 3) kakskeelsuse võimalikud negatiivsed tagajärjed suurrahva keelele (meil vene keelele); 4) kakskeelsuse psühholoogilised raskused töökollektiivis ja perekonnas.

2. KAKSKEELSUSE MÕJU ÜKSIKINDIVIIDILE

Meil on avalikult esile toodud ainult kakskeelsuse isiksust arendavaid külgi — suure-

mad suhtlemisvõimalused ning parem juurde-
pääs maailmakultuurile ja informatsiooni-
allikatele, rahvuslike eelarvamuste (eeldatav)
nõrgenemine jne.

Kuid teise keele omandamine lapseas
on psühholingvistiline probleem, mida kau-
gettki kõik ei lahenda õnnelikult.

Laps on mingis mõttes keele õppimise
masin, ta on geneetiliselt programmeeritud
õppima üht (mis tahes) keelt, mitte aga
kaht keelt korraga, tapsett nagu üle 99%
vastsündinutest on geneetiliselt programmeeritud
arenema parema- või vasakukäeliseks,
mitte aga mõlemakäeliseks.

Kuidas kulgeb lapse keeleline areng?

Häälidusorganite täpse koordineerimise
peaks laps saavutama kolmandal-neljandal
eluaastal, emakeele grammatika põhiosa
omandab ta viiendaks-kuuendaks eluaastaks,
sealt edasi jätkub keerulisemate ja harvemini
esinevate konstruktsioonide õppimine. Keele
stiilivahed hakatakse orienteeruma umbes
kümneaastaselt, ja ka siis alles algeliselt.
Sõnavara täieneb ja sõnade tähendus täp-
sustub käsikäes kogemuse laienemise ja har-
riduse süvenemisega. Käsikäes indiviidi sotsia-
liseerumisega tulevad ka keele kasutamise
sotsiaalsed oskused: kuidas keelt sobitada
situatsiooniga, kuidas kellegagi kõnelda,
kuidas kellelegi kirjutada, kuidas kedagi kuu-
lata, millest ühes või teises seltskonnas ei
kõnelda jne. Keele stiilid ja keelelise käitumi-
se etikett on kõige raskemini omandatavad.
Viieaastane laps võib väljenduda grammati-
liselt õigesti, aga tema jaoks pole probleem,
kas ta ütleb midagi mängukaaslaselise või
täiskasvanule, kas ta räägib oma mänguautost,
koerakakast või emme aluspesust. Tema
jaoks ei liigitu kõneained nii selgesti sobiva-
teks ja sobimatuteks. Keeleline etikett koos
sotsiaalse etiketiga oli klassiühiskonnas pri-
viilegeeritud klasside ja kihtide lastetoakas-
vatutes (Kinderstube) tähtsal kohal. Täna-
päeval loodetakse palju rohkem isevoolule.

Mis puutub kakskeelsusesse, siis on stiili-
erinevused ja keeleline etikett need tegeliku
keelekasutuse alad, mida tõeliselt õigesti
omandada on teise keele puhul väga raske.
Enamasti jääb see saavutamata. Eestlased
näiteks ei suuda keelelise etiketi läbitunneta-
mise tasandil omandada isegi sellist suhteliselt
lihtsat asja nagu kõnetamine ees- ja isanime
pidi. Eestlasele on ülimalt raske juba isanime
meeldejätmise, rääkimata täpsest stiilitajust
(kas on see austav, südamluk, familiaarne,
poolametlik või kõik kokku?).

Kui teiskeelne suhtlus algab enne ema-
keele stiilinüansside omandamist, siis võib
emakeel jääda viimistlemata. Tulemuseks
on stiilivahede ja keelelise suhtlemise peen-
suste nivelleerumine kakskeelses suhtluses.

Keelekultuuri kõrgem pealisehitus võib kaks-
keelsete enamiku jaoks minna lihtsalt kaduma
(halvemal juhul mõlema keele osas).

Probleeme on ka keele madalamate ta-
sanditega. Kahe keele erinev häälikkoostis
paneb lapsele suure analüüsikoormuse —
ta peab õppima eristama palju rohkem sar-
naseid (ainult õige vähe erinevaid) häälikuid
kui ükskeelses ümbruses kasvav laps. Näiteks
eesti-vene kakskeelsuse korral peab laps
ära tundma ja õigesti produtseerima tuge-
vad *p, t, k* (natuke erinevad eesti ja vene
keeles), eesti keele helitid *b, d, g* (vene keeles
sellistena puuduvad) ja vene helilised *b, d, g*
(eesti keeles puuduvad). Ta peab lisaks õppi-
ma kasutama kõiki neid peeni erinevusi õiges
kohas. (Tegelikult probleemid on võrratult
keerulisemad, aga nende esitamine on keele-
teadusliku ja psühholingvistilise kirjanduse
ülesanne.)

Kui laps saab selle ülesandega ja kõigi
sellesarnaste ülesannetega hakkama (aga
mängleva kergusega saavad sellega hakkama
vähesed), siis on tal head eeldused omandada
mõlema keele aktsendita hääldus. Kui laps
selle ülesandega hakkama ei saa ja kaks-
keelne segadus (sellise lapse jaoks see ongi
just nimelt häiriv segadus) ta ümber kestab,
siis on tal kurvad eeldused kujuneda pool-
keelseks või kõnehäiretega inimeseks.

Poolkeelsus on kahe keele mõju-
välja kasvava lapse võimetus väljendada end
selgelt kummaski keeles (ja muidugi ka täis-
kasvanud inimese samalaadne võimetus).

Milles poolkeelsus avaldub? 1. Mõiste-
moodustusvõime vaegareng koos abstraktse
mõtlemise puudulikkusega. 2. Grammatiliste
seoste analüüsi ja kasutamise ebakindlus.
3. Kõneorganite koordineerimise puudulikkus.

Nende nähtuste põhjused vajavad mõnin-
gaid selgitusi.

On suur vahe, kas laps elab emakeelse
kõne rütmi mõju all või kahe keele rütmi
mõju all. Kahe keele rütmi mõjul ei kujune
kõneorganite koordineerimise vajalikkus täp-
sust, võib kujuneda hoopis selle koordineerimise
puudulikkus, mille tulemuseks on k o-
g e l e m i n e või teised kõnehäired. Koolis
hakkab ilmema d ü s g r a a f i a — võime-
tus kirjutada õigesti või võimetus kirjutada
tähti õiges järjekorras (ka emakeeles). See
on üldise kinesteetilise vaegarengu ilming.

Ühel hiljuti Tallinnas peetud rahvus-
vahelisel sümposiumil esitas Moskva tead-
lane L. Ivanov oma kõnepatoloogia ja keele-
lise arengu alaseid uurimistulemusi. Ka see
ettekanne kinnitas: lasteaiaeaakakskeelsus võib
olla kogelemist esilekutsuvaks teguriks, igal
juhul on kakskeelsus kogelemise kujunemisel
soodustav tegur. Lisaks tulevad raskused
abstraktsete mõistete tajumisel. Mitmekeelne

ühiskond ei pea olema mingi mõttesädeluse ja kõrge vaimuse musterkolle, nagu seda vahel on kujutatud. Vastupidi, temast võib psüühilise surve, stressi ja pealesurutud kakskeelsuse olukorras kujuneda keskmisest kõrgema kogelejate protsendiga ja keskmisest madalama abstraktse mõtlemise tasemega ühiskond.

Kahele keelele allutatud lapse grammatika puudulikkust tingivad kahe keele grammatika vahendite analüüsimise raskused ning ühe keele grammatika mallide ülekanded teise keelde. See on keelemõjude äärmiselt hell piirkond, nagu igatüki võib näha kas või tõlgitud tekstidest.

Kõige ohtlikum on siiski mõistemoodusustuse vaegareng. See võime ja maailmapilt tulevad lapse arusse koos emakeelega. Kaks keelt samaaegselt võib siin kõik segamini lüüa. Tulemuseks on siis abstraktsete mõistete ähmasus ja nendega opereerimise ebakindlus. Konkreetset mõistet ei kujuta endast sellist ohtu, sest laud on laud ja nukk on nukk ning see on lapsele arusaadav ka kahes keeles. Miks aga näiteks *õppimine* ja *tegelemine* (vrd vene *учиться* ja *заниматься*) ei ole kahes keeles ühesuguse mahuga mõisted, miks *rahu* on kord *мир* ja kord *покой*, mis on *eelmine* ja mis *viimane*, mis on *pikk* ja mis *kõrge* — see kõik võib minna segamini. Vene lapsel on samad probleemid, tal on raske teha vahet *kodu* ja *maja* vahel (vene keeles mõlemad *дом*), *teadmise* ja keelegi *tundmise* vahel (mõlemad vene *знать*).

Et laps kasutab põhiliselt konkreetset sõnavara, siis ei tule tema arengupuuded kohe ilmsiks, alles koolis ja koolijärgses elus osutub ta nüriks.

Muidugi on ootuspärane, et kakskeelseks kasvatataval lapsel on summaarne sõnavara mõnevõrra suurem kui samaealisel ükskeelsel lapsel. Väljakujunenud mõisteid on kakskeelsel lapsel aga vähem ja ta opereerib nendega ebakindlamalt. Kakskeelse lapse üldine psühholingvistiline areng on enamasti madalam kui ükskeelsel lapsel.

Kakskeelsusega seostuvad negatiivsed nähud ähvardavad madalamate või keskpäraste võimetega ja vähegi nõrgema psüühilise konstitutsiooniga lapsi. Nende osas on täiesti põhjendatud mõne teadlase retooriline küsimus: kaks kakskeelsus või poolkeelsus?

Välismaised kogemused segalasteaadadega on eriti hoiatavad. Mitteamakeelses lasteaias võib lasteaiaea lõpuks lapse psühholingvistiline mahajäämus ulatuda 1—2 aastani. Mitteamakeelses koolis süveneks see mahajäämus kiiresti (mõnedel andmetel on nii ebasoodsates oludes kasvanud 12aastane laps oma keelelise arengu tasemelt 8—9aastase

tasemel). Efektiivse õpetamismetoodikaga emakeelne kool võib koolieelset mahajäämist leevendada, kuid on kahtlane, kas seda suudaks teha meie mammutkoolid ja Euroopa suurimad klassikoplektid, kus individuaalne töö lapsega on praktiliselt võimatu ning laps tihti stressiseisundis.

Kahe keele mõjuväli traumeerib last vähem siis, kui talle saab osaks rohkem tähelepanu ja kui kummagi keele «rollid» hoitakse lahus — ühtedes situatsioonides üks keel, teistes teine, vanematega üks keel, kodu-õpetajaga teine (nagu minevikus aadliperekondades) jne. Mõlema keele segiläbi kasutamine võib lapsele olla psüühiliselt väga pingeline, sest ta peab pidevalt olema valmis reageerima kaht moodi.

Poolkeelsuse õrned vormid ei avaldu selgelt. Näiteks võib keeleliselt vaegarenenud laps mõnikord lugemiskiiruselt olla normaalse lapsega võrdne või teda isegi ületada. Arengupeetus tuleb ilmsiks alles siis, kui uurida loetu mõistmist ja hindamist ning loetu põhjal assotsiatsioonide teket.

Kui suur on poolkeelsuse oht ebasoodsates tingimustes pealesurutava kakskeelsuse puhul? Kui suured on inimkaotused? Mõnedes hinnangutes on need umbes 10%, (st umbes iga kümnes laps võib jääda poolkeelseks). Võib-olla pole see hind kõrge marssalikepiga mõttes, kuid ta on koletu, kui protsentide taga näha inimesi, tuhandeid stressiseisundis lapsi ning hiljem väljendusvõimetuid madala keelelise intelligentsiga täiskasvanuid. Muidugi, meie maal leiavad oma koha ka nemed, aga mitte oma sünnipärastele eeldustele vastava. Ühiskonna kaotusi mõtlemata ja väljendamata mõtete näol on raske kalkuleeridagi.

See 10% on mõistagi ainult kokkuleppeline hinnang mingil tasandil, kust alates inimest enam ei saa pidada keeleliselt täisväärtuslikuks. Sellele lisanduvad need kümned protsendid (inimesi), kelle abstraktse mõtlemise võimed on jäänud lõpuni välja arenemata. Üksikud tugeva konstitutsiooniga andekad lapsed võivad kakskeelsest situatsioonist ka võita — nad omandavad teise keele ilma keelevõime märgatavate kahjustusteta.

Keeleline puudulikkus pole ainus oht, mis forsseeritud kakskeelsuse puhul indiviidi ähvardab. Keelelise puudulikkusega käib ülimalt tõenäosusega kaasas kultuuriline puudulikkus ia isiksuse lõhenemine.

Emakeelsus (ükskeelne emakeelsus) on lapsele oma isiksuse identifitseerimise (enestunnetuse) tähtis eeldus, mis hakkab mõju avaldama imiku esimestest eluhetkedest peale (mõne teadlase arvates keelerütmina koguni emaihus). Kujunevale-kasvavale ja ka täis-

kasvanud inimesele on isiksuse positiivseks enesetunnetuseks vajalik ka keeleline-kultuuriline järjepidevus (kontinuiteet), millega käiks kaasas oma keele ja kultuuri kõrge hinnang. Kuidas kujutada ette täisväärtusliku isiksuse kujunemist keelelise alavääristamise õhkkonnas (nt väited, et eesti keel ei võimalda areneda täisväärtuslikuks isiksuseks, et vene keel on vältimatult vajalik lisandus)?

Kakskeelsus võib kaasa tuua rahvusliku kuuluvuse ebamäärasuse ja oma rahvuse häbenemise, millega võivad kaasneda veelgi halvemad asjad — agressiivsus ja vähene kultuurihuvi (tüüpnäiteks Ameerika indiaanlased), kompleksid ja konfliktid isiksuse sees ja väljapoole. Oma kultuuri madal hindamine on rahvuslike konfliktide varjatud allikas samal määral kui teise keele ja kultuuri alavääristamine. Konfliktivabamad rahvus-suhted eeldavad mõlema suhtluses osaleva keele ja kultuuri kõrget prestiiži ja väärikust mõlema rahva silmis.

Eestis on oma keele ja kultuuri hinnang eestlaste hulgas väga kõrge, siin pole põhjust rääkida alaväärsustundest. Eesti keele alavääristamine võib eestlases tekitada ainult trotsi. Kuid käsitletud nähud on nõukogude ühiskonnas kas suuremal või vähemal määral olemas ning nende eitamine või roosakjutustamine teeb ühiskonna keelelise arengu prognoosi ainult halvemaks.

Raskuste ületamiseks on mitmesuguseid strateegiaid. Mõni strateegia võib anda etteaimamatuid tagajärgi, eriti siis, kui kõrge kultuuritasemega rahvaste eluliste probleemidele lähenetakse juhtkirjaoptimismi meenutava entusiasmi. Nii keeruliste ja õrnade probleemide puhul vajab ühiskond kõigepealt probleemide selget teadvustamist ja teaduslikku uurimist, siis nende probleemide avalikku ja objektiivset selgitamist; alles siis tuleb aeg põhjalikult järelekaalutud sammude astumiseks.

3. KAKSKEELSUSE TAGAJÄRJED VÄIKSEMALE KEELELE

Nähtavasti on tänapäevase kõrgkultuuri loomiseks peale soodsate ühiskondlike tingimuste vajalik ka ühiskonna keeleline iseseisvus ja keele stabiilsus. Just viimaste puudumine võib olla kaaspõhjuseks, miks mõnel suurelgi rahval on suhtelisel tagasihoidlik kirjandus.

Õpetlik on ka eesti kultuuri sünnilugu (tänapäevase euroopaliku kultuuri mõttes). Seda on oluline meelde tuletada, sest ta on tüüpiline ja kehtib, *mutatis mutandis*, enam-vähem kõigi Ida-Euroopa noorte kultuuride kohta, Soomest Balkanini.

Eesti kultuuri ärataiaks oli kakskeelne haritlaskiht — baltisaksa estotulid (enamasti nasterid) ja vanesea eesti soost haritlased,

kelle suhtlemis- ja üsna kindlasti ka mõtlemiskeeleks oli saksa keel. Nii oli lugu möödunud sajandi keskpaiku. Ka eesti haritlaskonna järgmine põlvkond, möödunud sajandi kolmandal veerandil ja hiljemgi, sai hariduse saksa keeles. Noore kultuuri loomisel oli see etapp vältimatu.

Siit võiks peaaegu järeldada, et kakskeelsus soodustab rahvusliku kultuuri edendamist. Tegelikult on olukord palju keerulisem. Esiteks ei tohi unustada, et kakskeelne oli noore rahvusliku ühiskonna eliit — ideeliselt ja oma positsiooni poolest keskmisest eestlasest määratult enesekindlamad inimesed. Teiseks, veel tähtsam tuleb ilmsiks eesti kultuuri edasist arengulugu jälgides: tõelise euroopaliku kõrgkultuuri võimeni küündis eesti keel ja eesti ühiskond alles pärast seda, kui eesti keel oli teadliku keelekorralduse ja keeleuudenduse poolt vabastatud ülemäärasest saksa keele mõjust, kui keel oli muutunud tõesti iseseisvaks.

Väikese liialdusega võiks ütelda, et sajan-divahetuse ni oli eesti keel sõnavara ja lauseehituse osas tugevasti kreoliseerunud, saksa karkudel komberdav ja mitte eriti kindlalt stabiliseerunud keel, mis oli võõrmõjude eest kaitsetu just selle tõttu, et ta polnud piisavalt iseseisev, et keeleline enesetunnetus oli puudulik. Murrangu viis läbi meie sajandi esimene põlvkond ning sellest peale suudab eesti keel funktsioneerida mis tahes elualal, mis tahes kultuurilõigis. Võidakse muidugi väita, et sellise protsessi eelduseks oli ikkagi ühiskondlik areng — mitte keel ei liigutanud ühiskondliku arengu hoobi, vaid vastupidi. Kindlasti. Aga mingil määral on siin tegemist teineteist vastastikku võimendavate protsessidega, sest ühe noore rahvuse küpsemisel on keelelises eneseteadvusel väga suur osa.

Seda ei saa alahinnata ka tänapäeval. Mõnikord esitatakse väide, et eestlaste täielik kakskeelsus on rahvuskultuuri edasise arengu vältimatu eeltingimus, tundub olevat aprioorne poliitiline loosung, millel puudub kate. Kuidas ikkagi nii, et tänapäeval, mil eesti kultuur on ajalisel pikema traditsiooniga kui kunagi varem, kui eesti rahvaharitlaskond on arviliselt suurem kui kunagi varem, kui eestikeelseid raamatuid tuleb üha juurde, miks siis nüüd on eesti rahvuskultuuri areng äkki mõeldamatu ilma totaalse kakskeelsusega? Iseasi on massiline keeleoskus võõrkeele tasemel ja rikastavad kultuuri-kontaktid.

Mida toob totaalne kakskeelsus keeleteaduse andmetel kaasa väiksemale keelele? Kultuurilise erinevuse ja kultuurilise võrdväärsuse korral kiiret assimileerumist karta ei ole. Kuid keele struktuuri destabiliseerimist küll. Kõigepealt hakkavad ähmastuma keele-

kasutuse kõige kõrgemad tasandid — stiilitaju, situatsiooni ja keelelise käitumise sobivuse taju, keeleline etikett. Siis naarab kõikumine sõnade tähendusi ja sõnade omavahelist seostamist. Edasi hakkavad teise keele mõjul muutuma lausemallid ja tekivad nihked grammatiliste vormide kasutamisesageduses, ebamäärastub rektsioon, ilmuvad teiskeelsed parasiitsõnad ja tõlkefraseoloogismid, iopuks võivad tekkida nihked häälduses. Näiteks kui kõik eestlased kõneleksid vene keelt sama vabalt kui emakeelt, siis on ootuspärane, et *b, d, g* ja lühike *s* muutuvad heliliseks: *ize tulebb*.

Teise keele mõjusid võib teatud piirini pidada rikastavaks. Meil on harjumus nimetada rikastavaks kõiki vene keele mõjusid, ka neid, mis mõjustatava keele struktuuri destabiliseerivad. Destabiliseerimine algab aga sealt, kus oma keele elemente hakatakse ilma vajaduseta asendada teise keele elementide ja struktuuridega, kus oma keele traditsioon asendub võõraga.

Ajaloo käik on määranud asjad nii, et eesti keeles pole teiste keeltega võrreldes väga suuri stiilivahesid. Meil pole olnud aristokraatide ja ülikute keelt, pole ka laialt käibivat allilmakeelt. Sellises demokraatlikuses ja suhtelises ühtsuses on keele tugevus, aga sellelgi on varjuküljed — kui süsteemi tasakaalus peaks tekkima häireid, siis haavatakse kohe keele eluliselt olulisi allsüsteeme, eelhoiatusi aristokraatsemate võsude kängumise näol ei tule.

Kas võõrmõjuline destabiliseerumine on keelele ohtlik? Sõltub tasakaalutuse määrast ja keelevälistest oludest. Mingil määral on kõigi keelte hiidsüsteemid kogu aeg muutumisesisendis. Ühes või teises keele süsteemi lõigus toimuvad kogu aeg väikesed nihked, mida enamasti märgatakse alles tagantjärele. Keelel on tavaliselt aega ja keeleühiskonnal jõudu otsida ja leida uus tasakaal. Vahel võivad olud olla aga ebasoodsad. Uue tasakaalu otsimine võib nõuda rohkem energiat ja rohkem aega, kui on võtta. Siis võib keele süsteem hakata lagunema. Tagajärjeks on ebaselgus paljudes kohtades — kas ütelda nii

või teisiti, kas see tähendab just seda või ka midagi muud jne. Keele ühiskondlik prestiiž hakkab siis langema. Kui maad võtab ka kultuuriline assimileerumine, siis võib järgne da kiire keelevahetus. See on protsess, mida muuseas võib praegu jälgida Nõukogude Liidu mitme soome-ugri rahva juures.

Eesti keelt praegu midagi sellist ei ähvarda. Aga sellest hoolimata on kõik eespool loetletud ja eesti keele senisele struktuurile võõrad jooned ka meil juba esindatud, alates sõnade tähenduse ja kasutusfääri nihetest (*noormees on pikka~kõrget kasvu, kas sa tead~tunned teda? triikimasin~kirjutusmasin* jne) ja tarbetutest vene sõnadest igapäevases olmekõnes (*zontik, propusk* jts.) ning lõpetades heliliste *b, d, g, z*-ga mõne näitleja lavakõnes. Ajakirjandus ja bürokraatia keel on läbi imunud venekeelsete instruksioonide toortõlgete mõjust (*Praegu meie tööstus vähe annab veel päikesele kestvaid materjale*), tekivad grammatilised konstruksioonid, mille abil püütakse täpselt ja eesti keelele mitteomaselt tõlkida vene keele grammatikat (*saame ehitama~ehitame, lehvitatb rätikuga~rätikut* jne) ja fraseoloogiat (*mitte elu, vaid surma peale~ elu ja surma peale*). Ka lapsed on alati teise keele mõjule (*Eema tuule kooju*). Et see kõik oleks keele rikastamine, seda ei ütleks vist ükski keeleteadlane.

Milline oleks eesti keele struktuuri senise tasakaaluseisundi säilitamise prognoos totaalse ja täieliku kakskeelsuse puhul? Õige sõna oleks vist KRIITILINE, kriitiline koos pideva ohutundega. Pole keeleteadlaste otustada, kas seda on vaja, kuid sellist seisundit võib prognoosida.

Ajaloolise kogemuse ja tänapäevaste näidete põhjal võib prognoosida ka kreoolistuva segakeele kultuurivõimet — ajalooline kogemus ja hoiatavad eeskujud ütlevad, et niisugustes keeltes kõrgkultuuri ei looda. Kui keelte kreoolistumine haarab suuri piirkondi, siis läheb määratu hulk vaimset energiat lihtsalt raisku, jääb välja arendamata.

(Järgneb)

MIHKEL MUTT

TEEKOND LÕPMATUSE ESIMESSE OTSA (III)

Igal rassil, enamikul rahvastel ja rahvuskildudelgi, samuti nende kultuuridel on naabrite tavateadvuses oma maine, mis viimaste kaudu üle ilma levib. Tihti osutub see reputatsioon vääraks. On juhitud näiteks tähelepanu «põhjamaise karguse» paikapidamatusele vastava areaali kirjanduses. (Olgu siinkohal öeldud, et meilgi juurduvad pettekujutus nn inglaslikkusest ei põhine mitte United Kingdom'i põhielanikkonna iseloomul, vaid viimastel sajanditel Euroopas reisinud rikaste aristokraatide ning impeeriumi käigus hoidnud tegelaste *tough upper lip*'il.) Olin enne Mongooliat kuulnud «aasialikust salapäratsemisest», oma siseilma peitmisest võõramaalase ees — pidevale naeratamisele vaatamata — ja laveerimisest küsimustele vastamisel ka paikse eluolu kohta. Ei oska veel öelda, suured aasia rahvad on mul seni nägemata. Igatahes enne reisi Gobi kõrbe, mil kaks kolmandikku meie matkast seljastaga, ei jätnud mind tunne, et mul on kõigest veel hirmus ähmane ettekujutus. Seda suurem oli nüüd rõõm, kui seekordne saatja hoiatas meid kohe tutvustamisel, et ta on väga jutukas inimene. Ta ei liialdanud, olles üldse markantne isiksus — kauaaegne Mongoolia teede- ja transpordiminister, nüüdne poliittehnilise instituudi kateedrijuhataja, ühtlasi tõlkija, kirjanike liidu liige.

Nüüsis — «Minu nimi on Enebiš». Nagu tavaks kasutavad mongolid ühte nime. Isanimi on vaid ametlike dokumentide tarbeks. Mongolid ei pane kunagi nime meeldiva kõla tõttu, veel vähem snobismist — kõditava võõramaise varjundi või lihtsalt arusaamatu sisu pärast nagu meil vahel kombeks. Mongoli nimi on alati tähenduslik ja nende valik praktiliselt piiramatult. Nimepanek on äärmiselt oluline ja tihti usaldetakse see vanemate targemate inimeste hooldeks. Nii näiteks paneb mehe isa nime esimesele pojapojale, naise isa — esimesele tütre tütrele jne. Enebiš tähendab tõlkes «ei keegi». Siin on tegemist omamoodi nimemaagiaga. Kujutlegem asjaolusid umbes nii. Enebiši vanemad õed-vennad oli surm ära viinud. Kui sündis tema, otsustasid isa-ema surma üle kavaldada. Kujutlegem, et vikatimees tuleb järjekordse ohvri järele ja küsib nime. «Ei keegi,» kuuleb ta vastuseks, ja lähebki pika ninaga minema. Enebiši noorema venna nimi on «ei, see ka mitte», ja veel noorema õe nime võiks tõlkida «hoopiski ei» või «täitsa mööda». Igatahes kõik kolm elavad.

Enebiš on haritud inimene, oma rahva eliidi hulgast. Seda imepärasem kuulda, et eakama inimesena ei tea temagi oma sünnipäeva. Vanasti seda ei fikseeritud. Passide sisseseadmise aegu oli vaja sinna midagi siiski märkida. Et sündimise aastaega pärimuse järgi enamasti teati, võetiigi vastava sesooni keskmine päev. Enebišil seisab passis 15. september — sügise keskmine päev mongolite rahvakalendri järgi. Teoreetiliselt peaks samal päeval umbes neljandik Enebiši põlvkonnakaaslasti pidu pidama. Aga ainult teoreetiliselt. Mongolid ei tähistata sünnipäeva ka nüüd, see pole üldse kõneväärt püha.

Jutt kaldub kirjandusele. Enebiš pole päriselt veendunud selle sajandi tähtsamate modernistide tõlgituses mongoli keelde, nagu oli meid informeerinud noor intelligent Daš. Kafka — seda küll. Aga Hesse, Bellow, Faulkner... ei tule nagu ette. Eelkõige on vahendatud nõukogude kirjandust ja maailmaklassikat, teatris mängitakse Goethe «Egmontit», Ibseni «Norat», Schillerit. Strindbergi seni pole. Sellest sajandist nimetab Enebiš Barbusse'i, Dreiserit, A. Zweigi, Croninit, Aldridge'i ja teisi sama suuna esindajaid. Modernistide asemel loetleb ta tõlgitud eesti kirjanikke: Smuul, A. Beekman, Peegel, Vetemaa, Talvest. Enebišil on kaasas vene keelest tõlgitud nõukogude luule antoloogia, kust teatud perioodi klassikute kõrvalt leiame ka ühe elava, juuresviibija luuletuse. Etevalmistamisel olevat Tammsaare-kogumik. Aga üldiselt olnud tõlketegevus mõni aeg tagasi («kuldset kuuekümnendat?») elavam kui praegu. Nüüd, mil industrialiseerimine üha edeneb, nõuab tehniline ja aimekirjandus järjest enam paberit endale. Ilmselt seetõttu eelistavad kirjastused avaldada «telliskivide» asemel jutukogusid ja luuleraamatuid.

Mongoolia Kirjanike Liit on umbes sama suur kui meie oma — 170 liiget. Literaate olime seni suhteliselt vähe kohanud, ehk polnud hooaeg veel alanud. Kirjanikke elab üle maa, mitte ainult metropolis. Liidul on oma ajakiri ja meie «Sirbi» tüüpi väljaanne. Kuigi mongoolia kirjandustraditsioonid on nooremad ning võiks arvata, et kirjanike materiaalsete olude, nende loominguprotsessi ainealine soodustamine kuidagi «algelisem», kuulsime Enebišilt oma üllatuseks ja kadeduseks suisa vastupidist. Kujutatagu vaid ette: Mongoolia kirjanik, kui ta käib kusagil ametis, võib valida, kas töötada iga päev

kaks tundi vähem või saada iga nädal ühe täiendava puhkepäeva, või võtta hoopis aastas nelikümmend viis päeva tasulist lisapuhkust! Eksisteerib stipendiumide süsteem kolmest kuust kuni mitme aastani. (Näitekirjanikke stipendeerib kultuuriministeerium.) Sel perioodil saadav igakuine tasu garanteerib keskmise elatustaseme. Säärasest süsteemist, mis eksisteerib maailma erineva ühiskonnakorraga riikides, tasuks lõpuks meilgi eeskujuga võtta.

Honorarid on küll mõnevõrra väiksemad. Aga hinnad on alati suhtelised, nende järgi tulnukas reaalselt elatustaset kindlaks ei tee. Näiteks kilo parimat lambaliha maksab 7,50, loomaliha 6,50 tugrikut. Aga meie pealinnaautojuht tasus kahetoalise kommunaalkorteriga eest kuus üüri 180 tugrikut. (1 tugrik = 24 kopikat).

Nii me muudkui kirjutame, vahepeal joo me teed, mõni meist tukastab hetkeks, ja kirjutab siis jälle. Ei mäleta, et oleksin pärast ülikooli, Tõnu Luige filosoofia ajaloo loenguid mõne lektori iga sõna nõnda püüdnud.

Õhtuks oleme päral. 460 kilomeetrit ühe teist tunniga, aga kaardil on see üsna väike ots riigi siseosas. Sõidame võõrastemajja ja sööme veerand üks öösel õhtust. Kohalikud seltsimehed pajatavad oma kandist. Oleme Ida-Gobi aimaki keskuses Sain-Šandis. Aimakk tähendab meie mõistes rajooni. Gobis on neid peale meie oma veel kaks. Väiksem keskus — umbes meie külanõukogu — on somon. Suurem ja väiksem märgivad siin mõistagi muud kui koduvabariigis. Asjata pole Mongoolia 5 korda suurem Prantsusmaast ja 36 korda Eestist. Ida-Gobi aimaki pindala on 113 000 km², elanikkond kõigest 46 000, kellest keskuses elab ligi veerand. Igal asjal on mitu takku. Oleme harjunud ütlema, mitu inimest elab ühel ruutkilomeetril. Aga võib ka vastupidi: kui palju maad on iga inimese päral! Peale maa on Gobis palju maavarasid, muuhulgas nafta, mille puurimine 70. alul pooleli jäeti, reserviks tehti. Enebiš, kes kõike teab, kõneleb kandi kultuuriloolisest tähtsusest. Siit on läinud läbi paljud kuulsad rännumehed, siit kulges ühendustee Euroopa ja Kagu-Aasia vahel. Kõrberajoonides olevat kõige maitsvam liha ja kummilisel kombel pärinevat siitmailt enamik Mongoolia häid kirjanikke.

Järgmine hommik seisatame võõrastemajja ees. Kõik tundub korraga nii imelik. Kõrbe lähedus on tajutav: luitunud värvid nii maas kui majadel, valkjashallid toonid, vähe rohelist. Suur vaikus, kuiv karge õhk. Näib, et tänavad lõpevad igas suunas poole kilomeetri kaugusel ega vii enam kuhugi. Tõeline pärapõrgu.

Meie ringsõit viib esiteks 160 kilomeetrit

edelasse, keset kõrbe rajatud aiandit vaatama. Teel teeme mõistagi peatusi. Gobi pole üldse selline, nagu võõramaalane kõrbe ette kujutab. Liivakõrbe on vaid mõni protsent, sedagi lõuna pool, mida meie ei näe. Ülejäänud on kõvaks paatunud sile pinnas — savine või klibune. Kui teelt kõrvale keerame, et sõita madala seljandiku varjus ette metsikute antiloopide karjale — nende valged tagumikud eemalduvad tuulekiiril — siis, ei pöruta oluliselt rohkem kui tee peal. Kuuekümnega võib mööda kõrbet julgesti igas suunas lasta.

Kõrb pole kaugelki elutu. On taimestik — kidur, aga siiski. Enamasti igal ruutmeetril mõni liblike, nii et kaugelt vaadates meenutab kõrb ikalduvat orasepõldu. Mõnes teises paigas kasvab sama harv põõsastik ja pilt sarnaneb metsaistandusele. Ühes peatuspaigas vingerdab üle tee väike madu, kelle eest hoiatatakse — mürgine ja viskub ohvri suunas nagu nool. Tilluke sisalik liibub maadliki. Antiloobid ei püüagi enam pilku. Kahjuks ei kohta me metsikut hobust ega metsikut kaamelit. Tavaliste kaamelite karju on seeest nii palju kui kulub.

Enamasti kõikjal leidub kivikesi — rohekaid, punakaid, lillakaid, kollakaid. Mõni kivike on pealt tume, aga kui üles korjad — alt ootamatult valge. See on ilmast. Gobis paistab päike kolmsada päeva aastas ja puhub tugev tuul nagu merel. See tuleb tuhandete kilomeetrite tagant, kohtamata oma teel takistus. Päikesest ja tuulest on ka inimeste näod Gobis rohkem põlenud ja kortsus kui mujal Mongoolias. Kõrb sarnaneb üldse merega. Ta pole küll tasane, leidub künkaid ja seljandikke, aga ikkagi nägin esimest korda kuival maal horisondi kaardumise järgi, kuidas maakera on ümmargune. Silmapiiril ripub pidevalt mere-miraaž. Kõrbes on värve, ta vahetab pidevalt palet, olles kord rohekas, poole tunni pärast hallikas, siis äkki hoopis violetne.

Siin-seal tee ääres on kaevud, mõni ka maha jäetud. Vesi on Gobis üllataval madalal — vaid kaks-kolm meetrit. Ei usuks, kui oma silmaga ei näeks. Aga aiandis, kuhu pärastlõunal jõuame, pole saak meie mõistes suurem asi. Põhjus pole kuivuses — meile näidatakse veehoidlaid, mootorpumpasid ja muid agregaate. Lihtsalt pinnas on väheviljakas. Väikestel lapikestel kasvatatakse mitmesuguseid kultuure, nii tera- kui aedvilja. Põhiliselt tomateid, meloneid, kurke ja arbuuse. Siin on eelkõige katsemajand. Paistab, et Gobi muutmise õitsvaks aiaks pole lähemal ajal siiski reaalne.

Aiandis töötab noortebrigaad, kes peale kooli lõpetamist aastaks siia tulnud (või suunatud). Juhendab üks nõukogude spetsialist, noormees Krasnodarist. Ümberringi on täie-

lik üksildus.

Informatsioon pole liikunud küllalt nobeldalt, meid oodati alles järgmiseks päevaks. Lammas, kelle järele on juba mindud, saab homme endale teised sööjad. Meie sõidame õöseks kaamelikasvatajate juurde, kuhu taas ligi 80 kilomeetrit. Olemegi hilja peale jäänud. Ent kui kaunis on sõit läbi hämarduva kõrbe! Ei pea vastu, väljume mitu korda, ronime künka otsa. Kel võimalus, see pildistab.

Pärale jõuame pimedas. Näeme, kuidas kuu parajasti kõrbest tõuseb — nagu merest. Algul kiiresti, siis justkui liikumatult rippuma jäädes. Igal rahval on universumi tõlgenduseks omad kujutlused. Mongolid nimetavad Linnuteed «taeva õmbluseks». Väike ja Suur Vanker on seitse väikest ja seitse suurt jumalat. Neis paigus levinud usku draakonitesse on vähemasti mingil määral inspireerinud dinosauruste skeletid, mida rahvas ju ammu enne ekspeditsioonide saabumist pidi tundma. Pärinus pajatabki, et nood hiiglaslikud luud on jäänused draakonitest, kes taevast puhkama laskunud ja liivale magama jäänud, enam ärkamata. Kui lööb välku, siis liigutab draakon oma saba. Kui tõuseb tugev tuul, siis on draakon parajasti läheduses maandunud, räägib rahvasuu.

Võõrastemaja asub somonikeskuse kõrval taraga ümbritsetud jurtas. Kui südaööl kohaliku generaatori vool ära võetakse, istume küünlavalgel. Vestleme külanõukogu esimehega karjakasvatusest. Räägime kaamelitest. Mongol ütleb: «tasane nagu kaamel», «vaest inimest hammustab koer isegi siis, kui too kaameli seljas istub», «kuidas kaamel ka ei kargaks, taevasse ei hüppa ta ikkagi». (Need ja veel mõned pudemed ongi kõik, mis ma sellelt reisilt mongoli folkloorist-kirjandusest sisuliselt kaasa sain. Üldisematest suundumustest veel niipalju, et prevalearib maaelu kujutamine, esineb lakeerimist ja skematismi, noored aga võitlevad selle vastu. Vähevõitu — kirjandusliku saagi mõttes —, kuid iga iga välisreis peagi kujunema hotellitoas lektüüri puurdumiseks. Jõuab ka hiljem.)

Meid huvitab, kuidas on lood noorsooga. Rongis olime Enebišilt kuulnud, et küsitluste järgi ei taha mõnel pool ligi 70 protsenti noortest esisade kombel karjakasvatajana jätkata. Esimees arvab, et siin pole olukord nii hull. On küllalt, kes jäävad, kes linnas hariduse saanutena tagasi tulevad. Muide, kohalike elanike liikumisvabadus on üldse paradoksaalne. Ühelt poolt pidev kulgemine meie mõistes mõõtnatutes avarustes, teisalt — somonist ei tohi kohalike organite loata lahkuda.

Järgmisel hommikul tehakse meie meel-

div üllatus kooliküllastuse näol. Käime vene keele ja matemaatika tunnis. Lapsed laulavad meile kõikjal ja himuga, eriti omi rahvalaule. Enamik õppureid on karjakasvatajate lapsed. Kingime neile plaadi eesti karjuse-lauludega.

Mongoolias on kaheksaklassiline koolikohustus. Sealt edasi pääseb võistluseksamitega. Kool kestab septembrist maini. On neli vaheaega, et lapsed saaksid kõige kibedamal tööajal vanematel abiks olla. Suvitit töötavad lapsed osa ajast laagrites, tihti endale koolitalveks piimaprodukte varudes.

Koolis tegutseb nukuteatring. Ja üldse on see õppeasutus, nagu meilgi väiksemates keskustes, igati sümpaatne. Siin tundub vähem formalismi ja võõrandumist, aga rohkem südamlikkust ja südamevalu, hoolt ja muret oma rahva ning tema kultuuri järjepidevuse eest kui pealinnade pedagoogilistes suurfarmides.

Mis jäi meile Mongoolia hariduseluse probleematailiseks? Esiteks võõrkeeleõpetus, õigemini selle puudumine meie mõistes. (Muide, turisti elu komplitseerib, et tänava-pildis ja avalikeski asutustes on kõik sildid ühekeelsed.) Ainsaks mitte-emakeeleks on vene keel. Tõsi, leidub erikoole, kus vene keelt hakatakse õpetama esimesest klassist alates ja edaspidi lisandub sellele teinegi võõrkeel. Nüisuguste koolide lõpetamisel on mõistagi head šansid pääseda mõnda Nõukogude või muu sotsialismimaa kõrgkooli. Võib arvata, et säärasesse eliitkooli sissesäämine on seotud analoogiliste kaasnähtustega kui meil. Aga võõrkeelte tundmine tänases maailmas ei vaja muidugi ülerääkimist. Ulan-Baatari ülikoolis olevat vastavad erialad siiski olemas, koguni hiina, jaapani, tiibeti ja mõne teise idakeele kateedrid.

Teine tähtis probleem on seotud tähestikuga. 1941. a. mindi Mongoolias üle slaavi tähestikule. Seda olevat tinginud kahe maa ülitihedalt läbikäimine. Kirillitsa kergendanud suhtlemist ja olnud üldse paindlikum ning kergemini omandatav. Vanas kirjaviisis pidi näiteks üht ja sama häälikut tähistama kolmel erineval moel sõltuvalt sellest, kas too häälik asus sõna algul, keskel või lõpus. Ei tea, ei tunne. Igatahes ei saa ignoreerida fakti, et kultuur eksisteeris Mongoolia pinnal ka varem ja kõik väärtuslik oli talletatud vanas tähestikus. Neid vanu tekste kirillitsasse ümber panema mõistagi ei hakatud. Vana kirjaviisi ei oska praegu lugeda enamik intelligentsistki. Nii on kultuuri järjepidevus osaliselt katkenud. Seepärast rõõmustamegi, kuuldes nüüd Enebišilt, et sellest sügisest hakatakse lõpuklassides ka vana kirjaviisi uuesti õpetama. See on äärmiselt oluline. Oma minevikku lihtsalt tuleb tunda.

Jätame direktoriga hüvasti ja sõidame kaamelikasvatajate jurtsasse, külla eesrindlasele — pisut peate kahtkümend tagasihoidlikule noormehele. Ta on meistersportlane kaamelite väljaõpetamises — selline tiitel eksisteerib sõna otseses mõttes. Kui tavaliselt saab üks inimene hakkama viieteistkümne noorloomaga aastas, siis tema on kahe viimase aastaga teinud teenistuskõlblikuks kaheksakümmend kaks kaamelit. Seega omamoodi stahhaanovlane. Ka eesti kirjanike korraldatakse väike ratsasõit (algul küll looma ettevaatuse pärast ohelikust hoides). Ilmselt laitmatu reputatsiooniga kaamelid käsutatakse põlvili, me ronime sadulasse, kaks — taga- ja esijalgadele tõusmise — nõksakut ning loom on püsti. Me ei tuigu seejuures oluliselt ja mongolid hüüatavad kiitvalt. Ent maha tulles tirib mõni meist jaluse kaasa ning seda saadab heasüdamlik naer.

Lõuna paiku alustame tagasiteed Sainšandi. Nüüd lasevad autojuhid otse üle välja. Imetleme järjekordselt nende sõiduosavust ja orienteerumisvõimet. Pole ime, et autojuhi elukutsel on Mongoolias prestiižikamaid. Ilma kaardi ja kompassita, liikluskäikudest ja teeviitadest rääkimata viivad nad meid eksimatult nelikümmend kilomeetrit eemal keset kõrbe asuva väikese salu juurde. Siin kasvavad veidrad puud, mille lehed ladvas hoopis teise kujuga kui madalamal. Meie saatjad somonist lähevad välieine järel tagasi. Meil jääb veel 120 kilomeetrit autosõitu.

Õhtul esineb kohalik teater meie väikese eeskavaga (muidu on esmaspäeviti puhkepäev). Suurem osa programmist on õnneks rahvusliku koloriidiga laulud ja tantsud. Kuuleme ka kuulsat *morin khouri*, kahe keelega rahvapilli. «Kes seda mängida suudab, mängib tšellot iga kell,» sosistab Enebiš mulle kõrva. Pärast vahetame mõne sõna juhtkonnaga. Teater on kutseline, koos orkestri ja tantsijatega ligi seitsekümmend hinge, pakub kõiki žanre — seega meie «Vanemuise» mini-variant. Suur osa hooajast viibitakse gastrollidel kaugeates somonides. Praktiliselt igas aimakikeskuses (neid on Mongoolias kaheksateist) on säärane kutseline teater, mida aimakk ka finantseerib. Tuline kahju, et see väike eeskava jäi ansaks, mida Mongoolias nägime. Tõsi, pealinna ooperi-balletiteatris, mis meid enim oleks huvitanud, polnud hooaeg veel alanud. Ka kinos jäi käimata. Saime vaid teada, et «Mongofilm» teeb aastas 10—12 mängu- ning ligi 50 dokumentaal- ja muud filmi. Meie riikide elanike arvu võrreldes on see «Tallinnfilm» toodangust mitu korda rohkem.

Sainšandi lahketele vastuvõtjatele kingime lahkumisel H. Valgu tehtud vasest suveniiri, kus kujutatakse meie linnavära-

vaid. Luiskame ilu pärast, et see on eesti vask.

Rongi liikuma hakates on tunne, et nüüd on Mongooliat nähtud. Oleme muljetest küllastunud, röötsakil ja rahul. Mitte aga Enebiš! Meie väsimatu ja koloriitne saatja kiikab kupeeüks vahelt himukalt — ehk saaks veel juttu puhuda? Aga meie tuimi nägusid nähes soovib ta delikaatselt head ööd.

Aeg ja ruum on piiratud Universumis, mitte aga «Vikerkaare» veergudel. Mis jätta järelehuudeks? Ehk «Esticcat»? Ühest kurust läbi sõites nägime kivihunnikut. Vana kombe kohaselt oli iga läbinu sinna oma lisanud. Nii meiegi. Kivide kõrval näen muidki esemeid, teiste seas konservikarpi eestikeelse sildiga «Atlandi makrell õlis».

Vahepeal on Ulan-Baatarisse visiidile saabunud Poola riigipea Jaruzelski. Hotellitoad on kõik külalisi täis ja me kolime üheks ööks teisale. Uue hotelli fuajees võtmeid saades kuuleme eesti keelt. Meie vabariigist käib Mongoolias keskmiselt üks turismigrupp aastas, ja seal see juhtumisi ongi.

Tore ja normaalne, et inimesed saavad reisida sinna maakera punkti, kuhu neid vastupandamatult tõmbab, mitte aga sinna, kuhu parajasti pakutakse, kui tuleb sinu järjekord...

Ühe kino seinal näeme reklaami «Arabella».

Poes on «Vana Tooma» lambid.

Ja ongi lennuväli. Siinsest raamatukioskist ostan venekeelsed Platoni «Dialogid».

Lennukis hingan kergendatult — nagu ikka kodu poole sõites. Reis võõrale maale ei pea olema otsast lõpuni meeldiv. Kui, siis ehk ainult lõbureisijale. Tollele, kes tahab elu tundma õppida, on tähtis, et reis oleks õpetlik. Ja need viisteist päeva Mongoolias olid erakordselt õpetlikud.

Mongoolia-fenomen näitab ajaloo kulgemise mitmekesisust. Säärane areng nagu (Valtonit parafraaseerides) «lõpmatuses esimeses otsas» — on eksperimentaalne. Ja et mõnigi kolmanda maailma riik astub põhimõtteliselt Mongoolia jälgedes, siis on sealt näha, mis probleemid niisugusel teel tekivad.

Mongoolia-reis näitas järjekordselt, kui erilaadne on elu maakeral. Ja et kuigi ühtlustumine paratamatult toimub, ei pea ega tohi see ühtlustumine olla absoluutne. Inimkultuur tervikuna on seda elujõulisem, mida mitmekesisem ta on. Seepärast tuleb mitmekesisust iga hinna eest säilitada.

Mõtlen lennates, et olen varem käinud Koreas ja Vietnamis — ehk kirjutada raamat «Minu kokkupuuted Aasiaga»? Meenub Piafi laul «Ma ei kahetse midagi!».

ANNE LÕUGAS

KUNSTNIK EPP-MARIA KOKAMÄGI

Epp-Maria Kokamägi on huvitav nähtus meie kaasaegses kunstis. Juba väga noorena tarmukalt looma ja näitustel esinema hakanud, on ta tänaseks pälvinud tähelepanu, mida võib kuuluseks nimetada. Siiski ei saa seda üheselt käsitada, sest kunstniku populaarsuses on ka sellist, mida võib võtta etteheiteks. Siis, kui ta näitustel esinema hakkas, üllatas vaatajaid siirus, intensiivne poeetiline atmosfäär, mis tema akvarellides avaldus. Hiljem järgnes kahtlusi, süüdistusi egotsentrisismis ja ähmasuses kuni juba tõsise süüdistuseni — kõik on neis piltides olemas, kuid kõik on võlts. Võib öelda, et E.-M. Kokamägi on kriitikalt saanud nii hellitada kui karistada.

Kahtlemata on Epp-Maria Kokamägi praegusest noorte maalijate põlvkonnast üks kõige andekamaid. Ta loob palju ja mitmekesiselt. Temaatika, millega ta tegeleb, on igihaljas — noorus, armastus, lapsed, viimasel ajal ka sügavat üldistust nõudev kultuuri- ja minevikuaines. Epp-Maria Kokamägi kujutab enamasti endale lähedasi inimesi, oma sõpru ja oma lapsi, st neid, keda ta hästi tunneb. Ta kunst on inimesekeskne. Kes näiteks eesti kunstnikest armastaks kujutada lapsi? Vaid haruharva näeme piltidel last kas mingi võrdkujuna või siis lähemat süvenemist mittevääriva tegelasena. Kokamägi aga kujutab last kui subjekti ja teeb seda liigse sentimendita, kuid mõistva soojusega.

E.-M. Kokamägi on sündinud kunstnike perekonnas. Tema isa Luulik Kokamägi (1921—1986) oli maastikumaalija ja portretist, kelle loomingut võiks üldistavalt nimetada diskreetsel viisil eepiliseks. Kahjuks ei ole tema loomingust seni ülevaadet trükiväljaande näol, ka on korraldamata ta mälestusnäitus. Epp-Maria Kokamäe kunsti kui terikut vaadeldes ei pääse nimelt kuidagi mööda isa loomingust. Luulik Kokamägi maalis terve tsükli teoseid, mis on pühendatud tütrele. Võib-olla on see parim osa tema loomingust. Nendel maalidel on kujutatud Eppu noore tütarlapsena, erinevatel aastaaegadel, üksi ja ka koos oma perekonnaga («Mõtisklus», 1978; «Tallinn. Talv», 1979; «Kevadõhtu», 1980 jt). Ei ole vist suur liialdus, kui ütelda, et nende piltidega valmistas isa tütre kunstitulekule omapärase auvärava. Tütar ei lasknud end kaua oodata — tema esimene personaalnäitus toimus 1980. aasta novembris

TA Teadusliku Raamatukogu fuajees. Epp-Maria Kokamägi oli siis Kunstiinstituudi IV kursuse üliõpilane ning osalenud juba kümnel kunstinäitusel. Nimetatud näitus on tagantjärelevaates sõlmpunktiks, mis annab põhjust arutleda kunstnikuisiksuse sõltumatus, ajastu poolt määratletuse ja erinevate ajastute erinevate kvaliteetide üle. Endassesuletud, mõrliku ja sireda neiuksu asemel, kes jäi meelde Luulik Kokamäe maalidelt, avaldus Epp-Maria Kokamäe piltidel noore kunstniku sisemaailm, milles on küll palju poeetilist, kuid mis pole sugugi endassesuletud. Neis akvarellides võis aduda niipalju avameelsust, et tundus isegi jultumuse noote. Luulik Kokamäe kunsti endassesüvenenud täiustumistahte asemel (kas on vaja meenutada, et sellise hoiaku juured on pallaslikus traditsioonis?) avaldub Epp-Maria Kokamäe teostes väga avatud hoiak. Tema kunst kujutab endast nagu sõela, mis püüab kinni iga-suguseid ajamärke, jäädes seejuures siiski huvitava kombel enesekeskseks. Paljud tööd on otsekui üle puistatud esemetega, millel on omandus vaatajat psühholoogiliselt häälestada — žiletiterad, põlenud tikud, huulepulgad jne. Pilt jätab tavaliselt dünaamilise ja elava mulje.

Tunnete rõhutamine on Epp-Maria Kokamäe teostes järjest süvenenud, uuemates töödes omandanud isegi paatost. 1986. aasta algul olid Tallinnas Draakoni galeriis esmakordselt välja pandud Epp-Maria Kokamäe sümbolistlikud teosed. Kaasaja inimese juurde kuuluvate atribuutide asemel võis nüüd näha minevikumiljööst pärit esemeid — vikat, reha, paat, millele anti rõhutatud sümboli tähendus. Osa pilte kujutas ka teatri motiive. Mäletan 1986. aasta näitust elamuslikuna. Alasti tundelisus, hea ja halva kokkupõrge, mis mitmetes neist väikestest mustadest piltidest avaldus, mõjus rabavalt — nagu kõrvalükatud eesriie.

Sümbolistlike ja rahvusromantiliste tunustega pilte maalib Epp-Maria Kokamägi tänaseni. Sellise laadi rõhutatud tundelisus leiab kindlasti nii austajaid kui veendunud vastaseid. Kõigi ootustele vastata on tänapäeva kunstnikul üldse võimatu. Kindlasti on enamiku tänapäeva inimeste esteetiline ideaal ühendatud tehniksismi, disainerlikult mõistuspärase kunstilaadiga. Selle kõrval on olemas ka teine suund — müstitsismi, idea-

lismi ja romantist kunstis hindav. E.-M. Kokamäe looming esindab selgelt teist, ilmselt tugevnemas olevat suunda.

Epp-Maria Kokamägi on noor kunstnik, kes oma töötahte ja arenemis- ning muutmisvõimega on ära teeninud selle, et tema teoseid ei arvustata ammu enam noorele

kunstnikule tehtavate mõõndustega. Siiski on tal veel palju ees.

Epp-Maria Kokamägi on sündinud Tallinnas 28. jaanuaril 1959. a. 1983. aastal lõpetas ta ERKI maali erialal. 1984. aastal võeti ta vastu ENSV Kunstnike Liitu. Täna seni on ta korraldanud 8 personaalnäitust.

TEEL DEMOKRAATIASSE

JUZEF LIVŠITS

Milleks on vaja demokraatiat?

Esimesena kasutas sõna «demokraatia» (rahvavõim) «ajaloo isa» Herodotos. Ühiskonna elu on püütud demokraatlikel astudel organiseerida igal ajal ning tänaseks ei saa selle mõisteta läbi ükski politoloogiline doktriin. Demokraatia on ka üks sotsialismiidee alusambaid, selle ühiskonnakorra juhtmõtteid. Kas ei ole siis kummaline või vähemasti hiljavõitu küsida, milleks on demokraatiat vaja?

See etteheide oleks igati õigustatud, kui vajadus demokraatia järele kujuneks kõikides ühiskondades ja ajastutes välja ühtemoodi. Et tegelikult on asi palju keerulisem, võib näidata nõukogude ühiskonna tänaste probleemide varal. Ei ole ühiskonnaelu valdkonda, mis viimase paarikümne aasta jooksul poleks kattunud korrosioonikihiga, kusjuures see tekis terase pinnale, mida peeti kunagi täiesti roostevabaks. Järelikult ei saa enam juttu olla täiustamisest, vaid teravast vajadusest elu ümber korraldada. Ümberkorralduse mehhanismi tohutust hulgast detailidest ning konkreetsetest sammudest, mis viiksid poliitilistelt deklaratsioonidelt ja otsustelt praktilistele muutustele, tõuseb esile üks abinõu. Selleks on demokraatia.

Tõsi küll, piisavalt argumenteerimata võib seegi tunduda deklaratiivseks. Pealegi on sellel väitel kui mitte just avalikke, siis varjatud oponente. «Teatud ringkondades» on juurdunud veendumus, et rahvas kui niisugune ei saa juhtimises praktiliselt üldse osaleda: teda ei saa organiseerida, või kui saab, siis ainult formaalselt. Reatöötajad on orienteeritud peaauglikult puhtisiklikele huvidele, juhtimisega tegelemiseks pole neil ei aega ega professionaalseid oskusi. «Juhtijate» vähemus on «juhitavate» enamusega võrreldes alati paremini organiseeritud, neil on

ühine huvi saada oma domineerivast seisundist tulenevaid hüvesid. Seepärast valitseb alati vähemus, ükskõik millise demokraatliku rüüga ühiskondlik süsteem end ka ei ehiks. Hulki kasutatakse kõigest demokraatia määrimiseks, mis peab varjama fakti, et tegelikult valitseb vähemus.

Keegi on lasknud käibele midagi valemitaolist: «rohkem demokraatiat = vähem ajalikkust». Ühelt poolt juhtimise professionaalseerimise vajaduse ja teiselt poolt rahva juhtimisest osavõtu vajaduse pöördvõrdelise rõhutamine on alati kandnud suurt ideoloogilist koormust. Paljude kodanlike poliitoloogide tööde eesmärgiks on olnud tõestada, kui suurt kahju toob «mitteprofessionaalide» lülitamine juhtimissüsteemi tegevusse.

Oleme harjunud selliseid vaateid ilma pikemata tagasi tõrjuma, öeldes, et see kõik ei ole nii, sest see ei tohi nii olla. Kuid olgem realistid: ideaalset harmooniat rahva juhtimisest osavõtu ja professionaalse juhtimistegevustegevuse vahel on elust raske leida. Pealegi oleks ideaalse harmoonia taotlemine ise antidialektiline. Juhtimine eeldab juhtide ja juhitavate mõlemapoolset tunnetatud pidevat koostööd ja seda just sellepärast, et poolte huvid ei lange kõiges ühte. See koostöö rajaneb juhi suveräänsusel, tema õigusel otsuseid vastu võtta ja samal ajal juhitavate õigusel «sekkuda» sellesse suveräänsusesse (nende huvidele vastavate otsuste vastuvõtmise ja nende täitmise kontrollimise nimel, aga ka otsesest huvist omavalitsuse vastu).

Nende kahe poole vastuolu võib süveneda. Ja seda kahel viisil. Esiteks võib oma deklareeritud õiguste kasutamist taotlevate inimeste initsiatiiv sattuda vastuollu riiklike või ühiskondlike institutsioonidega, kes reageerivad ühiskondliku aktiivsuse puhangutele passiivselt või, mis veelgi valulisem, kasutavad oma jõude selleks, et entusiastidele «aru pähe» panna. Teiseks võivad omakorda riiklikud ja ühiskondlikud institutsioonid ilmu-

tada aktiivsust, millele vastandub organiseeritavate inimeste passiivsus, kes elavad oma eraelu ega soovi olla poliitilise tegevuse subjektiks (või puuduvad neil selleks oskused ja võimalused).

Tegelikult sõltub valitseva olukorra hinnang hindaja positsioonist: ühtede jaoks on poliitiline passiivsus norm, teiste jaoks sotsiaalne anomaalia. Kuid asjade objektiivse seisu määrab suurel määral see, millist osa mängib sotsiaalmajanduslike protsesside suunamisel ja juhtimisel poliitiline süsteem. Poliitilise süsteemi teaduslikult põhjendatud tegevusprogrammist ja paindlikust, elu muutustele vastavalt teisevast struktuurist üksinda ei piisa, vaja on ka seda, et selle süsteemi «inimtegur» oleks oma ülesannete kõrgusel.

Tõestame seda negatiivse näitega. Viimase kolme aasta kestel on ainuüksi Krasnodari kraisi parteist välja heidetud 5506 kommunisti. Neist 34 protsenti moraalse laostumise, sealhulgas ka joomarluse pärast, ning 32 protsenti kriminaalkuritegude, alkaemaksu, spekulatsioonide, raiskamise ja riisumise pärast. Väljaheidetutest anti poolteist tuhat inimest kohtu alla. Nende hulgas oli ka palju endiseid juhtivaid tegelasi («Argumentõ i Faktõ», 1987, nr 7). Kui poliitilise süsteemi (partei, ühiskondlike organisatsioonide) aparaat koosneks ainult sellistest inimestest, ei oleks oht kogu ühiskondliku süsteemi edasisele eksisteerimisele ilmselt väiksem kui välisagressori puhul.

Administreeriva ja omavolilise juhtimise praktika, kaadri nomenklatuursus, kriitikalised tsoonid — kõike seda on niivõrd kaua arendatud süsteemiks, et see ei saanud jääda kinnistumata. Kuid mitmetes vabariikides ja teistes meie maa regioonides avastatud ja veel avastamata võimu usurpeerimise juhud korrumpeerunud vastutavate töötajate poolt, kaadri protektsionistlik edutamine ning moraalselt laostunud kaubitsejate puhtakspesimine kohaliku võimuparaadi poolt jne võivad põhjustada skeptilist suhtumist demokraatia võimalustesse. Demokraatia sobiks nagu hästi ideoloogilistesse teooriatesse, kuid osutub illusoorseks elupraktikas.

Tegelikult ei ole selliste kurioossete faktide põhjuseks hoopiski mitte võimu teostamise kaasatud rahva saamatus, mis taolisi deformatsioone põhjustab. Asi on just selles, et pikki aastaid on sotsialistlikku demokraatiat püütud teostada vormides, kus juhtiva kaadri tegevuse kontroll «altpoolt» oli kas üldse võimatu või puhtformaalne. Reageerides nõukogude võimu seitsmekümenda aasta üleskutsele õppida elama demokraatia tingimustes, tasuks mõelda selle üle, mis demo-

kraatia see siis enne oli, kui praegu on tarvis õppida elama demokraatlikult.

Ühiskonna demokratiseerimine on vajalik võitluseks bürokraatiaga. Bürokraatia ehk võim on ühiskonna halvimate külgede peegel, veelgi enam, bürokraatia korraldab ühiskonda ümber oma näo järgi. Bürokraatlik süsteem moonutab juhtivtöötaja isiksust, orienteerib ta välispidisele (st bürokraat järgib pealesurutud rituaali selle asemel, et juhinduda oma veendumustest). Üks Parkinsoni seadusi ütleb, et ametnik töötab ametniku jaoks, mitte aga asja huvides. Selliselt tegeleselt ei nõuta erilist intellekti, veel vähem algatusvõimet. Balzac on öelnud, et bürokraatia on hügieen, mille panevad liikuma pügmeed. Bürokraat ei soovi ja kaua aega oma kohal oluna ei suuda näha alluvaid aktiivsete subjektidena, need on talle vaid teatud isikupäratute funktsioonide kandjad. Ta ei talu sekkumist oma tegevusse, lammatab algatusvõimet, soosib pugejaid ja tallalakkujaid ning pealegi on tal võime enda-suguseid laiendatult taastoota.

Bürokratiseerumist võib takistada ainult rahvahulka tegelik kaasamine juhtimisse ning poliitilise aparaadi kontrollimisse, milleks on vajalik avalikustamine, aruandekohustus, valitavus, vahetatavus, aparaadi töötajate atesteerimine töökollektiivides, aparaadi praktiline sõltuvus valitavatest organitest (erinevalt praegusest rahvavõimu pahu-pidi pööratud peegeldusest). Miljonite inimeste objektiivne huvi seista vastu sotsiaalsele anomaaliale peab demokraatia kaudu muutuma nende käitumismotiiviks, isiklikud püüdlused, soovid ja võimalused peavad olema suunatud ühiskondliku süsteemi täiustamisele. Samal ajal peab juhtimine rajanema olukorra objektiivsel hinnangul. Vastasel korral levib ebauusk määruste kõikvõimsusse, mis bürokraatliku subjektivismi tüüpilise ilminguna viib vastuollu objektiivsete sotsiaalsete ja majanduslike seaduspärasustega. See omakorda põhjustab kataklüsmi, milles ühiskond kannab tohutuid kaotusi, kulutab väga palju jõudu ja energiat. Seega tähendab demokratiseerimine rahvahulkade sotsiaalse aktiivsuse arendamist ja ühiskondlike protsesside juhtimise uue kvaliteedi saavutamist.

Rahva sotsialistlik omavalitsus, kollektiivide ja organisatsioonide tegelik osavõtt riiklike ja ühiskonnaelu küsimuste lahendamisest ei ole poliitiline aksioon, vaid sotsialismi loomuse ja aktuaalsete ühiskondlike vajaduste analüüsist tulenev järeldus. Miks ikkagi on praegu vaja suurendada omavalitsuse osatähtsust? Ehk oleks õigem teha panus meie poliitilise süsteemi tsentraliseeritud mehhanismi võimukale loomusele? Tuleb ju

võimu kasutada shipäraselt. Kas ei oleks õigem tingimustes, kus erilist muret teevad mitmesugused sotsiaalsed anomaaliad, poliitilise süsteemi arendamise peasuunaks pidada võitlust distsipliini ja korra tugevdamise eest ühiskonnas?

Orienteerumisel rahva sotsialistliku omavalitsuse suurendamisele on objektiivne põhjendus. Asi on kõigepealt selles, et tegelikult ei saa olla ei sotsialismi ilma demokraatiata ega ka tõelist demokraatiat ilma sotsialismita. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus on sotsialismi tähtsaim iseärasus. Üldrahvalik riik peaks väljendama rahva kõige üldisemaid huvisid tema vara haldamisel, kasutamisel ja kasutamisel. Kuid selline riik ei saa olla üksnes võimu ja juhtimise aparaat, üldrahvalik riik oleme ka meie. Kui aga ühel või teisel põhjusel otsesed tootjad ei saa olla peremehe rollis, kui nad tõrjutakse eemale juhtimisest, siis on sotsialismi negatiivsed tagajärjed kohe käes. Huvi töö lõpptulemuse vastu asendub huviga peamiselt materiaalse tasu ja sotsiaalsete hüvede vastu, tegevuse sisuline külg asendatakse üha suuremal määral vormilisega ning tegutsemisvõimalusi kammitseb üha enam väiklane hooldus kõrgemalt poolt, mille tagajärjel pärsitakse inimeste loomeimpulsid ja kõlbelised alused.

Praeguse majandusmehhanismi korrastamisega püütakse üle minna täielikult isemajandamisele, isefinantseerimisele ja isetasuvusele. Kuid selline majanduslik organisatsioon eeldab omavalitsust, kus kõik tootmis- ja jaotamisprotsessis osalejad lahendavad oma majandusüksuse (isemajandav brigaad, tsehh, ettevõtte, koondis) ees seisvaid ülesandeid. Omavalitsuse kaudu väljendab kollektiiv oma sotsiaalseid ja majanduslikke huve, mis kujunevad välja ettevõtete õiguste tegelikul laiendamisel.

Nüüd distsipliinist ja selle seosest demokraatiaga. 1985. aastal moodustasid tööaja kaod Tallinna tööstuses 58 842 päeva, mis oli 10,3 protsenti vähem kui 1984. aastal. Kuid tööaja kadude struktuur näitab, et progress on olnud üpris suhteline, 46,9 protsenti moodustasid tööluusid (1984. aastal 43,8 protsenti) ning 24,6 protsenti vahetusesisest ja tööpäevapikkused seisakud (1984. aastal 22,5 protsenti).

Nagu näha, ei ole tööluuside ja tööseisakute osatähtsus vähenenud, vaid koguni suurenenud. Vähenes vaid töölt puudumine administratsiooni loal, mis 1984. aastal moodustas 32,1 protsenti ja 1985. aastal 28,2 protsenti.

Endiselt on halb ka avaliku korra olukord. Kui näiteks 1985. aastal vähenes Eesti NSVs selliste kuritegude arv nagu tapmised, raskete kehavigastuste tekitamine, vägistamine, huligaansus, avalik vargus ja röövimine, st kuritegude arv, mis on kõige otsemalt seotud joomarluse ja alkoholismiga (millele aitas arvatavasti kaasa nende sotsiaalsete anomaaliate aktiivne ründamine), siis muret teeb riikliku ja isikliku vara varguste ja majanduskuritegude levimine.

Võitlus korra eest ei saa rajaneda ainult ühetaoliste vahendite rakendamisel, olgu need siis majanduslikud, õigusalsed, organisatsioonilised või kasvatuslikud. Millist osa ka ei etendaks hirmutamise õigusalsed sanktsioonidega, oodatud efekti ei tule, kui neid ei toeta kõik teised vahendid. Ka siin kuulub eriline osa demokraatiasele.

Demokraatia ja distsipliin on vastastikku seotud. Demokraatia ei ole üksnes suhete süsteem, mille iga osaline kasutab juhtimisalaseid lahendusi mõjutavat sõna- ja tegevusvabadust. Vabadus eeldab vajadust järgida sotsiaalseid norme, tänu millele kooskõlastatakse erinevad huvid. Ilma selleta muutuks ühete vabadus teiste ahistamiseks ning demokraatia asemel valitseks anarhia. Vaid ühiskonnaelu demokratiseerimine laseb inimestes kujuneda tõeliselt distsiplineeritud suhtumist oma tööalastesse ja ühiskondlikesse kohustustesse. Üldine huvitatus, vastastikune vastutus ja avalikkuse kontroll on peamised demokraatlikud mõjutusvahendid, mis kindlustavad korra nii materiaalses, sotsiaalses kui kõlbelises sfääris. Seetõttu on seaduspärane, et demokraatia on arvatud ühiskondlike muutuste eesmärkide hulka. Demokraatia väärtused kerkivad praegu esiplaanile kõikide progressiivsete jõudude tegevuses. Esimene sotsialismimaa on ajaloo ees vastutav selle eest, kuidas realiseerib sotsialism kõigi maade inimeste lootusi demokraatia teostamiseks.

KÄRT HELLERMA

Kriitika valus vits

Ükspäev kohtasin tuttavat noorprosaisti, kes viimasel ajal juttude asemel rohkem arvustusi avaldanud on. Tegin sellest juttu — et miks ja kellele. Kippusin vist väheke norimagi. Jah, teen kriitikat, kostis ta ilma igasuguse valehäbi või poosita, sest nõnda saan ma ära öelda asju, mis hingele kogunenud ja selgeks rääkimist tahavad. Arvustus annab selleks suurepärase võimaluse.

Mul pole alust kahelda tema väite siiruses. Eks kujune ju retsensioon kriitiku jaoks tihtipeale kohaks, kus ta oma suveräänse sõnumi või isegi programmiga välja tulla saab. Vahel laseb kriitik oma mõtetel üsna vabalt uidata — on juhtunud, et arvustatava teose juurde jõutakse alles sõnavõtu lõpuloikudes. Seda juhtub ilmselt ka edaspidi ning pahaks panna pole siin tegelikult midagi. Mõni üsna kesine luuleraamat või romaan ei kutsugi ennast tekstilähedaselt analüüsima (kuigi see oleks kahtlemata korrektne), vaid nägelik kriitik võib teose ilmumise faktist hoopis kaugemale ulatuvaid järeldusi teha. Minetamata seejuures elementaarset respekti autori vastu. Mõistagi on siin vaieldavusi, kas või kriitika objektiivsuse mõttes. Aga on's olemas objektiivset kriitikat? Objektiivsusele pretendeerivat kriitikat on kindlasti — mingil määral teeb seda iga arvustuseks kviteeritav kirjatükk. Elavamaks, poleemilisemaks ja mis kõige olulisem — isikupärasemaks — muudab asja see, et retsensioon kui žanr annab võimaluse hinnanguliselt kõnelda. Siin ongi punkt, mida ära kasutades arvustajad endale teinekord üsnagi vabad käed võtavad ja oma elu kaunis lahedaks teevad. Vahel ei saagi aru, kus lõpeb arvustus ja algab miniessee. Või vastupidi. Niisugused on minu jaoks näiteks Mati Undi arvustus-esseed, mida loen alati huviga ja ülimalt positiivse häälestusega, sest tema puhul on peaaegu iga kord võimalik kergendunult ohata: jälle on midagi paika pandud. Undi sõnavõttud üllatavad alati, ometi sisaldavad väga palju ootuspärast. Nad on kaugel tekstilähedusest, aga ometi aktuaalsed. Arvan, et tuleviku kirjandusteadlastel on niisuguste kirjutiste najal tänast kirjanduspilti, üldse kultuuripilti taasluua kergem kui mõne põhjaliku, ent kiretu ja nahksee analüüsi läbi.

Küsitavused lähtuvad rohkem tänasest päevast, sellestki, kui õilsad me kriitikud

tegelikult oma hinges oleme. Kas me ei torma oma põgusates sõnavõttudes liiga bravuuriselt mingeid üldisi asju ajama, märkamata, et enamasti murrame sisse lahtisest uksest. Reastame mõnuga sõnu ja lauseid, paneme komasid ja kooloneid, arvestame mahte ja reavahesid, aga hing on tühi ja külm, kõikjal vaid *ratio* jahe tuulele... Klaarides oma suhet kriitikaga tuleb nii mõnelgi konkreetsel juhul kogeda teatud süütunnet seetõttu, et pole jäänud puhtarvustuslikule pinnale, et kriitika objekt on jäänud tegelikult avamata. Ilmselt on ka Mati Unt seda tunnet tundnud. Võib-olla on seesama vaikne süütunne olnud märkamatuks ajendiks nii mõnelegi kõrgteoreetilisele poleemikale kriitika olemuse ümber, mis lõpeb sama äkki kui algab ja kus rahuldatakse tarkadele inimestele nii omast janu definitsioonide järele. Kriitikast ju räägitakse aeg-ajalt ventileerimise korras ikka. Tuuakse esile tendentse, süstematiseeritakse, kui on, mida süstematiseerida, laiutatakse käsi, tehakse mürgiseid märkusi. Kedagi nuheldakse, kedagi paitatakse. Jäädakse jalgu uutele paradigmadele ja kõiksugu meta-dele. Mina ei tea siamaani, mil määral kriitika oma kõlavat liignime «metakirjandus» tegelikult õigustab. Suhtun natuke skeptiliselt kemplemissse kriitikaküsimuste üle üldse — pean seda paljuski üksnes skolastiliseks mänguks terminitega. Ilmselt on põhjus minu harimatuses. Kuigi võõrsõnu tundsin juba ülikoolipõlves tublisti rohkem, kui see tavaks oli. Vahel visati minu kui «võõrsõnade leksikoni» üle õigustatult naljagi. Ausalt öeldes tuli kõik suurest kriitika lugemisest. Vahepeal oli ju moes hästi keeruliselt kirjutada. Moes oli ka kurtmine terminoloogiapuuduse üle, kuigi, kas pole nii, et iga kriitik — kui tal on vähegi isiksuslikku sarmi — kujundab pikapeale ise oma retsensioonide sõnastusliku külje, kus on võimalikult vähe keerulisi lausekonstruktsioone ja võõrsõnu. On lihtsalt kriitikud, kes oskavad tõde päevavalgele tuua, ja teised, kes seda ei oska. Kuidas nad seda teevad, kas intuitsiivselt või loogiliste valemite abil, sõltub kriitikutüübist. Oluline on, et arvustus kujuneks kriitilise mõtte teekonnaks punktist A punkti B, mitte ei jääks targutavaks sõbritamiseks punkti A ümber, mispuhul on läbinähtavalt järele antud kiusatusesele eksponeerida viimsete konsekventsideni üht ja sama mõtet. Niisuguse teguviisi võib andeks anda vaid ühel juhul — kui see on hea mõte.

Epp-Maria Kokamägi.
«Juho». Tempera, gvašš,
1983.

Epp-Maria Kokamägi.
«Kreet». Tempera, guašš,
1983.

Olen kuulnud mitmeid kirjanikke väitvat, et kriitika neile suurt midagi ei anna, seepärast nad seda peaaegu üldse ei loe. Ja kui loevadki, siis on sageli häiritud mõõdamõistmise pärast. Usun seda täiesti. Kui kriitik mõtleb kirjutades mingile abstraktsele realugejale, seab endale kirjanduspropagandistliku eesmärgi, on tulemuseks tavaliselt lihtsustatud sisukokkuvõte või kahvatuvõitu, sageli karjuvalt valede rõhkudega moraalitsev tekstianalüüs. Viimasel ajal juhtub seda õnneks harva. Teisalt — võib-olla peaks korralikku tutvustavat kriitikat kas või kommentaari korras rohkemgi olema, sest soliidsetes ja spetsiifilistes ajakirjades trükivalgust nägev õigustatult nõudlik kriitika võib oma erudeerituses tavalugeja jaoks üsna raske pähkel olla. Ja peabki olema. Kuigi, nojah, ka «Loomingus» kirjutajad lubavad endale puhuti lobisemist... Siit võib jõuda tähelepanekuteni, milles pole midagi uudislikku, küll aga kurtmist ülekohtu üle. Kriitika autoriteetsus sõltub väga tugevasti väljaandest, mille kirjutaja oma tribüüniks valinud on (missuguse väljaande tellimust täidab). Näiteks «Nooruses» kirjutaja riskib jääda igavesti kandma «noore kriitiku» tiitlit. Väljaande maine määrab usaldatavuse. See on aksiomaatiline tõde. Mõistagi maksab ka kirjutaja nimi. Igamehe sõnavõttu lugema ei torma. Mõni harrastab peajasjalikult kompelerimist-siteerimist (ei jää seegi kirjatükk päris tsitaadivabaks), mõni «vana kala» on lehekülgede kaupa nii puiselt professionaalne, et ajab hirmu nahka. Ja samas ei teagi, kui palju vaeva on mõne lühikese ja elegantse arvustuse taga.

Missugune on kriitiku tulevikuperspektiiv? Tõsisema huvi korral on vististi kaks võimalust — kas siirduda soliidset kirjanusteadusesse või hakata tegelema loominguga. Viimane annab värskema enesetunde küll — iseasi, kas tiivad kannavad. Näide on käepärast: Andres Langemetsal õnnestuvad nii kriitika kui ka luuletamine. Luuletamine pole tema kriitikunime diskrediteerinud. Päris huvitav oleks temalt lugeda autorensensiooni näiteks «Omaduse» kohta (selle kogu luuletustest peaks autorit eraldama päris paras ajadistants). Ka kirjandusteadus pole igaahe jaoks. See eeldab piiratud ja fanaatilist tööd. Muidugi tõstab see eneseteadvust, kui omad üksikasjalikku ülevaadet mõne aja-järgu filoloogilisest elust. Aga igaüks ei viitsi arhiivides istuda — ja võib-olla on tema enda elu talle parasjagu huvitavam kui mõne sajandialguse kultuuritegelase oma. Nii on kriitikul üsna lohutu perspektiiv — jätkata oma Mooramaa mehe tööd, teha kriitikat, kannatada oma ebaõnnestumiste ja rõõmustada oma õnnestumiste pärast. Kuigi rõõmu

pole palju, peksupoisi tunnet on rohkem. Sest — hoolimata kumardustest heale kriitikale — ilma objektita kriitikat ei eksisteeri.

Laias laastus jagunevad kriitikud kahte. Esimene tüüp on teadlik oma volipiiridest, tema jaoks on kriitika kanooniline, kindla missiooniga nähtus. Enamasti on ta heatahtlik vaatleja, kes austab traditsiooni ja ei kaldu äärmustesse. Selline kriitikutüüp — nime tagem teda tunglakandjaks — on meil alati olemas olnud, ta on toonud kriitikasse tasakaalukust ja mõistvat meelerahu. Tal on ainult üks viga — ta on igav. Teist tüüpi kriitikut, kellest eespool vihjamisi juttu oli, nimetaksin ma kriitik-illusionistiks. Temale annab arvustatav teos vaid impulsi oma aadete kuulutamiseks, mõte rändab vabalt. Illusionisti esteetika seisneb omaloodud teoreetilise mudeli põhjendamise kultuuris. Sageli teeskleb illusionist päris osavalt tunglakandjat. See on ka üks põhjus, miks ta nii sageli kirjutab. Muide, tundub, et kirjanduskriitikute hulgas on illusioniste rohkem kui näiteks teatrikriitikute seas, kus võim on tunglakandjate käes.

«Suhteliselt harva näeb asjalikku täpsust koos selle haarava elavusega, mis suudab tekitada tõelist huvi arvustuse objekti vastu,» kirjutas mõnikümmend aastat tagasi Ants Oras. Vist jäävad kriitika hädad paljuski sarnaseks läbi aegade. Harald Peep kutsus oma kongressisõnavõtus üles mõtestama, mitte kaasa kumise. Olen seda meelt, et hea teos mõtestab end põhilises ise, annab ise võtme, arvustaja osaks jääb paratamatult kaasa kumiseda. Kui on tõepoolest hea teos. Halba on ju loogilis-ratsionaalsel pinnal hoopis kergem määratleda, näidata, miks ta halb on — viidata puudustele sisus ja vormis jne. Hea teose puhul jäädakse ikka «diletantlikult mediteerima», vähemasti endal on selline tunne.

Üks möödunud aasta suuremaid lugemiselamusi oli Günter Eichi «Ajendid ja kivi-aiad» Ain Kaalepi ja Kersti Merilaasi tõlkes. Esimese hooga tahtsin sullepa pikku võtta. Aga — mida ma oleksin suutnud? Üksnes kaasa kumisenud. Vaimustunud lisanud oma tundetausta. Kuigi tean, et tõlkekirjanduse arvustusi ilmub vähe. Ja nüüd on see otsapidi ka minu süü, et olen seda raamatut näinud ajalehekioskite vitriinidel igasuguse tühjätähja seas vedelemas.

Aga tean, et ma poleks suutnud seda teost vääriliselt mõtestada. Sest nagu ütles Ants Oras: «Retseptiivne tegevus, teose sise mine omandamine adekvaatse tervikmuljena, elamuse, vaimse pildi saamine meile esinevast tähtede, sõnade ja lausete kogumist ei ole veel arvustamine.»

G. Eichi luule andis üht elutunnetust

edasi nii haaravalt, nii terviklikult, et seda arvustuses kajama panna tundus nii kättesaamatu, et masendunult alla andsin. Kahju, et eesti luule, eriti noorem luule kriitikule selliseid jõuetushetki äärmiselt harva valmistab. Arvan, et õigus on nii kriitiku kui ka

luuletajana märgatavalt kasvanud Lembit Kurvitsal, kes «Edasis» kirjutab, et ilusad sõnad pole millekski, kui neid läbi ei tunnetata, kui neis ei väljendu maagiline tõmme.

Agaga meie noor luule oleks juba omaette teema.

LUGEJA KOOL

AIN KAALEP

Umbes paarkümmend aastat tagasi juhtus niisugune lugu. Üks teenekas tehnikateadlane, nüüd juba ammu lahkunute killas, avaldas Tartu «Edasis» huvitava artikli, milles ta fantaseeris televisiooni tulevikuperspektiividest: kujutis muutub ruumiliseks, vaataja saab osa võtta talle aparadi kaudu pakutavast peaaegu päris reaalsuseni, nii näiteks võivad teda sõjastseenis tabada (muidugi ohutud) kuulid jne. Toimetuses oli selle artikli arutus, kus osalesid ka kaks kirjanikku: siinkirjutaja ning Mati Unt, tollal veel hästi noor, aga juba väga populaarne, ja me kurvastasime eakat fantaseerijat väga, lausa solvasime teda: küsisime, mina tasasemal, Mati käredamal toonil, mõlemad täiesti ühel meelel, et olugi see kõik võimalik, aga milleks seda üldse vaja! Oli täiesti selge, et ta meist kuidagi aru ei saanud ja meie suhtumist mingiks kirjanikunarruseks pidas.

Mul oli tookord auväärsest vanahärrast kahju. Nagu ikka ausaist ja siirast inimestest, kelle vaatekohad on kahjuks lootusetult vananenud. Aga täna, kui ta mulle meelde tuli, küsisin endalt, kas tema mõttesuundi üldse vananenuks saabki pidada... Küllap on lugejad vaadanud näiteks Eesti Televisiooni muinasjutusaateid. Onu või tädi, kes muinasjuttu jutustab, on kostümeeritud loo peakangelaseks, teeb jõudumööda sedasama, millest ta samal ajal räägib, mängus on ka nii palju dekoratsioone kui võimalik — sõnaga, televisioonivaatajal (lapsell) ei taheta lasta midagi juurde kujutleda ise, **tema fantaasiat ei usaldata**. Olen kindel, et selle saatesarja kujundajad õhinal haaraksid nende vahendite järele, millest unistas too vana tehnikateadlane, ja muidugi peaksid nemadki minu või Mati Undi mõeldavat opositsiooni kirjanikunarruseks.

Et fantaasia, kujutusvõime on kunsti loomisel endastmõistetav, selles ei kahtle vist küll keegi. Aga et kunst, meie juhul kirjandus, tahab äratada fantaasiat ka vastuvõtjas (lugejas), ei tarvitse, nagu neist näide-

test selgub, alati kuigi endastmõistetav olla. Ja nii võib juhtuda, et tekib lausa paradoksaalne olukord: fantaasiat rakendatakse selles, et fantaasiat surmata!

Ma kardan, et mingil määral on see meie massikultuuriajastul õnnestunudki. Ent jäta-me siinkohal kõrvale paljud mõeldavad näited, mis viiksid meid lugeja kooli temaatikast juba liiga kaugele ja piirdume ainult ühega. Olgu esitatud niisugune küsimus: miks ei armastata lugeda näidendeid? Ja saagu see küsimus kohe ka vastatud: sellepärast, et nende lugemine nõuab rohkesti fantaasiat. Lugeja peab ju olema ka lavastaja osas!

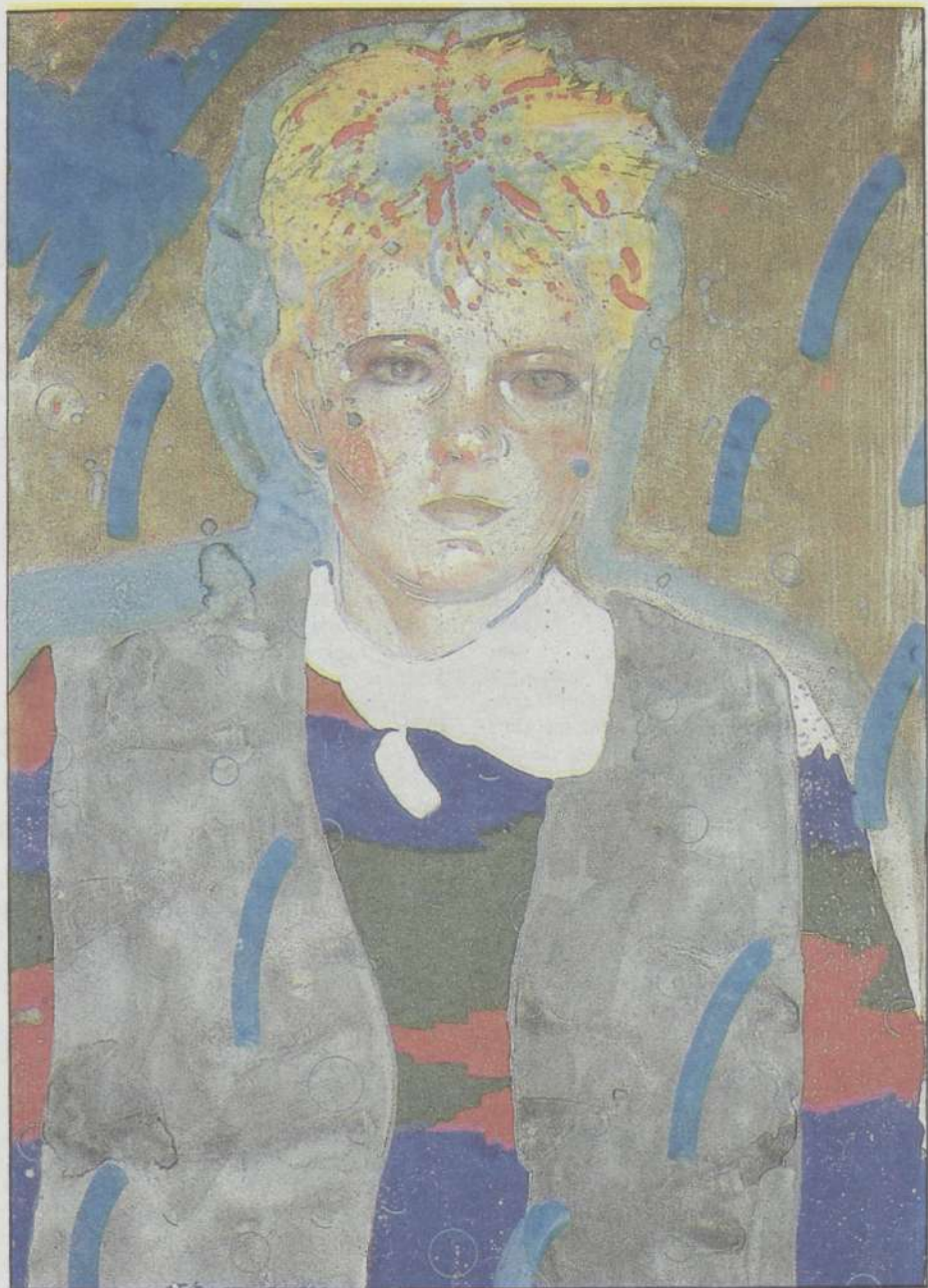
Tahan siinsamas aga kinnitada, et selline lugemine on eriti võluv, isegi selle määran, et lugeja mõnd loetud näidendit teatrilavastusena enam näha ei tahagi, kartes, et lavastus ei vasta tema enda fantaasias tekkinule... (See on muidugi äärmusjuht, aga täiesti mõeldav.)

Kõige kergemini loetavad, st kõige lähedasemad teistes žanrites teoste lugemise harjumuspärale on näidendid, mida kirjanudslugu nimetab realistlikuks või naturalistlikuks. Võtame näiteks Gerhart Hauptmanni näidendi «Rose Bernd» (eesti tõlge Hauptmanni «Näidendite» raamatus, 1985). Esimene vaatus algab pika ja üksikasjalise kirjeldusega:

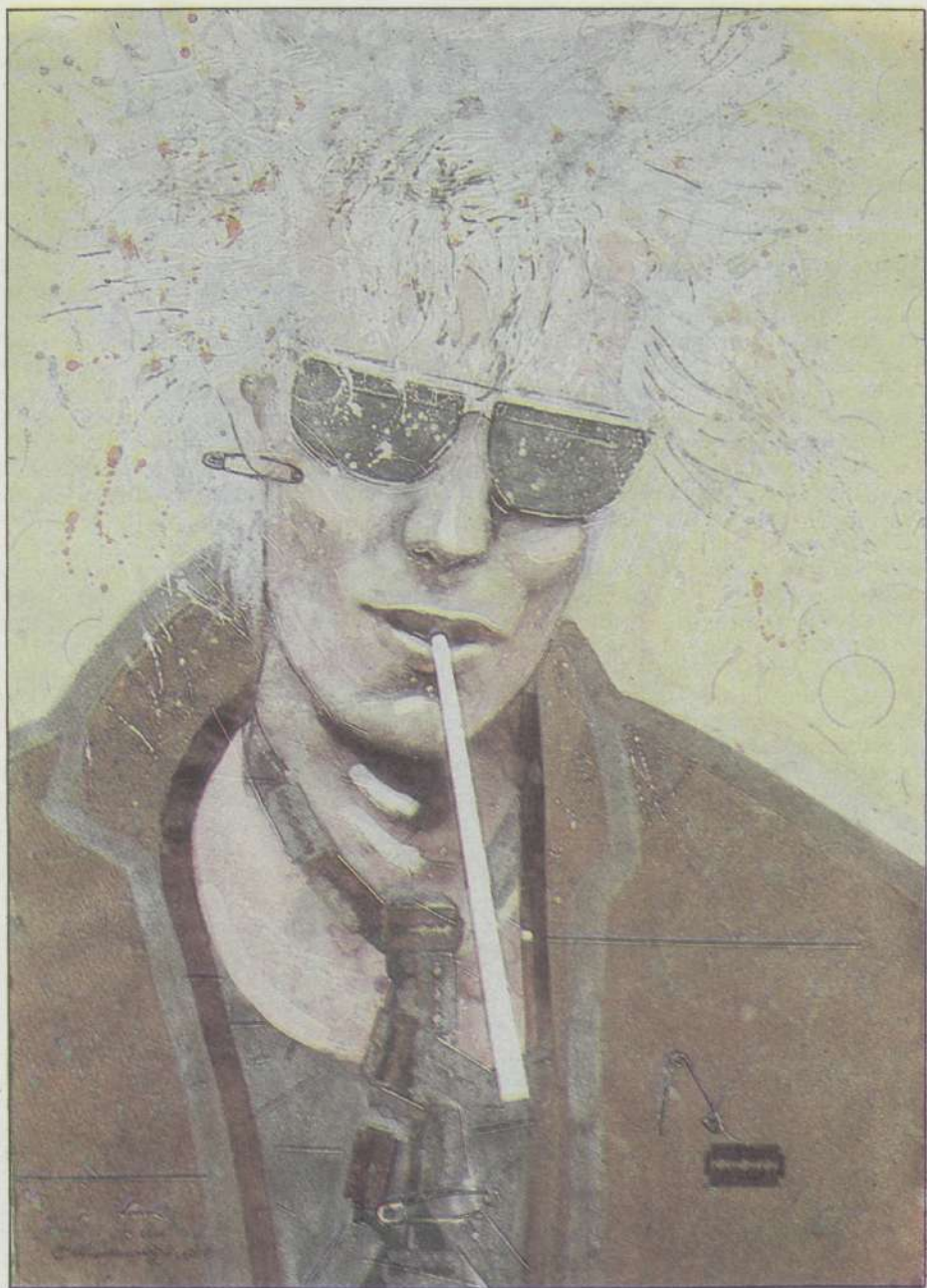
«Lausk viljakas maastik. Selge, päikese-paisteline, soe maihommik. Põiki vasakult paremale ja tagant keskele ettepoole kulgeb põllutee. Parempoolsed põllud on sellest pisut kõrgemal. Kõige ees on väike lapike kartulimaad, kus kartulipealsed on juba rohelist.» Jne, jne, jne.

Ka peategelast kirjeldatakse üsna põhjalikult:

«Rose Bernd, kahekümne kahe aastane ilus ja tugev maatüdruk, tuleb erutatult ja näost õhetades vasakult põõsaste tagant välja.» Jne. Tuleb ka niisama hoolega kirjeldatav Flamm. Alles esimese lehekülje lõpul saab ta sõna, nimelt laulukuks, ja siis järgneb teisel leheküljel peategelase esimene repliik, täiendatud pika remargiga:

Epp-Maria Kokamägi.
«Kai». Tempera, guašš,
1983.

Epp-Maria Kokamägi.
«Villu». Tempera, guašš,
1983.

«ROSE, laulust esialgu ehmudes, siis üha lõbustatumalt, pahvatab kohmetusest mitu korda naerma: Ei, ei, härra Flamm...»

Eks ole, loe kui juttu! Vahe ei ole tõepoolest kuigi suur. Aga astume nüüd sammu edasi, tagasi varasemasse sajandisse ja sirvime näiteks Shakespeare'i, keda koos kahe hispaanlase, Lope de Vega ja Calderóniga on põhjust pidada uusaegse draama rajajaks. Sealjuures on meil kasulik teada, et temaaegses teatris dekoratsioone ei kasutatud. Võtkem näiteks «Kuningas Leari» IV vaatus 6. stseen. Selle alguses on lühike märg: «Maakoht Doveri lähedal. Ilmuvad Gloucester ja talupojariietes Edgar.» Ja kohe järgneb dialoog, mis on elav, loomulik ja ka väga traagiline (Gloucester on äsja pimedaks torगतud, Edgar talutab teda), ühtlasi sisaldades nii ilmeka maastikukirjelduse, et tõepoolest sellele veel dekoratsioone lisada oleks lausa kõlvatu. Lugegem ja kujutlegem:

Sir, tulge; seiske, koht on siin! Kui hirmus ja pööriv on heita pilku alla!

Kui mutukad on varesed ja hakid meist allpool õhus. Pooles kõrges ripub üks mees ja korjab tilli — jube töö!
Ei näi ta mulle suurem oma peast.
Ja kalurid, kes kõnnivad all rannas, on nagu hiired (---)

On muidugi selge, et Shakespeare'i lugemine niihästi nõuab kui ka ergutab fantaasiat märksa rohkem kui Hauptmanni lugemine. Ärgu ainult võetagu seda märkust kui laitust naturalistliku draama suurele meistri-le: tema seadis endale teistsuguseid ülesandeid kui Shakespeare ja neid arvestades tuleb teda ka hinnata... Kui nüüd aga ajas veelgi tagasi läheme ja jõuame lõpuks vanakreeka draamani, siis saame lugeda juba üksnes tegelaste repliike ilma ühegi lisamärkuseta ja peame paratamatult rohkem või vähem, kuidas kunagi, kasutama kommentaare. (Ega neid Shakespeare'igi puhul vältida saa.) Kusjuures meie fantaasia koormis on veel hoopis suurem — aga julgen väita, et see tasub end kuhjaga!

Siia vahele pean märkima veel ühe draamakirjanduse lugemise eelise: lugeses on meil ju rohkem aega kui teatris, kus näiteks kommentaare anda ei ole üldse võimalik, aga seda võimalikum on, et mõni näitleja mõne repliigi kas või halva diktsiooni tõttu hoopis ära kaotab, kõnelemata sellest, et nad kõik koos võivad ära kaotada teksti värsivõlu — omavahel öelda, värssteksti proosaks tegemine on eesti näitlejatel tõepoolest liigagi hästi käes.

Nii et jõudsime taas värsini, luuleni! On tõepoolest nii, et draama on algselt olnud luulekunsti haru, kõik vanemad draamad on loodud värsis, proosadraama mõnesaja-aas-

tane iga ei ole võrreldav värsdraama aastatuhandetega (esimene säilinud draama on pärit muistsest Egiptusest, hoopis vanem veel kui vanakreeka omad, millede klassikalised autorid Aischylos, Sophokles, Euripides, Aristophanes elasid V sajandil e.m.a.).

Luuleni pidime jõudma muidugi juba sellepärast, et kõnet oli fantaasiast — ega siis luule nõua seda lugejalt vähem kui draama. Kuni selleni, et poet kuulutab oma teksti kollektiivseks loominguks, mida ilma lugeja aktiivse kaastöötaja ei olegi kunstifaktina olemas. Niisugune taotlus iseloomustab näiteks paljusid meie sajandi sürrealistlike peete, neidsamu, keda pahatihti lausa mõistetamatuks peetakse. Võite meid mõista täpselt nii, nagu ise tahatel kinnitavad nad rahulikult... Eks ole see suund taas üks äärmus, aga igatahes iseloomulik.

Ja taas võime teha tähelepanekuid fantaasia osast eri ajastute, muidugi ka eri suundade, voolude, koolkondade luule vastuvõtmisel.

Kuid lugeja kool ei taha olla maailmakirjanduse ajaloo lühikursus! Pigem on ta püüdnud käsitada maailmakirjandust üheaegselt toimiva tervikuna, mingi niisuguse metsana, kus kõrvuti kasvavad mitme tuhande aastane sekvoja ja alles mõne suve vanune noorpuu, ühtmoodi eritades kosutavat hapnikku sudusest linnast tulijale...

Selle võrdlusega võiks ju lõpetada, kui ei oleks mainimata jäänud see inimhinge funktsioon, mis meie temaatikas võib-olla on veel kõige tähtsamgi. Kõnelesime meeltest, emotsioonidest, intellektist, fantaasiast, aga intuitsioonist ei ole seni öeldud sõnagi. Ometi ei saa selle mõisteta läbi näiteks ükski kirjandusteadlane, kes kõneleb kirjaniku loomingu-protsessist — kas sel siis lugejapoolses vastuvõtus mingit osa pole?

Mis on siis öieti intuitsioon, kaemus? Ega teaduslikudki definitsioonid väga selged ole. «Loomingulise mõtlemise moment, mis avaldub tõe tabamises vahetult, loogilist arutelu ennetaval viisil,» ütleb näiteks meie ENE. Nii et intuitsioon ei ole loogiline arutelu. Võiksime lisada, et ta ei ole ka meeleline ega emotsionaalne nähtus, ta ei ole ka fantaasia... Mis siis, et mõni meie kirjamees teda küll on emotsionaalsusega (isegi vaistudega, st instinktidega) segi ajanud! Aga olgu teda defineerida raske, olemas on ta igal juhul, ja ma arvan, et lugejatki abistab ta väga. Kui asute mingi uue teose juurde ja juba esimese lehekülje lugemise järel suudate leida õige lähenemisviisi, siis teate, mida sellelt teoselt võib nõuda ja oodata, mida mitte; niisiis taipate ära nn mängureeglid, ja nimelt just intuitsiooni abil. Loogilist arutelu te tõenäoliselt lisama ei hakka —

kui te just kriitik pole. Mida suurem on teie lugemus, mida rohkem on teil teadmisi, seda ergem on teie intuitsioon!

Ent nüüd on tõepoolest aeg lõpetada. Kui lugeja koolil oleks lõputunnistus (muidugi, Apolloni nimell, oleks see ilma hinneteleheteta), siis võiksid selle esilehel olla kalligraafilises kujunduses need kaks mõtet Johann Wolfgang von Goethelt:

«Kui oskad lugeda, tuleb sul aru saada; kui oskad kirjutada, pead midagi teadma; kui oskad uskuda, tuleb sul mõista; kui ihaldad, siis oled sunnitud; kui nõuad, siis ei saa sa kätte; ja kui oled kogenud, tuleb sul kasutada.»

«Isegi ülima õnne ja ülima häda hetkel vajame kunstnikku.»

ELAV AJALUGU

ALEKSANDR KUPRIN

Kirjad Tallinna

Publikatsiooni ette valmistanud Ressi Kaera Tõlkinud Rein Pöder
(Algas «Vikerkaares» nr 4, 1987)

10. augustil /1922? — *toim/*

Kallis Vladimir Jefimovitš!

Viimane minu kirjutatud belletristlik asi on Teile teada «Ühekäeline komandant»²⁷. Sellest peale pole ma võimelinegi muuks, kui välja paiskama publitsistlikku okset, mis on segatud sapi, vere ja abitu silmavee või tatiga. Kas Te olete kunagi näinud, kuidas hobust laevale tõstetakse, aurikukraana noka otsas? Kaotanud maa jalge alt, ripub ja ujub abitu, kogu oma ilu kaotanud, kokkutõmmatud jalgade ning lontivajunud peene kaelaga loom õhus... See olen mina.

«Obštšje Delo» asjas ei saa ma midagi parata. Kõige parem, kirjutage Teie, kaastõelised, ühine väarikas kiri. Mina võin selle edasi anda. Või andke üle otse, mis on isegi parem.

Tõsi, minu mõju on väga väikseks jäänud, mitte ainult «O. D-s», vaid igal pool. Ma ei oska laveerida, tõllerdada tundide kaupa toimetustes nagu eeskodades, et tabada hetke, kui sind tarvis läheb. Peksta keelt Trotski, Kerenski, Olga Aleksandrovna²⁸ üle jne. Olen endast eemale tõuganud juudid ja sotsialistid. «O. D-st» pole mulle veebruarist peale makstud, makstakse ainult trobikonnale «omadele», st lähikondlastele.

Andsin kord välja ajakirja «Otetšestvo»²⁹. No sattus mulle alles kirjastaja, koerapoeg. Mitte kellelegi ei maksnud (mulle jäi ligi 4.000 fr/anki/ võlgu), aga et teda keegi ei tunne ja kõik tulid minu nime pärast, siis pöördus ka kogu nõrdimus, õigemini mürgine mõnitav õelus, minu peale...

Meie raamatud ei lähe. Olen võlgu liha-

kaupmehele, aedvilja- ja piimamüüjale, pagariärisse, koloniaalkaupadesse. Ime, mis on mulle ränkadel aegadel alati appi tulnud, on mind esmakordselt hüljanud.

Kas ma halisen? Palun vabandust — tahtmatult. Tahtsin vaid öelda, et ma just seepärast olen nii järelejätmatu «Don Carlose» asjus, et olen sellele rajanud roosilised unistused oma elujärje parandamisest tuhande frangi võrra. Nüüd on Tema Hiilguse /s.o «Don Carlose» tõlke käsikirja — *toim/* saabumisest Revelisse, millest Te teatasite, üle nädala möödus. Jumal appi — kuidas Te ta teele saatsite. Mu põlved värisevad ja mõte, et ta võiks kaotsi minna, teeb nõrgaks. Reveli postiteenistus on nii kehv. Parem oleks olnud saata laevaga Helsingisse «N/ovaja/ Russkaja Žizni»³⁰ toimetusele, seal oleks juba edasi saadetud... Armas inimene, rahustage mind. Olen närveldanud nagu vanamutt ja seepärast tuli hapu kiri. Andestage.

Suudolge M/aria/ I/vanovna/ kätt. Las-tele tervisi. Missuguseid uusi kunsttükke viskab terane Oleg? Arvan, ilma naljata, selles poisis on peidus tugev tera.

Kogu südamest A. Kuprin

30. aug. (Nimepäev) /1922? — *toim/*

Andestage, et pole kaua aega Teile kirjutatud, kallid sõbrake Vladimir Jefimovitš!

Olen muudkui haige (mingid õised valud selja ja südame vahel). Käin alla ja olen hingeliselt liimist lahti. Olen muutunud rahulolematuks. Puudub veel, et hakkaksin valjusti peeretama nagu mõned austatud, endast lugupidavad provintsiaid. Ent mu vaikumise peamine põhjus — uskuge või mitte — oli vaesus: aina kahtled, kas raisata pool franki kirjamargi või klaasikese veini peale.

«Carlos» on käes. Suur tänu Teile. Praegu nokitseb ja praavitab seda üks saksa keele asjatundja (kogemata vigade mõttes). Siis

Epp-Maria Kokamägi.
«Portree Marjust». Tempera, guašš,
1983.

Epp-Maria Kokamägi.
«Tüdruk lipsuga». Tempera, guašš,
1983.

annan trükki. Pariisis ei taheta: raamat tuleb kallis, lugejaskond väike. Saksamaal tuleb kuus korda odavam ning ka lugejaid on 10 korda rohkem, samuti on sakslastel plaan tõlge hiljem Venemaa jaoks maha müüa. Tõsi, nende valuuta on meie omaga (fr/angid/) võrreldes erakordselt madal. Kuidas peaksin toimima, sest olen Teile võlgu; teen korralduse, et Teile kantaks üle Saksa markades. Palun kirjutage, milline on Saksa marga umbkaudne kurss Revelis. Saadetav summa tuleb väikese tagasitõmbega — jätan natuke endale. Ärge pahandage.

Kas saite mu luuletused kätte? «Oled naljakas»³¹ ja teised... Kas trükkisite ära? Kuidas edenevad Teie toimetuse asjad? Miks Te ei kirjuta? Ega Te ometi solvunud mu kriitika peale, või millegi muu peale? Teie ja Oleg olete hirmus tundlikud: kui midagi on, kohe huuled torssis ja pilk altkulmu ning sünged.

/---/
Tahan ko-ju-u! Issand, milline äng on olla umbkeelne! Mis kuradi elu see on, kui ei konduktor, ei voorimees, ei pakikandja, ei šveitsser, ei kõrtsimees ega lakei ei räägi sinu keelt. Ei saa söimata, kellegi kallal tänitada, ja küll on jube ilma kerge kõva täpse lennuka sõnata. /---/

Südamlikult Teie A. Kuprin

/Pöördumiseta/

/---/
Nuusutan vahel teie lehte³², ta lõhnab otse füüsilises mõttes pahasti. Ajalehelõhn on mulle juba 28 aastat tuttav.³³ See on trükivärvi ja tärpentini lõhn, mis mõjub ajalehemehe närvikavale ergutavalt nagu litsile muskuse imeline ergastav lõhn.

Aga Teie oma lõhnab karbooli või siis lüsooli järele, üldse desinfectiooni järele. Kui nii vaadata, siis on ajaleht asjalik, mahukas. Miskipärast viirastub mulle seal mõnikord Duchesne'i³⁴ hõngu? Või on see hallutsinatsioon?

Kuid temas on palju provintslitku. Lihtsa-meelselt provintslitku. See kollektiivne romaan jne. Karikatuurid üksteise pihta.³⁵ Intiimseid seiku kaastöölise elust. Kosja- ja kupeldamiskuulused. «Tamaraga soovib coitus't Astarte austaja» jms. Kõik see on kuidagi lõtv ja lovev. Teatriarvustusi ei kirjuta /isegi/ IV klassi gümnasistid õpilastelehtedes juba ammu niimoodi. Sport on tehtud lohakalt, või siis ei ole tulemustes näidatud, kes on Soome, kes Eestist. Igatahes on näha, et Teil pole pealinnas väljaõppega kogunud ajalehespetsialiste. Ajakirjanduslik väljaõpe on üks raskemaid ja pikaajalisemaid.

Miks ei vali Te endale mingit kindlat osakonda? Soovitan: pressige selles suunas. Gastroleerimine viib diletantismi. Kahju, et

kool on siin kehv. Ent mina arvan, et kui Te ennast käsile võtaksite, tuleks Teist esmaklassiline ajakirjanik. Kuid olla Moskvas või Peterb/uris/ (varemalt, aga ka tulevikus) esmaklassiline ajakirjanik, see tähendab olla palju rikkam, mõjukam ja vabam kui ükskõik milline lütseist.

/---/

Ma ei ole suutnud siiani kuhugi oma D. Carlost sokutada. Saksamaal pakutakse näljakopikaid (mark — 8 santiimi). Saatsin Rootsi.

/---/

Kaisutan Teid

Südamlikult Teie A. Kuprin

/Dateerimata./

Kallis ja armas Vladimir Jefimovitš!

/---/

Te muudkui räägite elavast ja uhkest Pariisi linnast. Mina istuksin praegu meeleldi Revelis või Helsingis. Jaa, Pariis on kaunis, tõsi — siin on Louvre Milose Venusega, Raffaeliga, Tizianiga, Rembrandtiga, Botticelliga, Leonardo da Vinciga, on Cluny muuseum³⁶, täis tühiseid argiesemeid, mille iga ulatub II aastasajasse e. Kr. ja nõnda edasi. Kuid see pole meie jaoks. Kui varem avati meie ees ukсед pärani, siis nüüd vaadatakse: «Oh, venelanel! Kui ta ainult midagi kokku ei keeraks. Ja üleüldse, mis tal siia asjal!» Emigratsioon on sitt asi. Kirjaniku oma — koerasitt. Ma olen loiuks jäänud, olen vaene ja kuri. Ei ole kaua aega Teile vastanud: polnud marki. Kuid ma usun veel millessegi, klammerdun veel millegi külge. Vastasel korral tuleks kõri pihku võtta ning kärvata.

/---/

Südamlikult Teie A. Kuprin

/Dateerimata./

Teie, kallis Vladimir Jefimovitš, ärge söimake korratuse eest meie kirjavahetuses kõige vängemate sõnadega mitte mind, vaid Eesti postiteenistust!

/---/

Seepärast kordasingi Teile oma kirja. Millise järelduse sest kõigest võiks teha? Aga selle, et kui minu kirjad ei jõua ehk alati Teieni, siis pole see põhjuseks, et Teie tohiksite kirjavahetuse mitmeks kuuks käest lasta. Ja milleks kirjades lüürika? Kirjutage oma elu pisiasjadest: kohtumistest, tutvustest, Toompeast, Olevistest, peamist oma lastest. Armastan neid. Lüürika — persse.

Neil päevil sain P. M. Pilskit³⁷ panderrolli ja kirja. Kuid kiri oli nõnda kinni kleebitud, et ümbrikku avades rebisin ma ära aadressi. Tean ainult seda, et Tehnika tänav, aga maja ja korteri nr on kadunud. Õelge talle, et ta kirjutaks mulle veel, ja saadaks oma artikleid.

Armastage teda. Ta on tubli poiss ja minu hea tõeline vana lustlik sõber. Ah, lõbut-sesime nooruses temaga üksjagu. Võtsime napsi ja müstifitseerisime inimesi, ja sokku sikutasime sabast, ja nägime nii naljakat kui kurba, ja mõistsime kohut ja istusime kinni, ja Mustas meres suplesime. Kirev elu oli. Õelge talle, et suudlen teda.

Homme saadan Teie jutu³⁸ «Poslednije Novosti'le» Pjotr Jakovlevitš Rõssi nimele, ta on toimetaja abi. Ka tema on Teie esimesest jutust väga huvitatud. Küllap ta kirjutab Teile.

Suudlen. Tervisi M/aria/ I/vanovnale/ ja lastele.

Teie A. Kuprin

P. S. Ärge solvuge, kui ma ka teises jutus üht-teist sikerdan. Kohati olete oskamatu, kohati ei tunne tehnikat. See tuleb.

Ah, kui suurepäraselt on Teil kirjutatud (öösi) purjutava noorhärä koht. Vaimustavalt! Nii ongi vaja algusest lõpuni. Raske? Aga ikka on vaja.

A. K.

/Dateerimata./

/Pöördumiseta./

/---/

Ma ei kirjutanud sellepärast, et lihtsalt polnud millestki kirjutada. Olen terve elu pidanud end erakordseks õnneseeneks, mida mu armas Vana Pierre de Pilsky võiks Teile kinnitada, see olin tõepoolest justkui mina, kes püsis kogu aeg hea ja rõõmsa vedamise roopas, ise selle jaoks väga vähe vaeva nähes ja sellepärast vähe muret tundes, rääkimata juba sellest, et tuhandel muul juhul ei kirjutaks ma Teile kirja sel kehval paberil (kuid sulega nr 86, maailma parima sulega), vaid lamaksin juba ammustilma ja väga kindlalt ükskõik millises Euroopa punktis, nina taeva poole, maamullas.

Nüüd on saatus mulle tagumiku keeranud ja keeldub tõrksalt nägu minu poole pöörast. Nõnda on ka naisega: kuni oled hooletu ratsanik, kergemeelne vilistaja, muretu hulkur, vabade kätega rändur, ühevõrra nõus ööbima nii voodis kui puu all — armastab ta sind kuulekalt, kannatlikult, su ümber tantsiskledes; ta ei nuta su lahkumisel, jälle-nagemisel naerab; ent kui vaid aeg su pea valgeks puistab, ehmud elu üle ja muutud mõtlikuks, tõsiseks ning raskepäraseks ja hakkad sagedamini kui vaja mõtlema homsele ja surmatunnile — siis jätab ta su maha ja läheb puusi hõõritades teiega litsi lõõma.

Mina karjun: «Pea kinni! Kuhu sa lähed?»

Ja tema vastab: «Su habe on hall! . . .»

No näed, sõbrake, mida head oleks sest Teile, väsinud, saatuse poolt vaevatud inimesele, kui ma hakkaksin kirjutama pikki

pisaraist nõretavaid kirju, tulvil kaebusi, õigeid ja mõistmatuid sisikonnakorinaid. Ma tean, et maailmas puudub kaastunne, igapähele on oma küünekisk valusam kui vähk võõras kehas, et see on raske, kuid pead endast viisakat kaastunnet välja pressima.

Pariisi ja ta elu võiksin ja nähtavasti suudaksin kirjeldada. Kuid säärase seeria kirjutisi eelistaksin avaldada ajalehes «Poslednije Izvestija» ja ma isegi tegin selleks ettevalmistusi. Kuid Te mäletate ise, et läbi-rääkimised neis asjus takerdusid iseenesest, soikusid ja lõppesid tulutult . . .

Veider väljaanne see «P. I.»! Sain kord nende sekretäriilt lühida nõudmise: viivitamatult saata artikkel Puškinist. Ja ei ühtki sõna honorarist. Ma isegi ei vastanud neile.

Aga kus alles austasid vaest Puškinit! Millise haleda taktitu riimijama ajas kokku see kapp seminaristikuues — Lodõrev (Igor)! Millist solki segas see Lazarevski!³⁹ Kus on küll toimetuse tuumiku vaist! Kuid kui hea, vajalik, huvitav ja populaarne võiks olla see ajaleht. Ning, mis peamine — ajalehelik ajaleht (P. M. /Pilski/ mõistab, mida see tautoloogia sisaldab).

Ei Teie ega Pilski oska vastata küsimustele, mida Teie kirjapartner Teile esitab. Seletan seda sellega, et tualettpaber on Eestis juba otsakorral, aga meie siiski mäletame endisi aegu ega oska Eesti avalike tege-laste kombel näpuga pühkida . . . aga inimlik mälu on lühike. Kirjutage mulle kas või kord, kellega läbi käite, kes skandaalitseb, kes vägistab avalikku arvamust? Kes on ajalehe kaastöölised? /---/ Kas Revelis kõrtse on? Kas kaarte mängitakse? Kas juudi anekdoote räägitakse?

Sellest kirjutasite Te väga hästi, kuidas sõitis kohale pealinnateatrite näitleja Lidin-Mudin, ja kõik kõverjalgsed Eesti daamid tema pildid ära ostsid.

Kuulge-kuulge: kui mälu mind ei peta, on eesti naised küllalt armsad ja vastutulelikud. Kas on see nii, või ajan ma mõne teise vaba maaga segi?

/---/

Kaisutan Teid Teie A. Kuprin

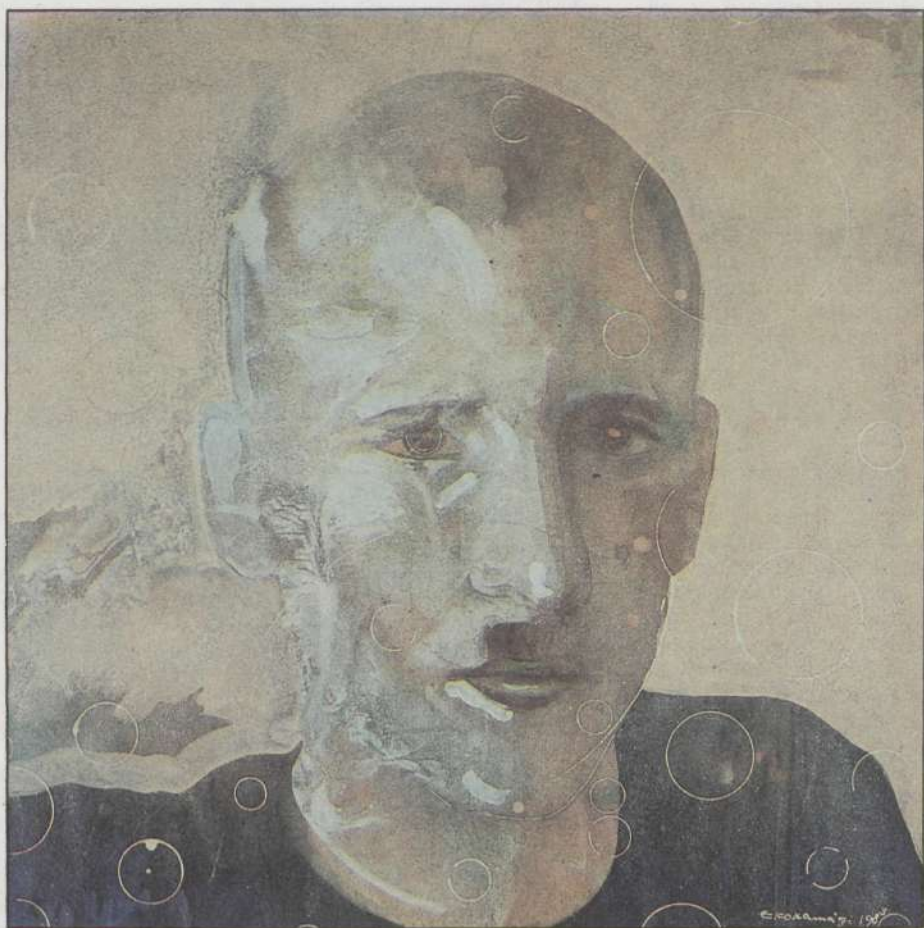
Tahaksin saada üht oma juttu «Gatšina kummitus». See ilmus ajalehes «Peterburgski Listok» 1917. a lõpus. Kas kohalikus raamatukogus pole seda numbrit?

/---/

/Dateerimata./

Kallis Vladimir Jefimovitš!

Veider küll: nelja päeva eest saatsin Teie nimele «Ühekäelise komandandi» tõmmise, Pilskile kirja. Ja järsku telegramm. Kui ei üht ega teist saadetist pole kätte saadud, siis see on, vabandage väga /---/ Pole kahtlust,

Epp-Maria Kokamägi.
«Veljo». Tempera, guašš,
1983.

Epp-Maria Kokamägi.
«Mari». Tempera, guass,
1983.

et Eesti postiametisse on pugenud enamlased. Kurat neid võtaks, ma ju ei kirjuta mingist poliitikast ega kavatsesgi kunagi kirjutada.

Kohtasin P. Miljukovi⁴⁰, et Teist rääkida. Peab Teid andekaks. (Mina olen teist meelt. Kui Te poleks tõrges nagu karabahhi eesle ega isekas nagu vinniline junkur, kui Te võtaksite kuulda armastava õpetaja nõuandeid ja ei kasutaks neid teatud koha pühkimiseks, ja kui Te kas või ühe oma kirjatükkidest, enne kui see kirja panna, läbi mõtleksite, seda tõtleksite ja läbi kirjutaksite, siis ma ütleksin avalikult, et Teie poolt kirjutatus midagi on.)

«Žmõ /küla/» lükati tagasi (no näete, ma pole jälle P. Miljukoviga ühte meelt; mina oleksin ära trükkunud ainuüksi Teie suurepärase noorhärä tõttu, keda ma ei suuda siiani unustada ja meenutan mõnuga). Te ju oskate, sõbrate, hästi kirjutada, kuid ei taha kangekaelselt seda teha. Minu arvates asi on ka andekalt tehtud, kuid kahjuks poliitika pressib nähtavale. Paluvad Teil jätkata juttude saatmist. Muide: kirjutage P. Miljukovile «Kuzma»⁴¹ honorari asjus. Ma olen teda selleks ette valmistanud.

/---/

Mõnikümmend franki pole küll teab mis raha — seda esiteks, aga teiseks: kui Te honorarist ei hooli, veate ametivendi alt. Sellisel juhul hakkavad kirjastajad meie turjal liugu laskma.

/---/

Teie A. Kuprin

/Dateerimata./

Kallis Vladimir Jefimovitš!

Andestage, et pole kaua Teile kirjutanud. Tervis aina jukerdab, sest külmetan kergesti ja elan niiskuses. Ja asjalood ka ei rõõmusta: kui palju kordi on meil küll gaas, küll elekter välja lülitatud ... /---/

Kui kahju, et ma ei saa appi tulla. Ent oodake. Mul on praegu korruga küpsemas kaks kinematograafilist tehingut ameerika kinofilmindusega.⁴² Kui vähemalt üks neist susisema hakkab, lõikan Teie kasuks nii paraja tüki kui annab ...

/---/

/---/ on asjad ja nähtused, millega tuleb publikule järelejätmalt nagu kaikaga vastu pead laduda. Ja meil on õigus. Kuid toimetajatele ei ole ligem mitte tõde, vaid tellijad. Meil jääb üle ropult vanduda ja vait jääda.

/---/

Teie A. Kuprin

/Dateerimata./

²⁷ A. Kuprini jutt «Ühekäeline komandant» valmis 1918. aastal; teadaolev esmatrükk 1923 Pariisis kogumikus «Окно».

²⁸ Olga Aleksandrovna Romanova (1882—1960), viimase Vene keisri Nikolai II noorem õde, 1919. a-st paguluses.

²⁹ Parteitu vene pagulasnädalaleht Pariisis, mille juures A. Kuprin töötas veebruarist juulini 1921 (K. Kuprina andmed). «Otetšestvo» toimetanud keegi Nabirkin, kellel puudus kirjanikkonna usaldus. (Ka «Obštšje Delo» puhul on arvatavasti jutt raskustest honorari kättesaamisel.)

³⁰ Vene pagulasleht Helsingis, 1920. a Soomes viibides oli teinud A. Kuprin sellele kaastööd.

³¹ 1925 avab V. Guštšik oma ajakirja «Gama-jun» (nr 1) A. Kuprini luuletusega «Навсегда» (algusvärs: «Ты смешон с седыми волосами...»).

³² V. Guštšik oli Tallinna vene pagulaslehe «Svobodnoje Slovo» (ilmus 13. IV—31. X 1921) kaastöeline, seal avaldas ta arvukalt oma värsse ja päevakajalisi följetone (viimaseid pseudonüümi Bere all). («Svobodnoje Slovo» esines sageli ka I. Severjanin nii originaalluule kui ka tõlgetega H. Visnapuu, M. Underi, G. Suitsu ja A. Alle loomungust.)

³³ Lahkunud sõjaväeteenistusest, asus A. Kuprin 1894. a algul agaralt tegutsema Kiievi ajakirjanduses.

³⁴ Arvatavasti: Boriss Duchesne (ka: Duchaine, Djušen; 1886—1949), kes 1919 töötas Judenitši armee propagandaosakonnas ja esines Tallinnas väljaantud ajalehes «Svobodnaja Rossija». (Hiljem tegutses Berliinis, 1926 naasis NSV Liitu.) Halvustavaid märkusi B. Duchesne'i kohta leidub A. Kuprini kirjades ka mujal.

³⁵ «Svobodnoje Slovo» nr 100, 1921 tähistas «juubelit» karikatuuridega oma põhiautoritest ja -kaastöelistest. Nr 111—138 aga ilmus N. Karitš, V. Belovi ja V. Guštšiku «kollektiivromaan» «Naine lavalt» («Женщина с подмостков»), kus iga autor on kirjutanud osa peatükke.

³⁶ Cluny muuseum (Musée de Cluny) asub Pariisi Ladina kvartalis; avati 1844. a ja koondab «rahvuslike muinsusi»: põhiliselt mööblit, vaipu, tõldu, relvi jm tarbeesemeid läbi aegade.

³⁷ Pjotr Pilski (1876—1941), ajakirjanik ja kriitik, revolutsiooni-eelses vene kirjanduselus küllalt silmapaistev kuju ja A. Kuprini hea tuttav. Emigratsioonis elas P. Pilski põhiliselt Riias, kuid liikus ka Eesti vene ringkonnas. On tutvustanud vene kirjandust ja teatrit ka eesti ajakirjanduses, k. a artikkel «Vene kirjanik A. I. Kuprin'i 35-aastase kirjandusliku tegevuse puhul, 1889—1924» («Nädal», 1925, nr 2). Mõningaid seiku ja jooni P. Pilski värvikast isikust toob meieni nt Aleksandr Deitš'i meenutusteraamat «День нынешний и день минувший» (2. tr, Moskva, 1985).

³⁸ Siin (ja postskriptumis) on kõneks ilmselt V. Guštšiku jutt «Žmõ küla» («Село Жмы»), mis leidub ka 1929. a Tallinnas autori kirjustusel ilmunud proosakogus «Kristuse paganad» («Христовы язычники»). «Poslednije Novosti» — Pariisi vene pagulasleht.

³⁹ Lodžrev (лодырь — vene k 'looder') on irooniline tuletis Igor Severjanini kodanikunimest Lotarev. Boriss Lazarevski (1871—1936) oli Pariisis elunev vene pagulasliteraat. «Poslednije Izvestija» andis 8. VI 1924 välja Puškini 125.

sünniaastapäevale pühendatud erinumbri, mis sisaldas ka I. Severjanini luuletuse «125» ja B. Lazarevski kirjutise «Mõtteid Puškinist». (Muide, samas leidub ka Ernst Nurme päevakohane ülevaade «Puškin eesti tõlgetes».)

⁴⁰ Pavel Miljukov (1859—1943), poliitik ja ajaloolane, kadettide partei asutajaid ja juhte, 1917. a märtsist maini Vene Ajutise Valitsuse välisminister. Emigratsioonis jätkas poliitilist tegevust Pariisis, etendas juhtivat osa mitmete väljaannete, k. a «Poslednije Novosti» juures.

⁴¹ Pole võimatu, et Kuprin mõtleb V. Guštšiku juttu «Дед Козьма» (leidub ka «Kristuse pagana-tes»).

⁴² On teada, et 1927. a pidas A. Kuprin ameeriklastega läbirääkimisi «Kahevõitluse» ekraniseerimise üle. Kuprin olnud nõus üsna suurte mугandustega (koguni *happy end'i* lisamisega), ometi jäi tehing katki (vt K. A. Kuprina. Kuprin — minu isa, lk 202).

(Kommentaariid — toim ja publ)

PSÜHHOLOOGI PILK

MART VABAR

Psühholoogilistel probleemidel on bioloogilisi aspekte

Inimese instinktid on kujunenud ammu minevikus. Siis oli kohanemiseks piisavalt aega.

Viimaste aastatuhandete jooksul on aga toimunud plahvatuslik elutingimuste muutus. Ja uutest tingimustes veavad varem väljakujunenud refleksid alt. Kohaneda peaks aitama mõtlemine ja selle akumulatsioon tulemus, teadus.

Loomad saavad elama asuda uutesse oludesse niivõrd, kui evolutsioon neid selleks kohandab. Aga inimene on asunud tingimusi muutma ja teinud seda nii kiiresti, et evolutsioon pole suutnud teda ennast järele tuua.

Olime hästi kohanenud eluks sugukondlikus kogukonnas keset rammestavat savanni või varjulist metsa. Nüüd aga oleme läinud teise elukeskkonda ja seda liialt kiiresti, et evolutsioon oleks suutnud oluliselt muuta meie kehaehitust või instinkte. Mis sellest siis on?

Mis juhtub, kui õpetada välja sõjavägi rünnakuteks kindlustatud rajoonide vastu ja kasutada teda siis lagedatel aladel kohtamislahingutes? Kui edu saavutataksegi, siis nõuab see palju ohvreid, sest ei omata vilumust tegutseda vastavalt olukorrale. Ka igapäevases elus peaks tihti käituma teisiti, kui meid on õpetanud pärilikkusmehhanismi salvestatud sada tuhat põlvkonda esivanemaid.

Olevikku eksinuina meenutagem minevikku!

Kujutlege nelja-viiesaja või tuhande ruutkilomeetri suurust ala savannis. Kujutlege, et me elame sellel territooriumil kuuekümnemeselises rühmas, saades elatust korilusest. Naabruses elavate sarnaste rühmade juurde oleks asja peamiselt abielusuhteid korraldades.

Ja võrdluseks Tallinna linn.

Millised on peamiselt erinevused vanade ja uute elutingimuste vahel, s.o instinktide mittevastavused elule?

Oma silmatorkavuse tõttu esimene on kasvanud sotsiaalsete kontaktide arv. Inimesi, kellega iga päev kokku puutume, pole enam mõnikümmend, vaid tihti mõni tuhat. Terahaaval kallist elu laiali pillates võime sellest lõpuks paljugi kaotada, sest iga vastutulija hõivab väikese osa meie tähelepanust. Kvantiteedi arvel on kahanenud kvaliteet. Inimestevaheliste suhete pinnapealsust elame me kindlasti puudujäägina üle. Seda on kutsutud ka üksinduseks paljude seas või isiksuse odavamaks muutumiseks.

Silmatorkavuse tõttu näib esimesena mainitud joonest tähtsamgi, et vaba aeg on kasvanud, põhjuseks tehnika ja töötöotlikkuse areng, elatustaseme tõus ja perekondade väiksemaks muutumine.

Sugukondlikus kogukonnas ja kaua hiljemgi oli sotsiaalse rolli ehk ühiskonnas mängitava osa muutus elu jooksul sujuv, suurimateks muutusteks täiskasvanuks pühitsemine ja abiellumine oma tolaaegsel kujul. Tänapäevainimesel tuleb liikuda hüppeliselt mööda erinevate rollide astmeid.

Kui muiste osati elada vaarvanematest kuni lastelastelasteni mõnusasti päid- ja jalgu-pidi üheskoos, siis praegu on olukord teine: eri vanusegruppid kalduvad eralduma. Äärmuslik on see laste hulgas, nende kasvatusmõõda tegelevad asutused on korraldatud aastakäikude kaupa.

Kuhu me nii jõuame?

Bioloogia klassika hulka kuulub katse, kus rottidel lasti paljuneda piiratud ruumis piiramata toidul. Vaikse, rahuliku populatsiooni heanaaberlus käis alla, tekkisid tülid, järglaste tapmine emaste poolt, rääkimata haigustest ja käitumishälvetest.

Ent inimsoo tee ei pea olema niisama

tume. On võimalik elada tuhandete ja kümnete tuhandete keskel, kui igapäevaste soovide olemine ja tähelepanelikum. Ometi süüdistame me kaasinimesi olukordades, kus meid omaeelse käitumismehhanismid alt veavad. Kui me ei ole saavutanud oma tahtmist, on esimene reaktsioon süüdlase otsimine, selle asemel et püüda avastada olukorrale mittevastavat käitumist. Järelikult saab käitumiskriteeriumiks sotsiaalses plaanis olla see, kas muudame üksikisiku õnnelikumaks või õnnetumaks, kas purustame enese poolt esilekutsutud lootusi.

Kui meie esivanemad loobusid elust puu otsas ja pidid ilmutama üha rohkem leidlikkust, oli vaja kogutud teadmised järeletoetavate põlvedele edasi anda. Kõikjal loomariigis moodustatakse seksuaalpartneritest paar vanemaid, kui järglaste kasvatamine käib ühele üle jõu. Inimlaps oma viisteist või rohkem aastat kestva suhtelise abitusega on raskemini üleskasvatatav kui teised tuntud bioloogilised olevused. Seepärast pidid kaks vanemat kauaks kokku jääma ning neid oli vaja teineteise külge siduda. Väidetakse, et üksluse kooselu ja raske lastekasvatamise helgemaks muutmiseks võeti kasutusele seks. Suguelu polnud enam ainult viljastamise kindlustaja, vaid naudinguallikas ka väljaspool seda eesmärki. Sellele vihjab inimese kõrgeenud seksuaalsus. Erakordne on kõigepealt naisterahva orgasm, loomariigis emasloomadel sellele vastavat ei leidu. Teiseks on seksuaalpartnerid peaaegu sõltumatud menstruaaltsüklist, vahel isegi imetamisest ja rasedusest. Teistel liikidel nii pole, väljaspool ovulatsiooniperioodi toimuv suguelu on «pseudo» ja kuulub enamasti võimuvahetõrja defineerimise vahendite hulka.

Abielu teine külg oli truuus. Kui seks pidi saama võimsaks, tuli ära hoida tema energia kulutamine väljapoole. Sellele viitabki seksuaalsuse sõltumatus ovulatsioonist, mis annab võimaluse igal ajal ning partnerit kaotamata leevendada elu raskust ühiste kaunite kogemustega.

Ent truuusmehhanismi ei kujundatud evolutsioonis lõplikuks. Loodusega otseselt kontaktis olles pidi arvestama enneaegse surmaga. Mehe roll oli ohtlikum, neid järelikult vähem. See lõhnab põlugaamia järele.

Bioloogia bio-loogika kõlab: lihalik olekus peab mõtlema sigimisele, kui kõhure on murtud. See on niisama reaalne kui suguüha. Ka tänapäeval on inimese instinktid samaks jäänud. Nad oleksid tasakaalus prentensioonitus lastekasvatustabelus. Ent olukord on, nagu nägime, muutunud. Kaduma on läinud paikapanev elatusvahendite kitsikus, kasvanud vaba aeg jne. Nüüdisaja tõhus raseduse vältimine suurendab vastuolu.

Raskendav asjaolu on ühiskonna suurus. Oleks kõik, kellega kohtume, tuntud-teatud, oleks nad mõttemaailmas ka seksuaalselt juba klassifitseeritud: kellegi abikaasaks, tulevaseks etc. Praegu aga on enamik vastutuli-jaist meile eikeegid ja võivad järelikult saada kelleks tahes.

Kohates paljusid erutavaid ja erutuvaid tundmatuid on moraal tõstnud tekkinud absurdsituatsiooni vastu mässu ja nõudnud seksuaalsuse vähendamist. Printsip on ainumõeldav: kui tahame igapäevaseid asju ajada, peame instinkte piirama. Ent instinktid on kauem meie planeedil elades juured sügavemale kasvatatud ja nad ei lase end jõuga maha suruda. Saavutatu võetakse tagasi uuel, kõrgemal tasemel. Erakordselt tabav on järgmine anekdoot. Kui naisterahvas kannab abielusõrmust, siis see tähendab, et ta on abielus. Kõrvarõngaste kandmine, see ei tähenda midagi, eks ole? Ja kui naine kannab abielusõrmust, aga ka kõrvarõngaid? Kas järeldub, et ta on abielus, aga see ei tähenda midagi?

Instinkti kujundamine on peen mäng. Seksuaalsuse küpsedes ja igapäevasesse elurütmi sisenedes areneb inimesel välja kujutus sobivast partnerist, kes seejärel ka leida tuleb. Mida suurem osa sellest otsingumudelidest kujundatakse välja ajakirjade, porno- ja harilike filmide ning muu taolise alusel, seda lootusetum saab olema kujutlusest tegelikkuseeni jõudmine. On karta üksiolekutunnet, skalpelli ja veriseid lihatuske fajansskausis või midagi veel ahistavam. On vaba püüda sügavusega teadvustada olukorrale mittevastava tegutsemise koht.

Esmased seksuaalkujutelmad omandab laps vanematelt. Huvitav küll, siin näivad üksiku vanema poolt kasvatatava lapse šansid võrdsed kahe vanema hoole all oleva lapse šansidega. On nimelt kahtlane, kas praegu levinud nukleaarperekonaks kutsutu on ühiskonna algrakukesena evolutsioonilises mõttes silmapilgust kauem eksisteerinud. Ta iseseisvus varasemate suurperede lagunemisel. Nukleaarperekonaka iseenesesse kapseldumise tugevus häirib lapsel täpsete kujutelmade tekkimist ühiskondlikest, ka seksuaalsetest suhetest. Maksimaalse teravuse saavutab probleem siis, kui kehaliselt täiskasvanud lapsed pole iseseisvad ja jäävad endasse sulgunud perekonna mõju alla aastateks pärast seda, kui on selgeks saanud vanemate najal õppida tulnud üldseaduspärasused, peaksid selged olema paljude ühiskondlike kokkupuudete najal leitavad isikupärased nüansid ning oleks aeg perele ülalpidamist teenida. On taas karta elluviimiseks võimatut otsingumudelit.

Puhta seksuaalsusega võrdväärset segadust võib luua lihtne uudishimu. Ometi teame, et võib juhtuda, nagu ähvardatakse «Tuhandes ja ühes öös»: «Kes uurib seda, mis temasse ei puutu, see tajub seda, mis temale ei meeldi.» Inimesel on lausa veres, et võimaluste lahedamaks muutudes peab ta otsima uusi elamu, vaatamata neis peituvatele ohtudele. Loomariigis on võimalikud kaks käitumissuunda — kas viimase võimaluseni käia üht, hästi väljatöötatud ellujäämisteed või otsida väsimatult uut, uskudes, et suutäie võib leida sealt, kust seni lootagi ei teadnud. Esimest viisi käitaja on bioloogias saanud nime spetsialist, teist kutsutakse tabavalt oportunistiks. Äärmist spetsialisti tasub otsida üherakuliste organismide seast, nad on raudse vastupidavuse ja fantastilise, kive lahustava seedimisega. Ent kui väävlibakter ei leia väävlit, ta hakkub. Kõige kaugemale läinud oportuniste tuntakse esiletükkivusest. Nende hulka kuuluvad loomulikult närilised, veel enam aga primaadid. Ahvide seast omakorda tuleb esile tõsta inimahve ning lõpuks suurim uudishimutaja on senistel andmetel inimene.

Uudishimu kogub teadmisi. Neid me rakendame, korraldades ümber maailma, milles elame. Elu muutub üha vähem pingutust nõudvaks, üha rohkem energiat jääb üle tegelikkuse muutmiseks. Ja argipäev kaugeneb aina rohkem olekust, milleks meie esivanemad olid kohastunud. Võime teha järeleandmise ja öelda, et inimsugu püüab teiste ihade rahuldamatuse arvel muuta kindlamaks liigi püsimist. Aga mõnikord tundub ebausutav ka see.

Tehnika arenedes ja võimaluste kasvades on tarvis üha kindlamaid sisemisi toetuspunkte, et ihasid rakkesse hoida. Muidu ei valitse meie üha avarama keskkonna üle, vaid oleme üha sügavamalt manipuleeritud keskkonna poolt, mida valitsevad tagasiside teel meie ihad. Suurem vabadus muutub raskemaks orjuseks.

Kui vabadus on tunnetatud paratamatus, siis talupojaloojika järgi — tee paratamatuse vabaduseks muutmiseks on tunnetus. Tunnetada võime õppides, kogedes. Vigadest kogemusi saades kaotame iga väära sammu järel niikauaks vabaduse, kuni tunnetame oma käitumise mittevastavust olukorrale. Vastuolu, arusaadavalt, ei maksa otsida materiaalsest maailmast (loodusest), vaid oma soovide ja tegevuse vahelt. Nii on võimalik otsida oma teadvustamata motiive ja järelikult saada lähemale rahu tegemisele isendaga.

Õppimine varjab omi salakarisisid.

Arvestades oportunistlike kalduvusi on looduse poolt meile kaasa antud üldised käitumisjooned, ülejäänud tuleb omandada osalt

vanemaid matkides, kuigipaljut iseseisvalt välja mõeldes. Siin tuleb mängu elus täidetavate rollide astmeline vaheldumine ja lisab muidu ilmselt liiga rahulikku ellu veel ühe probleemi. Olles jõudnud harjuda ühe muutusega, kasvatusasutusega, tuleb asuda uude ümbrusse ja hakata tööle. Mida suurem on ühe erinevus järgnevatest, seda vähem on temast hiljem abi. Ja mida rohkem erineb ta loomulikust elukeskkonnast ja eelnevatest astmetest, seda ettevalmistamatult me sinna satume. Et suurim mõrstsukas on pension, võime lugeda pikaealisust uurinud arstide teostest.

Võrreldes inimelu nelja põhilist rolli leiame, et kõigest muust kõige kaugemale näib olevat eraldunud kool. Kummatigi peab just see inimest eluks ette valmistama. Tegelikult siiski vastuolu pole. Koolisüsteem on praktiline ja elutark, muidu poleks ta suutnud nii muutumatuna püsida. Esiteks, haridustee distsiplineerib inimest, kuigi see kohati Prokrustese sängi moodi tundub. Teiseks, kui vanasti toimus ettevalmistus tootmiseks otse tulevasele töökohale, siis praegu, kus oleme kõik spetsialistid (eriti linlased), jääksid ühtse haridussüsteemiga nõrgaks ühiskonnaliikmeid ühendavad nähtamatud nüdikeseid, mis seaks ohtu inimkoosluse terviklikkuse. Me vajame midagi ühendavat ja haridustee sobib selleks hästi, olles najal võiks ümber asuda ühest ökonoomist teise. Kiirenevalt muutuvus maailmas on see oluline. Ja neljandaks omandame me koolis käies lugematuid praktilisi oskusi. Alustades lugemise-kirjutamise ja lõpetades (paraku) hädavalede kokkukeeramise.

Ent kindlasti saaks süsteemi korraldada paremini. Poiste- ja tütarlastekoolid on minevik, iseasi, kas ei võiks tüdrukud poistest klassis aasta nooremad olla, kas algusest peale või kusagilt poole pealt. Üldse on ebaloomulik, et samas klassis istuvad ühevanused lapsed. Oleksid vanusevahed suuremad, asuksid arenenumad loomulikult liidripositsioonil. Praegu on juhtiva seisundi saavutamine võimalik rohkematel, mis tugevdab laste agressiivseid instinkte, nende püüet saavutada tulevikus sotsiaalse trepi kõrgem aste. Paljud ei tunnetagi seejuures, et tänapäeval pole juht teistest suuremaid õigusi nautiv valitseja, vaid rahva teener, kes ülejäänute nimel ennast tervist kahjustava tööga kurnab. Mitte asjata pole vanal kultuurimaal Hiinas sündinud vanasõna: «Inimene kartu tuntuks saamist nagu siga paksuks minemist.»

Sugukondlikus kogukonnas olevat olnud

ca 60 liiget, seega täiskasvanud mehi mitte üle viieteistkümne, neist tippjuhte üks või kaks, oletades, et kultuurharidusosakonna ülem ehk šamaan oli iseseisev üksus. Nüüdisajal on tippjuhte, kes ei pea täitma ülalt-poolt saadavaid juhtnõore, vaid ellu viima ühiskonna või toetajaskonna huve, vast üks miljoni kohta. Seega ei saa püüet saavutada juhtpositsioon lugeda üksikisikule õnnetoovaks — see tõenäoliselt ei realiseeru.

Niisugused on mõned juhud, kus reflektorne käitumine võib tühja joosta. Enam või vähem oleme me kõik neid radu käinud, nagu öeldakse, kõikide riis on keedetud samas katlas. Parandades mõistuse ja instinktide omavahelist seisu oleks võimalik saavutada tahtmisi ja tahta saavutatavat.

P. Tulviste retsensioonist M. Vabari artiklile

Artikli ühendav teema on arvatava bioloogilise inimloomuse ja tänapäeva elulaadi vastuolu. Autor jagab ses asjas seisukohta, mis valitset klassikalises (Freudi) psühhoanalüüsis ja valitseb kaasaegses sotsiobioloogias: inimese hädad tulevad sellest, et meie bioloogiline loomus on kujunenud teistsugustes oludes kui need, milles nüüd elame. Siit

moraal: andkem endale sellest asjaolust aru, katsugem ühiskonda enda loomusele vastavaks muuta ja olgem võimalust mööda looduslähedased. Loosung pole uus, aga sümpaatne on see kindlasti.

Nimetatud seisukohta jagades peab autor leppima ka selle aadressil tehtava kriitikaga. Esiteks seavad paljud psühholoogid ja antropoloogid kahtluse alla bioloogilise inimloomuse koostisosade — instinktide (keerukate sünnipäraste käitumisvormide) — olemasolu või vähemalt nende kuigivõrd tähtsa rolli inimese käitumises. Ka pole kellelgi õnnestunud koostada instinktide nimekirja inimesel. Teiseks ei tee artikli autor ja tema kuulsad mõttekaaslased vahet arvatava bioloogilise inimloomuse ja aastatuhandete jooksul kultuuris kujunenud käitumisviiside, tavade, ootuste jne vahel. Viimased võivad tänapäevaoludega kokku põrgates põhjustada suuremat osa — kui mitte kõiki — neist konfliktidest, mille käes tänapäeva inimene kannatab ja mille põhjust autor kaldub nägema pigem arvatava bioloogilise inimloomuse ja tsivilisatsiooni konfliktis. Teiste sõnadega, tegu pole mitte looduse ja kultuuri konfliktiga, vaid kultuuri enese sisemise konfliktiga.

VAATENURK

REIN RUUTSOO

XIX sajandi *Civis Academicus* «häbi» ja «hirmu» vahel

Mälestusi Tartu ülikoolist. (17.—19. sajand). Koost S. Issakov. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 514 lk, 20 l ill.

Thomas Mann pealkirjastas Lübecki linna 600aastasel juubelil peetud kõne «Lübeck kui kultuurielu vorm». Samalaadset alapealkirja «Tartu kui kultuurielu vorm» võinuks kanda möödunud aastal sealse kõrgkooli juubeli järelkajana ilmunud kogumik «Mälestusi Tartu ülikoolist (17.—19. sajand)». Enam kui üheski ajaloolises uurimuses avaneb Tartu erilisu akadeemilise kultuurielu vormina just mälestuste vahendusel. Seitsmeteistkümnenda sajandi ülikooli kohta leidub memuaristikat napilt, seetõttu langeb peatähelepanu keiserliku ülikooli käekäigule.

Raamatu koostaja (S. Issakov) on üsna tundlikult ühete kaante vahele koondanud paarkümmend fragmenti. Tutvustamist mitte-

vajavate Baeri, Ostwaldi, Pirogovi jt kõrval on tagasivaateid ka juhustlikumatelt *alma materi* akadeemilistelt kodanikelt, kelle meenutustest on tulnud teha karm valik, muidu saanuks raamat mitu korda paksem. Tartu kunagiste kasvandike poolt kirjapandud mälestuste rohkus on teiste impeeriumi ülikoolidega võrreldes üldse silmatorkav. Ka see on kohaliku kultuuriajaloolise eripära üks peegeldusi, andes tunnistust dorpatlaste eneseväärtustamisest ja suurest ajalooteadusest. Küsimus ei ole ainult selles, et isiksustena tundsid nad end omavat «õigust eluloole». Paljudes meenutustes vastuheiestav «meie»-elamus näib end olevat kohustanud veel kord, mälestusteski taastama vahel juba viirastuslikuks saanud Tartu «üliõpilasriiki», et uuesti läbi elada kunagist ühtekuuluvustunnet. Ja ega lugejagi pääse nüüdseks hukkunud maailma erakordsuse tundest.

Et Tartu ülikooli akadeemiline pere on end ligi sajandi jooksul «meien» tajunud, poleks iseenesest eriti tähelepanuvääriv. Mitmesuguste koosluste tekkimise aluseks on

alati suuremate üksuste lagunemine osaliste teadvuses nii või teisisi mitmesugusteks «meideks» ja «nendeks». Huvitavaks osutub (ja mitte ainult ajalooliselt) «meie» muutumine, võtlus selle säilitamise eest ja samal ajal ka selle organiseerumise aluste teisenemine. Kogu XIX sajandi Tartu üliõpilaskonna ajalugu on tegelikult kahel põhimõtteliselt erineval viisil organiseeritud tsivilisatsiooni- piirkonna piirimail seisnud kultuurikoosluse tragöödia. Vene tsarismi despootlikud valitsemisviisid pöörasid siin katsega korraldada ülikoolielu Euroopa ülikoolide sajanditepikkustest demokraatlikest traditsioonidest jõudu ammutes.

Prof Juri Lotman on pakkunud võimaluse mõtestada kultuurikoosluste sotsiaalsühholoogilisi organiseerimisaluseid niisuguste polaarsete mõistete vahendusel nagu «häbi» ja «hirm». Esimesega neist seostub veel lähemalt selline mõiste nagu «au», teisega haakub mõiste «süü». Kumbki neist kõige tugevamatest psühholoogilistest käitumismotiividest ei esine arvatavasti puhtal kujul, teineteisest isoleeritult. Kui nende mõistete kaudu avanevate käitumismotiivide alusel kõrvutada XIX sajandi Tartu ülikooli ja Vene impeeriumi ülikoolide enamikku, siis selgub, et «häbi» etendas Tartu akadeemilise pere suhetes suuremat osa ja «hirm» märgatavalt väiksemat osa kui teistes impeeriumi ülikoolides. See polnud mitte formaalne erinevus, vaid andis ilme kogu ülikooli mentaliteedile, kujundas siin õppinud ja õpetanud inimestes teistlaadi vaimuse, neist endist teist laadi isiksused. Seda aga niikaua, kui siin õnnestus «meie»-tunnet koos kõige sellest tulenevaga säilitada.

Üheksateistkümnenda sajandi algul oli ühtekuuluvustunne ilmselt veel väga tugev. Üliõpilased «austasid ja armastasid» rektorit ning akadeemilist senatit «ning allusid neile ilma vähemagi orjameelsuseta rõõmsalt ja vastu rääkimata» (J. Arnold, 119)*. Ka pedellid (ülikooli politsei) olid õppurite mõttekaaslased. Nende korraldusi täitmata jätta oli häbiväärne. J. Arnoldi kirjeldatud idüllis oli eelmiste sajandite ülikoolide üllast patriarhaalsusest veel midagi säilinud.

Impeeriumi teistest osadest tulnud õppureid vapustasid Tartu tavad aga veel kogu sajandi jooksul. «Kuskil Venemaal ei elatud tol ajal nii vabalt kui Tartus» (Pirogov, 152). «Mitte üheski vene ülikoolis ei ole ma näinud nii sügavat austust professorite vastu nagu vanasti Tartus... Kusagil mujal pole ma näinud nii hoolikat eksamiteks valmistumist

kui seal — kupjaks ainult oma südame-tunnistus», meenutab J. Degen (384).

Niisuguste suhete ja arusaamade juureks oli Pirogovile, Degenile jt harjumatu vabadus, tudengite tunnistamine täieõiguslikeks inimesteks. Suur oli Degeni imestus, kui ta avastas, et tema immatrikulatsiooni tõend «ei olnud mitte sissepääsuluba loengutele, vaid lausa kahepoolne leping, milles mina võtsin võrdse poolena endale teatud kohustused ja sain vastuseks teatud õigused. Seni-ajani aga olin «akadeemilistes seadustes» harjunud nägema vaid ettekirjutusi selle kohta, mida ma olen kohustatud tegema, ja keelde selle kohta, mida mul pole õigust teha» (380).

Neile n-ö ametlikele õigustele pealdusid ja olid tegelikult veelgi olulisemad üldises üliõpilase *comment*'is jõustunud, kogu tollase üliõpilase maailmakäsitust läbivad «häbi» ja «au» mõistete rajanevad käitumisprintsipiid. *Comment* tõstis juhtnõudeks «äärmise aususe kõigi vahekorrades, karistades vähimaidki kõrvalekaldumisi sellest nii karmilt, kui see üliõpilaseorganisatsiooni võimuses üldse oli. Iseäranis vale, ausõna murdmine, samuti ebaausus rahaasjades tõid endaga kaasa nn igavese boikoti, mis võrdus põlu alla panemisega ja muutis asjaosalise lindpriiks» (E. Ungern-Sternberg, 223). Nagu näha, ei rajanenud «meie» solidaarsus teatud piirist alates siiski mitte enam üksnes «häbile», vaid ka «hirmule», kartusele saada «meie» hulgast välja arvatud, mis oli rohkem kui ainult moraalne löök. «Mitmed mu kaasaegsed, nende hulgas andekad ja armastusväärsed inimesed, maksid sel viisil oma kergemeelse elu eest, hajudes jäljetult mööda suurt riiki laiali,» meenutab E. Ungern-Sternberg (237—238).

«Häbi» ja «au» reguleeriv toime omandas konkreetse ilme nn ausa või «korraliku» üliõpilase malli vahendusel. Tollal üldiselt omaksvõetud arusaama kohaselt ei olnud laiskus, üleannetused ja elunautimine «veel mingid pahed, vaid lihtsalt nõrkused, ja üks mees võis olla laiskvorst, võrukael ja elumees, jäädes seejuures «korralikuks inimeseks»» (J. Arnold, 125). Neile, kes «meie» hulka ei kuulunud, *comment*'i reeglid ei laienenud. Nii meenutavadki mitmed endised Tartu üliõpilased vähimagi süütundeta, kuidas nooruses käidi («meie» hulka mittekuuluvaid) linnakodanikke narrimas või isegi terroriseerimas. Akadeemik Baer arvas oma heldinud tagasivaates, et «ulakused» võivad ikka üliõpilasele lubatud olla (72). Hüüe «Buršid välja!» kohustas seevastu iga üliõpilast kohe oma kaaslastele appi tõttama.

Muidugi ei tähendanud need «vabadused», et linnakodanike suhtes oli kõik luba-

* Tsitaadi järel sulgudes olev nimi viitab mälestuste autorile koos k.o väljaande lk äranäitamise-ga.

tud. Kui üliõpilaste omavahelisi vahekordi reguleeris «au», siis suhteid ülejäänutega kor-
rastas üliõpilase «väärikus», millest allapoole
ei saanud laskuda.

Kui üldjoontes sai üliõpilastevaheliste
arusaamatuste «maandamisega» hakkama nn
aukohus, siis äärmuslike juhtude tarvis oli
olemas ka duelli institutsioon. Selles põimus
omalaadselt häbi ja hirmu vastastikune toime.
J. Lotmani interpretatsiooni kohaselt üritab
häbi duelli vahendusel saada käitumise ainu-
suunaajaks, kinnistades käitumisstandardeid,
milles hirmu tunda on häbiväär-
ne. Häbitunde hirmuga täiendamine või paa-
rumine avalikustus kõige rohkem siis, kui
läks raskeks säilitada «ausuhteid» mõne mar-
ginaalse rühmaga «meie» enda raamides. Ühe
niisuguse rühma moodustasid poola üliõpila-
sed. Just «häbi» reguleeriva toime ebapiisavus
nende ja baltlaste omavahelistes suhetes
sundis poolakaid auküsimustes tegema panuse
duelli kõige ohtlikumale, kõige enam hirmu-
sisendavale variandile — duellile püstoli-
tega.

Baltlased omistasid duelleerimisele laie-
ma sotsiaalse ülesande. Nad olid veendunud,
et «üliõpilasau, mida sai hõlpsasti rapiiriga
kaitsta, muutus Tartus meheauks, mis tugev-
nes kogu elu tõeliseks ülesandeks» (L. von
Pezold, 182). Üsna ootamatu on, et isegi
Pirogov, kellele tema üldisele sallivusele va-
tamata jäi baltlaste elukorralduses paljudi
vastuvõetamatuks, leidis lõppkokkuvõttes, et
duell on «rentaabel». «Kus kehtib niinime-
tatud üliõpilaste *comment*, seal ei ole märat-
semine ja inimväärikuse jäme solvamine
mõeldav, on olemas kohus, kus kaaslased
ise otsustavad, mida teha, ja nii harjub ini-
mene maast madalast olema üllameelne, aus-
tama isiksuse väärikust ja ühiskondlikku
arvamust, see aga kaalub üles mitmedki
inimelud» (147). *Comment*'i olemasolus nä-
gid kaasaegsed olulist takistust ka hirmule ra-
janeva nn «vene lojaalsuse» sisseimbumisele
(E. Osenbrüggen, 173). Ja lõpuks ei ole ka
juhulik, et W. Ostwald võis oma elu Tartu-
perioodi kokkuvõttes konstateerida, et pal-
jude aastate jooksul ei läinud tema labora-
tooriumi raamatukogust, millel ei olnud arve-
pidajat, kaduma mitte ainsatki raamatut
(295).

Sajandi neljakümnendaist aastaist alates
üritas keskvalitsus üsna järjekindlalt panna
ka Tartus maksma «hirmule» rajanevaid
formaalseid ülikoolieliu korralduse põhimõt-
teid. Üliõpilastele kehtestati munder, seati
sisse õhtune politseitund jne. Seoses sellega
muutusid seni teataval määral «meie» hulka
kuulunud pedellid üliõpilaste vaenlasteks.
Rektor praktiliselt määrati. Selle «kinninöö-

bitud oleku» elluviijad olid seejuures siiralt
veendunud, et nad loovad «korda». Kindra-
list kuraator Craffström oli sügavalt solvu-
nud: «Üliõpilased ei armasta mind üldse, ja
ma ju kohtlen neid küll nagu lipnikke»
(178).

Akadeemilise pere taotlus organiseeruda
aga jätkuvalt «meie»-tunde vahendusel pol-
nud mitte abstraktne jonn, vaid võitlus kõrge-
mat järku koosluse eest, mille toimimine oli
võrratult tõhusam. Tagasi saadud õigus jälle
rektorit valida ja ülikooli õppejõude vabalt
kutsuda tõi W. Ostwaldi hinnangul «vahetult
kaasa ülikooli märkimisväärsed teaduslikke
edusamme» (284). Üliõpilastele oli jälle roh-
kem väljavaateid formeeruda isiksusteks.
«On võimatu üle hinnata seda kasvatuslikku
mõju, mida avaldas meile kõigile reglemen-
teeritud (silmas peetakse «häbi»-printsipi —
R. R.) omavaheline läbikäimine. Ühest kül-
jest tundis igamees, et tema on isik, tema
arvamus, tema häääl mängivad teatud, mitte
just päris väikest osa ühiskondlikus mehha-
nismis... Liiasi ei lihvinud vajadus avalikult
oma mõtteid väljendada mitte ainult kõne
välist vormi, vaid lisas ka mõtlemisele endale
hoogu, selgust ja järjekindlust» (Degen,
390).

Ülikooli üsna terviklikule maailmale,
niikaua kui seda kujundav «meie» rajanes
usalduslikkusele ja aususele, vastas ka üli-
õpilaste tervikkikkust taotlev isiksus. Võime-
tust kõigis omavahelistes suhetes aususe print-
siipi lõpuni järgida tajuti moraalse piimana.
Mitmete ka selles kogumikus mälestustega
esindatud üliõpilastele (L. von Pezold, E. Un-
gern-Sternberg) oli ebameeldiv meenutada,
kuidas nad olid andnud rektorile töötuse
mitte astuda ühtegi üliõpilasühingusse, kuid
siiski liitusid korporatsioonidesse, mille ole-
masolust oli rektor ise teadlik. Määratud
riigiametnikuna huvitas viimast peamiselt
formaalne kord. Üliõpilasi vaevas aga süü
ja kindlusetusetunne. Veel aastate pärast
teeb Ungern-Sternberg lõppkokkuvõttes jä-
relduse, et «pole õigust muuta kõlbelist sea-
dust vastavalt parajasti kehtivale olukorrale»
(223). Vana Baer tegi aga situatsioonist
ka hoopis pragmaatilisema kokkuvõtte: «Hea
pole juba see, et tulevane riigikodanik har-
jub toimima riigi määruste vastaselt» (72).

Niikaua kui keskvoim piirdus peamiselt
eeskirjade andmisega ja üksikute inimeste
ametisse määramisega, Tartu vaimus oluliselt
ei muutunud. «Paraku olid olusuhed Tartus
inimestest tugevamad, paljulegi seaduse säte-
tele vasturääkivale tuli vaadata läbi sõrmede»
(E. Ungern-Sternberg, 222). Olukord halve-
nes järsult siis, kui koos venestamisega hak-
kasid sajandi lõpul Tartuses valguma poliit-
seilise jälitamise, rektoraadipoolse nuuski-

mise ja üldise terroriga harjunud sisekubermangude üliõpilased. Kuid paljuski veel endiste aegade professoris säilisid usalduse ja koostöö harjumused, mis ei lubanud üliõpilastes näha salavaenlasi või nende organisatsioonidegevuses midagi keelatud. Seetõttu püsis Tartu õhkkond teiste ülikoolidega võrreldes suhteliselt rahulikuna. «Kui ülikooli- või linnavõimud oleksid meie kokkutelekud ära keelanud või mingeid teisi surveabinõusid kasutanud, siis poleks Tartu üliõpilased kõigist teistest halvemini ega paremini käitunud. Ent võimud . . . ei teinud meie rahutust meeleolust väljagi, ja ma olen kindel, et sel ajal, kui meie õõd läbi suure õhinaga ilukõnesid pidasime, magas prorektor õndsana und või istus paksude raamatute taga . . . meie käsutuses oli kõik see, millest meie kaasvõitlejad teistes ülikoolides poleks osanud isegi unistada,» resümeeerib J. Degen (392—393).

Kuid koos üliõpilaste ja õppejõudude koosseisu põhjaliku muutumisega hakkasid murenema ka vanad traditsioonid. Jevgeni Degen oli rõõmus, et tema sõber jõudis enne ära surra, kui uued tavad lõplikult jõustusid. «Ta suri õigel ajal: aasta paari pärast oleks teda sunnitud kohustuslikel loengutel käima, semestri, aasta, poolkursuse ja teisi eksameid tegema, küllap oleks talle munder selga tõmmatud. Ta oleks samuti näinud, kuidas välise korra muutusega langes järsult ka üliõpilaste vaimne ja moraalne tase» (390).

Koos seniste üliõpilasorganisatsioonide osatähtsuse vähenemisega lagunes ka senine akadeemiline «meie» väga paljudeks kitsalt sõpruskondlikeks või salaliitlikeks «meideks», keda liitis formaalne ühtekuuluvus või hirm. Niisuguse allakäigu võimaluse ettenägemiseks jätkus silma juba keskvalitsuse tegevust hoolega jälginud Pirogovil: «Siis ei jää muud üle kui ülikooli juhtkond, professorid ja rektorid olgu omaette, üliõpilased omaette, korra ja väarikuse säilitagu aga linna politsei» (157). Ülikooli valitsemises jõuti seega saajandi lõpuks asendada «häbi» printsiibid lõplikult «hirmu» printsiipidega. Mitte ainult üliõpilasriigi, vaid üsna loogilise tulemusena ka selle likvideerinud riigi lõplikust kokkuvarisemisest võiks pildi anda mälestuste järgmine köide.

MART SUSI Keskpäeva pimestusist

Rein Veidemann. Elu keskpäev.
«Loomingu» Raamatukogu, 1986, nr 52.
70 lk.

Kui keskendame pilgu R. V. raamatu geneetilistele omadustele, siis näeme, et tekst on ühtlaselt tihe ning intensiivne. Tihedus väljendub ses, et siin peagu ühtegi lauset või sõna ei saaks maha tõmmata, seejuures mõtete seotust ning tingitust kahjustamata; intensiivsus aga ses, et mõttet järgnevad teineteisele suhteliselt kiiresti, nende argumenteerimiseks või kommenteerimiseks on ruumi kulutat tagasihoidult. Kui R. V. oleks kirjutanud ilukirjanduslikku teksti ja keegi sooviks seda väärtustada, siis oleksid kaks nimetat tunnist reesev argument plussmärgiga hinnangu andmisel. Sest ilukirjanduses näikse geneetilised omadused ainsad, millede põhjal võib mingi teksti kohta langetada objektiivset otsustust. Kogemusobjektidele toetudes selline võimalus esseistika puhul välistub, kuid geneetilised omadused jäävad vaadeldavaks kui vahend, tööriist, ning mis sellisena on ka nauditavad või mittenauditavad. Mida tihedam ja intensiivsem tekst, seda enam võib eeldada kõrgesti arenenud teadusliku mõtlemise keelt.

Ometi ses täiuslikkuses peituvad ohud. Igasuguse mõtte esitamisel on ju alati küsitav, kustkohast kulgeb piir, milleni tuleb näidata eeldused, mis selle mõtte võimalikuks teevad, kuipalju tuleb avada selle mõtte seotust teiste mõtete ning mõttesüsteemidega, millisel hulgal tuleb tuua argumente ning vaadelda võimalikke vastuargumente. R. V. on selle piiri tõmmanud ahtaks ning näib, et kitsalt kirjandust käsitlevates esseedes see on end õigustanud, moraalifilosoofilistes aga mitte.

Pole saladus, et mingi idee huvitavus ei tähenda veel selle idee arvestatavust teadusliku argumendina. R. V. kirjanduslikes esseedes on need voorused aga ühened. Siin huvitavad mõtted on organiseeritud äärmise selgusega. Mõlema essee — «Kas kirjanduse mälu võib usaldada?» ning «Eesti kirjanduse lugu: eneseõigustus ja/või eneseteostus» — esimeses lõigus on näidatud, millistelt vaatevinklitelt temaatikale lähenetakse, millised ülesanded seatakse. Tekstis pole leida ei varjatud eeldusi ega mõisteid, millede sissevõtmine jääks küsitavaks või põhjendamata. «Eesti kirjanduse lugu» on nagu omamoodi lühiretsensioon uue teadusliku teooria loomisest ning rakendamisest. P. Feyerabendi austajana ma hoidun küsimast, mis on nii-

suguse teotsemise mõte. Igatahes on selge, et R. V-l pole põhjust karta süüdistusi kodukootuses (nagu ta kergelt vihjab lk 56).

Kui aga keegi küsib, kas niisuguste mõttesüsteemidega jõutakse ka tõestele tulemustele, siis tõe kriteerium — praktika — hävitab selle küsimuse täielikult. Nii on R. V. 1979. a järeldanud: «Näib üldse olevat äraootava, passiivse vastupanu aeg» (lk 35). Ja siiski ma ütlen: see üldine järeldus on essee ainus nõrk koht. Asi pole mitte selles, milline on meie eelteadmine mingi järelduse kohta, vaid kas see järeldus vahetult tuleneb mingi arutuskäigu loogikast. Vaadeldava essee juures on küsitav, kas alguses rõhutat subjektiiivne lähtekoht õigustab sellise üldise iseloomuga otsustust.

Enne kui lasta end kaasa kiskuda moraali-filosoofiliste esseede mõistetest ning valgustusnurdadest, võib muuhulgas pärida: kas ja millega on autori poolt seletet nende nii-janiisugune valik? Vastus on: mitte millegagi. Kui essees «Olematus võiks ju ka olemata olla» on mõistete valik põhiliselt määratud juba essee aine poolt, siis «Resonantsi» ja «Coda» aine on selleks liiga üldine: nende aineks on elu. Autor ei pea aga vajalikuks selgitada oma positsiooni ega sedagi, mis on teda mõjutanud mõistete kasutusel. Näiteks sellised mõisted nagu «unistus», «lootus» ning «lohotus» ei oma rangelt võttes mingit teaduslikku sisu. Seda enam osutuks vajalikuks näidata nende subjektiiivseid kasutustingimusi. Et R. V-l seda pole, siis ei saavuta ta kahe viimati nimetat esseega enam, kui vahendab oma elutarkust. Fakt, et keegi jagab oma elutarkust, ei tee mind küll ei kurvaks ega rõõmsaks, küll paneb aga veidi imestama elutarkuse esitamine imperatiivselt ning jumalapositsioonilt.

Jumalapositsioon avaldub selgesti ka essee «Olematus...» väidete mehhanismis ning järelduste tempos. Siin lähtepositsioon ning arutlusmotiivid on küll täpselt fikseeritud, ometi satud ikka ja ikka lausetele, mis sisaldavad mõnda niisugust probleemset väidet või mõistet, mis pole vahetult ideelise süžee-liiniga seotud ning mis ammendub iseeneses, jäädes valgustamata kas või peamistes aspektides. Esseed lugedes kerkib sageli pähe üks küsimus — miks? Näiteks kui lk 8/9 väidetakse, et isikliku lõpu äratundmine ei tohiks jätta inimest p u u d u t a m a t a; ning paar lõiku hiljem, et meid peaks eriti h u v i t a m a inimkonna ärarahvitatuse saamine koos maa endaga, siis kusagil me ei leia põhjendust, mistõttu see nii on. Võib-olla mõnes teises kontekstis pole sarnased sõnad olulised, kuid antud juhul on need essee ainega tihedas puutumuses. Või võtkem lk 13: «Elada mõtekalt, i n i m e s e n a (minu sõranded —

M. S.) tähendab elada millegi välise nimel.» Kusagil ei põhjendata aga, miks elamine millegi sisemise nimel tähendab elada mitte-inimesena.

Ei ole vist kahtlust, et nende mõtliste kõrvalkäikude selgitused on R. V. peas küll olemas, kuid liigest eneseusaldusest ta pole neid publikule pakkunud. Pole muud teed, kui neid mõtteid lihtsalt uskuda. Selle uskumise eelduseks on aga fakt, et nende mõtete autor on R. V. Mis jääb üle aga sellel, kellele igasugune uskumine on võõras?

Võib-olla on see enesekindlus, mis on põhjustanud lause — «Me oleme selle mõtte nüüd lõpuni mõelnud» (lk 9) —, mis võtab kokku 14realise arutluse eshatoloogilisest maailmalõpust. Või kuidas muidu mõista näiteks niisugust tõestuskonstruksiooni: «Igatahes on (minu sõrendus — M. S.) aga nii...» (lk 16).

Märkigem siinjuures ometi, et liig-kate-goorililus ning küsitav teoreetiline aluspind esineb enamjaolt eetikasse puutuvais otsustis.

R. V. kohatist ebatäpsust argumenteerimisel illustreerib seegi, et tema põhitrump, s. o finiiitse eluvaate põhistus, osutub neutraalseeritavaks puht-loogiliselt. Nimelt väidetakse essees «Olematus...», et finiiitse mõtteviisi põhierinevus eksistentsialistlikust seisneb ses, et esimene väldib tuletamast elu mõtet elust endast. Selle vältimise põhjendusi tuuakse kaks: esiteks, ühtede inimeste elamine külluses ning teiste leppimine alatise puudusega; ning, teiseks, osade inimeste sigimisevõimetus. Lisaks sellele, et siin on kate-gooriate tasandid segi aetud, võime kergesti ette kujutada olukorda, kus nii sotsiaalne ebavõrdsus kui sigimisevõimetus on likvideeritud. Järelikult langevad ära finiiitse mõtle-mise alused. Mis saab kommunistlikus ühiskonnas finiiitset maailmavaatest?

Keskendades tähelepanu R. V. raamatu sisule, eristub siin mu arvates selgesti kolm teoreetilist alget: postpositivistlik, eksistentsialistlik ning marksistlik. Esimene näikse väljenduvat ses, et R. V. terutab, et ta ei esine mingite absoluutsete tõdede nimel, vaid iga väide on hinnatav ning omandab mõtte vaid mingis kindlas mõtete süsteemis. Seda printsipi viib filosoof peagu kogu raamatu järjekindlalt ellu. Ometi võib märgata, et R. V. ei lähe mööda postpositivistlikku arenguvõimalust lõpuni ega mööna, et mõtete süsteemid põhimõtteliselt on ühitamatud ning mittevõrreldavad. Vastupidi, üks tema tugevusi seisneb nimelt erinevate süsteemide omavahelises võrdlemises. Samuti hindab ta erinevaid mõtete ning vaadete süsteeme eetilisel ja asetab neid hierarhilisse järjestusse (näiteks — mõttetark on parem inimene kui

bürokrat) — omadus, mille tugevuseks nimetamine on juba kahtlasem.

Eksistentsialistlikku ning marksistlikku alget võib näha ses, et opereeritakse vastavate mõistetega ning argumentide ehitatakse üles vastavatele tõdedele. Selline fakt iseneses äratab aukartlikke tundeid, kas R. V. astub J.-P. Sartre'i jälgedes? Ometi selgub tekstist peagi, et mingit konflikti nende kahe mõttesuuna vahele ei teki, sest need on suunatud erinevatele tunnetuse objektidele. Ühiskonna- ning ajalookäsitlusis on R. V. vääraratu marksist (kasutab nt mõisteid «rahvaga dialoogivõimalus», «rahva umbusaldav pilk»). Üksikinimest vaatleb R. V. aga kui veendunud eksistentsialist (nt mõisted «heidetus maailma», «eksistentsiaalne egoism»).

Tõsi, siin ja seal ta püüab teha eksistentsialismist romantilisi järeldusi, asetada inimesele kohustuslikke käitumisnorme. Ta ründab eksistentsialismi marksistliku eetika positsioonidelt, arvates, et see on edasiliikumine. See ent on eksitus. Eksistentsialismist pole üldsegi võimalik liikuda edasi, vaid ainult tagasi. Sest selles filosoofias on kõik pimesusallikad kõrvaldet, tagasiliikumine tähendab ühe või teise pimestuse suuremal või vähemal määral taastamist. Kui eksistentsialism on humanism seetõttu, et tuletab inimesele meelde, et pole teist seadusandjat peale tema enese ning et oma saatust otsustab ta täielikus üksinduses, siis R. V. ei tuleta midagi meelde peale filoloogiliste detailide (vt lk 15) ning asub ise seadusandja positsioonile, asetades inimesele eetilisi koormaid.

Kui R. V. lk 16 ülevana kuulutab, et inimene, «kes on valinud elu mõtteks mälestuse, ei tunne enam hirmu selle ees, et kõik on liikumine absoluutse lõpu poole» — mis ei tähenda muud, kui et mingi abstraktsiooni

teadmine küünib mõjutama inimese käitumist ning tema kirgi, siis seisab R. V. siin ligikaudu samal positsioonil kui prantsuse valgustajad, kes arvasid, et pruugib inimesed vaid juhatada õigele teele, ning jalamaid hakkavad nad käituma ratsionaalselt.

Üleüldse: R. V. mõtete harta põhijoon näikse seisnevat ses, et arutlusfaktide valik ning nende tõlgendamine on põhjendatav metodoloogiliselt ning filosoofilise ning kultuuriloolise mõtlemise traditsioonidega, kuid nende faktide ja tõlgenduste pinnalt tehakse sageli kontrollile mittealluvaid imperatiivseid eetilisi otsustusi.

Üks teeb veel nõutuks — nimelt astub R. V. sageli üles mingi salapärase inimgrupi nimel, keda nimetab «meie». Raamatu lõpu-pole selgub, et ta vist peab silmas 1960. aastate põlvkonda, nimetades seda kadunud põlvkonnaks. Mind on alati pannud õlgu kehitama selle seltskonna suutlikkus iseendale kõiksuguseid õilsaid omadusi omistada. Võibolla on nad mõnes suhtes kadunud praegusel momendil, kuid selle olemise iseloomustamisel osutub mõiste «kadunud põlvkond» kasutuskõlbmatuks. Sest selles mõistes sisaldub igasuguste eluperspektiivide ning -illusioonide puudumine, kusjuures potentsiaalselt on kogu aeg malnis võimalus nende illusioonide ja perspektiivide omandamiseks. See potentsiaalne võimalus häviv vanusega. Ma arvan, et 60. aastate põlvkonnal on see võimalus juba hävinud.

Kui aga üks suurem grupp inimesi uskus maailmaparandamisvõimalusisse, kasutas arsenalni poeetilisi sõnu, ning oli veendunud nende tõestatavuses ning tõestamise vajaduses, siis ei näe ma kusagil omadusi, mis lubaksid kõnelda eluüskõiksusest. Kadunud põlvkond on ennekõike vaikiv põlvkond.

VIKERKAAK

ANDRES EHIN

Estofiilid Pärsia lahe ääres

See pakkumine tuli nagu välg selgest taevast: sõita Katari emiiririiki eesti luulepäevadele! Asja algatajaks oli aga hoopiski sudaanlane — kuulus araabia romaanikirjanik Tayeb Salih, kelle romaan «Aeg rännata põhjakaarde» on tõlgitud viiekümnene kaheksasse keelde ja kes praegu teenib naftašeike Katari informatsiooniministrina.

Väsitav lennureis Moskva-Amman on seljataga. Astun lennukist välja Hommikumaa kirka tähistaeva alla. On alles äsja pimenenud. Asfalt on päevasest päikesest veel tulikuum ja hõõgub kuumust otsekuhi vene ahi südantalvise tares, aga kõrgemal, lennukitrepil, kus seisin veel silmapilk tagasi, oli tunda jahedaid öötuuli. Juba astub mu juurde enam kui meeter üheksakümnene pronkspruuni nahaga neegerlikult kräsupäine mees, lumivalged hambad säramas araabia öös. «See ongi Tayeb Salih,» taipan ma. Poleks siiski

julgenud loota, et viiekümne seitsme aastane kirjanik võib nii nooruslik, rühikas ja sportlik välja näha. Tuleb meelde Salih'i kuulsa romaani minakangelane ja tema peadpööriv ning kurikuulus menu Londoni leedide hulgas.

Aga pikemalt pole aega mõtteid mõlgutada. Vahetame tervitussõnu ja jalutame lennuvälja teise otsa, kus meid ootab väike punakuldne lennumasin, mis kuulub Katari informatsiooniministeeriumile. Salong on luksuslik. Oleme Salihiga ainukesed reisijad ja öömustade silmadega salapäraselt naeratav stjuardess, kes meenutab kahe suurilma-daami araabia ümmardajat filmist «Saragosast leitud käsikirja», külvab meid tähelepanuga üle. Menüü võtab tummaksi! Nii väikesesse lennukisse ju korralik köök ei mahu! Kuis siis on võimalik, et pakutakse kolmekümmend seitset araabia ja prantsuse kulinaaria hõrgutist ning lisaks veel kõikvõimalikke karastavaid ja joobnustavaid jooke! Kahjuks olen liiga väsinud, et kõike seda nautida. Kõrvad kumisevad ja suus on paha maitse. Tellin vaid lõigu ananassi, portsjoni pistaatsiapähkleid ja klaasi kookospiima. Pähkleid närides kuulen otsekui kusagilt kaugelt kumisesemas Tayeb Salih'i häält, mis räägib midagi Katari ajaloo, sorgokasvatusest ja pärlipüüdmisest. Varsti ei kuule ma enam midagi. Ärkan mõnusaalt jahedas toas valgete linade vahel. Kus ma olen? Lennuk see enam küll ei ole. Küllap pole taktitudelised katarlased tahtnud mu und häirida ja on magava eestlase kanderamiga lennukist välja tassinud. Aga toas ega akna taga ei meenuta miski Katari emiiririigi pealinna Dohat. Pigem tuletab kõik siin meelde Rocca al Mare vabaõhumuuseumi. Tõepoolest — see on tüüpiline eesti talutuba üheksateistkümnenda sajandi teisest poolest. Korranga tuleb mulle eriskummuline hardus peale, kui vaatan eesti rahvusornamendiga ehitud tekki, mis katab mu jalgu. Kusagilt ei leia ma oma halli prantsuse ülikonda, mille ostsin mullu Viru tänavalt kauplusest «Riietur», ka on kadunud mu mustad nahktallaga kingad, Moskva jalatsikombinaadi «Skorohod» toodang. Küll aga on mu voodi all pesuehtsad pastlad ja üle vooditsa ripuvad Sõmerpalu rahvarõivad. «Nad teavad isegi seda, et mu isapoolne suguvõsa pärineb Sõmerpalust, au ja kiitus Katari informatsiooniministeeriumile,» mõtlen ma. Teist valikut pole — panen esiäsed rõivad selga. Imetelles vaatan ma haavapuid, kaski ja pihlakaid akna taga. Lähen õue ja istun raiepakule. See on sünteetiline, avastan ma. Samuti on sünteetilised kõik need haavad, kased ja pihlakad. Ometi habisevad haavalehed nagu päris.

Ka pole pea kohal mitte taevast, vaid

midagi valkjat. «See on kõrge härmatisega kaetud betoonlagi,» taipan ma. Sünteetiliste punase sõstra põõsaste tagant leian ukse. Teen selle lahti, vastu pahvatab aurav pakane. Mu ees avaneb talvemaastik. Lümandu, Jõelähtme ja Karksi-Nuia rahvarõivastes kelgutajad lasevad lapselike rõõmuhüüete saatel kõrge kingu pealt alla. Ainult süsimustad habemed ja veel mustemad silmad annavad põhjust kahelda kelgutajate eestluses. Üks tüse naftašeik on selga pannud kogu ni Muhu seeliku. Mu esimeseks mõttekihvatuks on tormata ta juurde ja öelda talle: «Mees-mees, ära mängi narri, egas me mõned šotlased pole, meil ju mehed seelikud ei kannal!» Kuid mees, kes parajasti kelku nõõri pidi järel vedades mäest üles jookseb, on oma Muhu seeliku peale ilmselt kangesti uhke. Ta lausa pakatab päikeselisest lapse rõõmust. Muidugi ei lähe ma tema tuju rikuma. Mu juurde astub pika kaela ja tohtu kõrisõlmega kongusninaline mees Karksi-Nuia rahvarõivais.

«Tere tulemast Katari Eesti Klubisse,» ütleb ta suurte mustade vuntside tagant selges eesti keeles. Mul on külm, hambad kipuvad suus plagisema, siiski vastan lahkesti südamlikele tervitustele ja teen kolm rituaalset kelgusõitu künkast alla. Saan teiste kelgutajatega tuttavaks: tuleb välja, et tegemist on siinse naftatööstuse ja panganduse juhtivate kujudega. Jõelähtme rahvarõivaid kannavad Araabia Riikide Liiga Majandusliku Liidu (EUSAL) Katari osakonna juhataja ning Araabia Majandusliku ja Sotsiaalse Arengu Fondi (AFESD) peadirektori asetäitja. Lümandu rahvarõiva on selga tõmmanud Araabia Naftateeninduskompanii (APSC) Katari kommertsdirektor ja Islami Arengupanga (IDB) Katari filiaali president. Muhu seelikus mees on aga Katari naftaministri asetäitja ja valitseva emiiri el-Kani al-Tahti lähedane sugulane. «Aga kus on siis luuletajad, dramaturgid, proosakirjanikud, kirjanduskriitikud ja -teoreetikud,» tahan küsida, kuid igaks juhaks siiski ei küsi, sest olen ühes Euroopa riigiski näinud toruvabrikandi naist, kes oli õppinud ära paari 18. sajandi prantsuse maalikunstniku maneerid ja pidas end oma maa kõige paremaks maalikunstnikuks. Mine sa neid naftašeikegi tea! See pärast küsin ainult Tayeb Salih'i järele. «Salih on juba saunas,» vastas mustvunts jällegi veatus eesti keeles.

Nüüd siirdub kogu kelguseltskond sauna. Meid võtavad vastu palkseinad, nõgine lagi, ehtsa suitsusauna lõhn, kasevihad (küllap nendesamade vaevakaskede kühljest) ja muidugi ka Tayeb Salih. Vihtlemise vahele pakutakse väga mõnusat mõdu. «Ehtne eesti mõdu,» kiidavad naftašeid. Aga mina pole

kodumaal nii head maitsta saanud. Selgub, et eesti mesimõdu retsepti leidsid Katari Eesti Klubi referendid Vatikani raamatukogu kulinaariaosakonnast. Mesimõdu valmistamist on kirjeldanud keegi tsistertslaste ordu munk 13. saj lõpul.

Mõdu maitstes saan teada ka huvitavaid üksikasju siinse Eesti Klubi kohta. Klubi on asutatud 1984. a detsembris. 1985. a jaanuaris sai valmis kolme saaliga kliimahoone, kus hakati klubi üritusi korraldama. Minu ees vabandati, et Eesti looma- ja taimeriigi näidiseid pole jõutud veel küllalt palju soetada. Edaspidi on kavas ehitada veel üks kliimahoone, mis mahutaks endasse Lahemaa rahvusparki kõik tähtsamad maastikutüübid. «Missugused on Eesti Klubi põhilised töösuunad ja eesmärgid?» küsin. Saan teada, et on alustatud eesti mütoloogia, kirjanduse ja iseäranis keele põhjalikku tundmaõppimist. Tahtsin teada, millest see Eesti lembus. Emiiri sugulane vastas, et eesti keel on oma kõla poolest õige lähedane siinsele iluideaale. Araabia keele vastu ollakse peamiselt seepärast, et seda räägitakse enam kui kolmekümnes riigis. Jõukatel katarlastel ei sobivat rääkida sama keelt vaeste ning harimatute kaamelikasvatavate ja fellahitega, kes asustavad mitmeid teisi araabia riike. Esperanto, oksidantaal ja volapük ei kõlba — neile jääb alatiseks ersatsi maik juurde, on arvanud Katari haritumad pead. Inglise, prantsuse, itaalia — kui hakkad neid keeli rääkima, siis tahavad suured Euroopa emamaad sulle kohe käpa peale panna. Eesti keel on aga ilus ja ei kohusta millekski.

Eesti luule õhtu peeti Doha ühes suuremas hallis, kohal oli ka emiir el-Kani al-Tahdi ise. Nii tundelist deklameerimist pole ma oma elus enne kuulnud. Alatasa voolasid luulelugejate pöskedelt pisarad. Nelja luuletust luges emiiri lemmiknäitlejanna Zuleika ka eesti keeles: need olid A. Vanapa «Ta püksid olid õllest läbi imunud», J. Jõerüüda «Vasksed uksekingid» ja J. Üdi «Joomata jäänud kakao». Luuletuste lugemise ajal tantsis Zuleika läbisegi tuljakut ja labajalavalssi. Kuid unustasin nimetada neljanda ja viimase luuletuse. See oli Koidula «Miks sa nutad, lillekene?» ehk araabia keeli:

«Muarhallah narlahana,
wayeh suahleh luahhâl.»

Ma ei uskunud oma silmi, kui nägin auväärselt halli habemega emiiri pärast seda etteastet suure häälega nutma puhkemas. Siis pani luuletuse ilu ta oma rõivaid lõhki käristama ja juukseid peast kitkuma. Ülejäänud 3999 katarlast järgnesid ta eeskujule. Ka mina ei tahtnud tundekülmi ja ükskõikne näida. Haarasin oma Sõmerpalu kuue hõlmast kinni ja hakkasin muudkui rebima. Aga

see oli vist ehtne vana hea eesti kangas. Kuidas ma ka ei pingutanud, ei suutnud ma seda kuidagi lõhki käristada. Märkasin, et seekord olin mina üks eesti rahvarõivais. Ülejäänud publik oli ettenägelikult araabia rõivad selga tõmmanud.

Kõik muu polnud enam nõnda huvitav.

MART LINNART

Teeõhtu Harrisonide juures

Süvapsühholoogiline perekonnadraama
(filmistenaarium)

Tegevus toimub tänapäeval ühes Kesk-Ingliismaa pärusmõisas.

Auto esiaknast avaneb vaade pargialleele. Masin läbib käänaaku ning nüüd paistab pika sirge allee lõpus vana klassitsistlikus stiilis loss. Vaade keskendub ühele aknale ja edasi toale selle taga. Toas istub kamina ees kiiktoolis vana sir Harrison ning suitsetab pipu. Tema jalge ees lamab uhke melanhoolse ilmega dogi. Kõigest õhkub rahu ja suursugusust. Ometi on selle viktoriaanliku kodurahu taga aimata varjatud pingeid, kõige selle kohal ripuks nagu midagi pahaendelist.

Uks avaneb ja sisse astub vana kammerteener. Ta kummardub ning teatab pidulikult: «Sir Robert ja leedi Helen!» Seepeale astub teener kõrvale ning tuppa siseneb sir Harrisoni poeg oma kauni abikaasaga. Naeratades vahetavad nad vana lordiga tavapärase «kuidas käsi käib», suudlevad teda õrnalt põsele ja võtavad istet. Kõik pakub meeltüendavat pilti täielikust perekondlikust harmooniast, ja ometi võib selle võltsi idüllil maski taga aimata, et tegelikult valitsevad vana ja noore lordi vahel tõsised lahkkelid ning nende suhted on katkemise piiril.

«Kena ilm täna, kas pole, mu laps,» pöördub vana sir Harrison leedi Heleni poole. Sir Robert vaatab kõrvale. Ta teab, et isa ei andesta talle iialgi morganaatilist abielu lihtsast perekonnast pärit näitlejannaga.

Teener serveerib vaikides teed ning eemaldub kummardusega. Vana lord ulatab pojale koorekannu. Sir Roberti näos peegeldub piin. Ta mõtleb, et isa teab tema tohutust mänguvõlgadest ning on läbi näinud tema plaani raha laenata. Ohates valab ta oma teele koort. Hoolimata välisest idüllist on tunda, kuidas nähtamatud pinged aina enam pinguldavad.

«Ehk sooviksid klaasikese viskit või brändit, Robert,» küsib sir Harrison saatanlikult naeratades. Ta teab, et poeg on juba aastaid parandamatu alkohoolik ja narkomaan. Ta teab, et Robert, olles võtnud kas või ühe väikese pitsi, ei suuda enam vastu panna ning kaanib end silmini täis. Noore lordi käed värisuvad veidi, kui ta napsist keeldub.

Koer ajab end vana lordi jalge eest üles ning vaatab noorele sir Harrisonile pikalt otsa. Robert pöörab pilgu ära. Ta mõistab, et kõik on otsas, sest raha isa talle ei anna. Isegi koer on ta läbi näinud.

Tuues ettekäändeks leedi Heleni kehva tervise, jätvavad noored Harrisonid isaga hüvasti, lubades vana lordi õige pea jälle vaatama tulla.

Kui teener on Roberti ja Heleni välja saatnud, kuulleb ta üleval pauku. Olles jõudnud veendumusele oma püüdluste täielikus tühjajooksmises, oma ainsa poja, suguvõsa viimase liikme põhjalikus mandumises ja Harrisonide kuulsa nime hääbumises, on sir Harrison enda maha lasknud.

Teener võtab vana lordi lõtvunud käest revolvrini ning asetab selle lauale. Siis astub ta puhvetkapi juurde ja segab endale tubli klaasitäie viskit soodaveega, millele lisab väljamõõdetud annuse tugevatoimelist mürki. Mõistes, et ta on raisanud oma elu hukkumisele määratud tagurliku klassi teenimisele, on vana teener otsustanud selle vääriti elatud eluga lõpparve teha.

Järgmine kaader viib meid maanteele, kus näeme parajasti sir Roberti sportautot pöörase kiirusega teelt välja kuristikku sööstmas. Olles seganud ennast kahtlastesse afääridesse uimastitega ja sattunud kaelani võlgadesse, juhib Robert oma «Jaguari» tühjusse. Ta on lõplikult kaotanud nii usu ideaalidesse kui ka lootuse isa käest raha saada. Ta on tüüpiline tänapäeva kadunud põlvkonna esin-

daja, kelle jaoks kõik lahingud on kaotatud ja kõik jumalad surnud.

Kaادرis on jälle tuttav tuba lossis. Surnud lord Harrisoni jalge ees tõmbleb surmaeelseis krampides tema ustav koer. Elades rängalt üle armastatud peremehe kaotust, jõudes selgusele, et elu on valesti elatud ning mõistes oma ideaalide tühisust, on üllas loom endal mõlema esikäpa veenid läbi näerinud.

Viimases kaادرis näeme jälle lossi fassaadi üldplaanis loojuva päikese taustal, mis sümboliseerib kunagi kuulsa ja mõjuvõimsa, kuid tänaseks lootusetult uuele jalgu jäänud aadlisuguvõsa hääbumist.

ERWIN JUUR

Subtroopiline seriaal

«3 kuratlikku maikat»

I
need trussikud see maika
on pesupäew käes
ja mina kyyrin

II
see maika need trussikud
uus pesupäew tulnud jälle
ja mina muidugist kyyrin

III
/---/ ?!
maika /---/ !
/---/ ?!?!?...

KALEIDOSKOOP

ENN SIIMER Filmimaailm V

Möödunud aastal ekraanile jõudnud nõukogude filmitoodangust on erilisel kohal kaks filmi, mis selle artikli ilmumise ajaks peaksid jõudma eesti vaatajani. Neist mõlemast on kõneldud palju, ägedalt ja kirglikultki, sest veel paar aastat tagasi oleksid niisugused nähtused tundunud nõukogude filmikunstis võõrkehadena. Eelkõige ehk nendest filmidest lähtudes tituleeris inglise «The Times» kogu toimuva protsessi «revolutsiooniks Nõukogude kinos», ent mahutas sellesse mõistesse niisugusedki filmid nagu K. Lopušanski «Surnud mehe kirjad», A. Germani «Proovilepanek», E. Klimovi «Agoonia» jt, aga ka meie «Naerata ometi» ja «Hullumeelsuse»

taaslavastamine. Kuid need kaks filmi, millest praegu jutt, Tengiz Abuladze «Patukahetus» ning Juris Podnieksi «Kas on kerge olla noor?» seisavad siiski mõnes mõttes teistest eraldi. Nad analüüsivad nähtusi, millest meil senini mitte ainult ei räägitud, vaid millele vihjamist ja viitamistki peeti ebasoovitavaks.

Esimene neist on kunstiline, teine — dokumentaalfilm. Esimene valmis mõned aastad tagasi Gruusia filmistuudios, teine Riias. Tähelepanu väärrib, et mõlema kodus on perifeeriaistuudiod, mitte Moskva, Kiievi või Leningradi võimsa loomingulise ja tootmispotentsiaaliga filmivabrikud.

Seda, et Gruusia filmikoolkond on üks huvitavamaid, teadsime juba ammu (paljude Euroopa maade filmikoolides, sotsmaadest

näiteks Ungaris, käsitletakse Gruusia filmikunsti eraldiseisva distsipliinina). Ammu tunneme ka T. Abuladzet kui režissööri. Ilma reklaamita ja väga nõrga leviga linastusid meil tema «Palve» ja «Soovide puu». Ka teiste Gruusia väljapaistvate režissööride looming (O. Iosseliani «Elas kord laulurästas», «Pastoraal»; E. Šengelaja «Helesinised mäed ehk uskumatu lugu»; L. Gogoberidze «Mõned intervjuud isiklikes küsimustes»; A. Rehviašvili «Gruusia XIX sajandi kroonika» jt) on meile tuttav. Loetletustki võib igaüks hoomata, kuivõrd omanäoline ning mitmekülgsele vaatamata ka terviklik see koolkond on. Gruusia filmikunsti omapära kasvab välja rahvuslikule kultuuritraditsioonile omasest maailmanägemisest, gruusia filmides on tegemist omapärase poeetilisusega, mis avaldub (isegi täiesti realistlikes situatsioonides) enamasti tinglikkuse ja mõistukõnelisuse kaudu.

70ndate aastate lõpus kritiseeriti gruusia filmiloojaid elukauguse ning tänapäeva elu probleemidest võõrandumise pärast. Ei märgatud või ei tahetud märgata, et just filosoofiline tinglikkus ning mõistukõneline poeetika moodustasid Gruusia filmikunsti rahvusliku koloriidi, muutes ta väärtuslikuks ka internatsionaalselt. Üpris kaheldav oli filmilevi halva töö tõttu ka süüdistus publikuhvi puudumises. Näiteks on mõned aastad tagasi üleliidulisel filmifestivalil peaauhinna saanud E. Šengelaja filmi «Helesinised mäed ehk uskumatu lugu» seni vaadanud 7 miljonit inimest. Uskumatu lugu on aga see, et neli miljonit sellest publikust on film kogunud väljaspool NSV Liidu piire. Kas on meie publik harimatu või meie filmilevi nõrk?

T. Abuladze «Patukahetsus» on jällegi tüüpilisel gruusiapärase film, milles mõistukõnelises vormis räägitakse isikukultusest ja tema mõjust järeltulivatele põlvkondadele. Publikuprobleemi nüüd ei ole, filmi demonstreerimise ajal Moskvas tekkisid järjekorrad, mida enam ammu kodumaiste filmidega pole juhtunud. Filmist ei räägita mitte ainult kunsti- ja filmiringkondades, vaid lausa igal pool, sest inimeste huvi elu- ja kunstitõe vastu on suur. Selle filmi puhul liituvad Gruusia filmikunsti traditsiooniline rahvuslik poeetika ning avanenud võimalused sügava elutõe näitamisel uueks kunstiliseks kvaliteediks. See sai aga võimalikuks vaid tänu loojate ja loomingujuhtide julgusele ja südikusele jääda kindlaks rahvuslikele traditsioonidele.

«Patukahetsus» vääriks omaette üksikasjalikku käsitlust nii kunstinähtuse kui ka ajaloolis-sotsioloogilise fenomenina, kuid praegu tahaksin viidata vaid ühele asjaolule. Paradoksaalsel moel leiab kunstisfääris nn «uus mõtlemine» sügavama ja ka sotsiaalselt

terasema väljenduse neis töodes, mis väliselt käsitlevad ammuseid aegu või siis rajanevad hoopis klassikale. Otseselt uutmisprobleemidest haaratud ja publitsistlikult lõõvamad aga jäävad tihtilugu elule jalgu. Kunstis õigustab publitsistlikkus end vaid siis, kui ühiskondlikus elus need probleemid pole veel teadvustunud. Niipea kui sama küsimustering jõuab ajalehtedesse ja kõnedesse, muutub taolise kunsti jõud tõntsiiks. Näitena tasub meenutada V. Udami näidendi «Vastutus» käekäiku eesti laval. Huvitav, millal kasvame üle probleemidest, mida käsitlevad näiteks meiegi teatrite mängitavad A. Mišarini «Seoses üleminekuga teisele tõele» ning V. Dozortsevi «Viimane jutulesoovija»? Ja milles on klassika mõju saladus? Kas on tegemist sellega, et aja (loo)lise peegelduse distantsilt fokuseerub meie praeguse aja üldistus selgemini kui lähivõttelt? Selles mõttes on lausa hämmastav, kuivõrd tänane oma probleemidelt ja kontseptsioonilt on E. Hermaküla lavastatud W. Shakespeare. Nähtavasti pakub klassika pöördelise aja jaoks üldse tänuväärsemat võimalust: on ju praegu meie laval ka Molière, Rostand, Gribojedov.

* * *

Teine film «Kas on kerge olla noor?» ongi otseselt publitsistlik, kuid üleliiduliselt ometi sensatsiooniliselt populaarne. Viimasel ajal on noored sattunud ühiskonna tähelepanu keskmesse. Kui veel mõned aastad tagasi valitses noortesse suhtumises süüdistav alatoon, kõneldi nende sotsiaalsest infantiilsusest, siis nüüd on maad võtnud tahtmine neid mõista. Miks on osa noori teadlikult ühiskondlikele väärtustele selja keeranud, miks on valdavaks saanud sotsiaalne ükskõiksus, levinud tarbijalik ellusuhtumine, usk kõikvõimalikesse imedesse, fašismimeeleolud, narkomaania? Kuigi tõsine teaduslik-sotsioloogiline analüüs puudub, paistab kujunevat seisukoht, et tegemist on noorte protestiga formaliseerunud ja bürokrateerunud ühiskonna ning noorteorganisatsioonide vastu, protestiga traditsioonilise kasvatause vastu. Kuni viimase ajani ühiskond ise (ja ka meie sealhulgas) ei hoolinudki tegelike noorteprobleemide teadvustamisest. Need vaikiti lihtsalt maha, kõneldi «asotsiaalsetest» noortest, kuigi noorte protest on ju sotsiaalne nähtus. Noored elasid oma elu ja ühiskond oma.

Kunstis, sealhulgas filmikunsti ja enamasti just kunstilistes filmides on küll noorteprobleeme aeg-ajalt ka kaine ja terava pilguga vaadeldud. Tuletagem meelde R. Bökovi «Hernehirmutist» või D. Assanova «Kutte», aga kindlasti ka meie filmi «Naerata ometi», kuid tõsielufilmi käsitleti enamasti n-õ au-

tahvli funktsioonis, seal võis mingil moel väärastunud noori kohata äärmiselt harva, või siis pika vabanduse «mõnel pool leidub ikka veel üksikuid» jne saatel. Siiralt ja tõsiselt noortest ning nende erinevatest gruppidest rääkida ei saanud. Olgu siinkohal näitena toodud oma sotsioloogilise lähenemise poolest J. Podnieksi filmiga mõneski suhtes analoogiline nähtus meie teatris — Merle Karusoo lavastus Noorsooteatris «Kui ruumid on täis...». See kahtlemata silmapaistev kunstiteos jäi asjaomaste instantside vastuseisu tõttu rahva ette toomata. Probleemid olid tolle aja jaoks ilmselt liiga teravad...

Dokumentaalekraan on väga võimas vahend, eriti siis, kui seal näeme tõe, mis intuiitiivse teadmisenäe juba olemas. Võib-olla ongi selle filmi suur populaarsus tingitud asjaolust, et siin näeme (just nimelt näeme, sest tekst, nagu heale dokumentaalfilmile kohane, ei kommenteeri ega üldista) enamuses täiesti tavalisi noori, keda oleme kohanud tihti tänaval. Noored kõnelevad oma elust, kõnelevad siiralt ja ausalt, usalduslikult (režissööri saavutus!) ning selgub, et ühiskondlikult koteeritavad väärtused on nende jaoks täiesti devalveerunud. Kui mitte arvestada siin-seal kaamera ette jäänud vanemaid inimesi, siis vanade maailma film pilku ei heida. Ometigi jäävad valusalt kõlama ühe nooruki sõnad selle maailma valelikkusest ja müüdavusest. Neid etteheiteid oleks lihtne võtta noorte eneseõigustusena, kui ei teaks, kui suures osas need sõnad märki tabavad. Noored leiavad endale eesmärgi ja eetilise tõe teistel tasanditel. Eriti just Afganistanist naasnud noormehele, kes seal on mõistnud seltsimeheliikkuse ja sõpruse hinda, tundub meid ümbritsev elu võlts ja merkantiilne.

Kuidas film on üles ehitatud? Autorid võtsid endale ülesandeks jälgida paari aasta vältel väikelinnas Ogres rockikontserdil publiku seas filmitud noori. Film koosneb reast sünkroonintervjuudest ning samadest noortest tehtud filmilõikudest. Me näeme konkreetselt saatuste taga terve põlvkonna draamat, kes ei suuda selles maailmas endale kohta leida. Noorte sotsioloogilised portreed (üks stsenaristidest A. Klockis on nii tõsielufilmide kriitik kui noorsoosotsioloog) on siin ühte liidetud isetegevusliku režissööri filmist võetud katketega. Iseseisvana see pingutatult sümboolne ja pretensioonikas amatöörfilm vaevalt mõjule pääseks, kuid põlvkonna dokumentaalportree taustal omadab lisaväärtuse. Õigemini omandavad üksikud portreed selle filmi kaudu üldistava tähenduse.

J. Podnieksi filmiga ühenduses tekib tahtmine küsida, kas siis meie dokumentalistid pole võimelised taolisi filme tegema. Jättes noorsooproblemaatika kõrvale julgen arvata,

et M. Soosaare «Kihnu mees», H. Šeini «Rastastoolitants» ja A. Söödi «Maraton» ei jää läti filmile alla. Usun isegi, et «Kihnu mehe» kunstiline üldistusjõud võib aja jooksul J. Podnieksi filmi omast suuremakski kasvada. Meie dokumentalistika vajab kritiseerimist ühes teises suhtes.

On ju dokumentaalfilm eelkõige elu vastuolude jäädvustamine, laiema ja olulisema tähendusega sündmuste «peatamine» filmilindil. Selliseid sündmusi aga, milles väljendub aeg, on raske eelnevalt välja mõelda, siin peab autoril olema terav meel ja intuitsioon. (Muidugi, alati on võimalik ka vastupidine lähenemine — näidata lihtsat elufakti, tavalist juhtumit selliselt, et meile kõigile avaneb selle tavalise ebatavalisus, tema sügavam tähendus. Selline meetod on näiteks A. Söödi puhul valdav.) Kas oskame aga nimetada filme, mis on jäädvustanud tõeliselt olulisi, tihtilugu spontaanselt tekkinud sündmusi meie elus? Tähtpäevasündmused, milleks on võimalik varakult ette valmistada, ei aita siin kuigivõrd, samuti ka mitme aasta peale ette tehtud plaanid. Taolised sündmused lihtsalt juhtuvad, ning kui seal siis M. Soosaare taolist varmast fikseerijat ei ole, jääb sündmus ainult pealtnägijate mällu. Kui erutav on praegu vaadata näiteks Tšernobõli tehniliselt kaugeltki mitte laitmatuid dokumentaalkaadreid, milles peegeldub ärevus ja hirm! Samuti mõjub ka episood «Kihnu mehest», kus ennast surnuks joonud mehe laipa laevale kantakse, tema lõõts aga üksikuna pidulauale jääb.

Just selles mõttes oleme oma dokumentalistikas viimastel kümnenditel vaeseks jäänud. Tuletagem meelde vaid kõige lähemaid — 1980. a oktoobri noortesündmuse või siis Niguliste põlemist. Kindlasti olime kohustatud neid sündmusi jäädvustama ja mõtestama, ometi pole meil sellest paraku mingit filmimaterjali. Oleme liialt harjunud plaanipärasusega.

Omaette probleem on dokumentaal- ja multifilmide näitamine, mille kasutegur praegusel kujul on üpris nullilähedane. Mida vaataja näha tahaks, seda me talle näidata ei saa, kuid samas paneme dokumentaalfilme mängufilmidega ühte seanssi, kusjuures vähemalt enamiku publiku jaoks on see pealesunnitud lisafilm. «Tallinnfilm» peaks saama oma käsutusse ühe keskmise suurusega, kuid korraliku teenindusega kino, mis võiks spetsialiseeruda väärtfilmide demonstreerimisele. Filmilevi kohta kuuldsime meie viimasel kinokongressil suurt nurinat ja kriitikat, nüüd on möödunud sellest aasta, kuid Kinokomitee pole vaevaks võtnud omapoolset suhtumist sellesse probleemi kuidagi avalikustada.

Nüüd, kus oleme tõeliselt mures noore

inimese pärast, peab üheks abivahendiks olema sotsiaalselt terav rahvuskultuuri traditsioonidele toetuv kunst, mis ei tunne hirmu normatiivse mõtlemise ees. Niipea kui peaksime tagasi vajuma probleemituse vaku, lööb õitsele ja köidab meeli labasus ning maitsetus. Ja siis on hilja süüdistada noori, kes ei hooli ühiskondlikest väärtustest.

ROBERT NERMAN

Muinsuskaitse probleemid ja otsingud

Viimasel ajal on muinsuskaitsest kõneldud rohkem kui kunagi varem. Avaliku arvamuse osakaalu suurenemine, õnnestunud eeskujude tekkimise jm positiivsete külgede kõrval ärge unustagem ka seda, et probleemid muutuvad aktuaalseks koos olukorra halvemisega. Minu arvates on meie kultuurimälestiste kaitse põhiprobleemid järgmised.

Esiteks. Pikemaajalise mahajäämuse tõttu kultuuriväärtuste korrastamisel suudetakse praegu restaureerida vaid mõni protsent vajadustest.

Teiseks. Ametlik, riiklik muinsuskaitse (kultuurimälestiste uurimise, korrastamise ja kaitsega tegelevad asutused) on pikemaajalise järeleandlikkuse, potjomkinluse ning kamuflaazi tagajärjel sattunud stagnatsiooni seisundisse, millest on võimalik jagu saada ainult väljaspoolse surve abil.

Kolmandaks. Pikka aega pole olnud võimalusi muinsuskaitse probleemide valgustamiseks. Ka praegu jõuavad avalikkuse ette vaid üksikud artiklid ja needki sageli kärbitult.

Neljandaks. Informatsiooninappuse tõttu mõistetakse muinsuskaitse probleeme sageli vääriti. (Koloriitseteks näideteks olgu kas või Noorsooteatri ja Harju tänava väljaehitamise diskussioonid, kus eksiti kõige elementaarsemateski printsiipides).

Viieandaks. Ebanormaalne olukord kultuurimälestiste kaitsele on aktiveerinud avalikkust muinsuskaitsealasele liikumisele. Enamasti domineerib koordineerimata tegevus, kuid viimase aasta jooksul on jõutud juba ka jõudude koondamiseni (Eesti Muinsuskaitseklubi moodustamine).

Vaatleme kõigepealt kultuurimälestiste olukorda. Üksikute korrastatud (ja kõvasti reklaamitud) ehitismälestiste taga näeme tunduvalt suuremal hulgal «koriluse kombel» kasutatavaid mõisahooned (alguses korralikus seisus ehitismälestist kasutatakse vastavalt kulumisele järjekorras kolhoosikontorina, elamuna, ühiselamuna, koolina, haiglana, klubina, laona, laudana ja lõpuks lastakse tal tühjalt edasi laguneda), rüüstatud ja äralagastatud omaaegseid sakraalehitisi, sissevarisenud taluhooneid, eeslinnade ning

väkelinnade kiiresti lagunevaid puitmaju, sobimatuid uusehitisi vanalinna kaitsetsoonides. Iga üksiku näite illustreerimiseks võiks tuua kümneid ja isegi sadu fakte. Tõsisemalt on korrastatud kõigest 6 protsenti ehitismälestistest, sealjuures vajavad paljud omal ajal korrastatud ehitismälestised halva hoolituse tõttu praegu uut remondi- või restaureerimistsüklit. Pealegi ei kajasta ehitismälestiste nimekirjad kaugeltki kogu meie arhitektuuriparemitku. Paljude arvates seonduvad muinsuskaitse probleemid ainult ehitismälestistega. See ei ole kaugeltki nii. Kui ajaloo-, arheoloogia- ja kunstimälestiste puhul ei sõandaks arhitektuurioriginid korrigeerida kaitsealuste hoonete nimekirju, siis ajaloomälestiste puhul on seda tehtud (näiteks «koondati» Tallinnas Pioneeride tänaval E. Peterson-Särgava ning A. H. Tammsaarega seotud majad, A. H. Tammsaare elukoht Kesk-Liiva tänaval, Tartu mnt 55 asunud XIX sajandi I poolel rajatud vesiravila jpm). Vabariikliku tähtsusega arhitektuurimälestist ei julgeks ükski tööstusettevõtte juht lammutada, trikotaažitootmiskoondise «Marat» juhtkond aga hävitas linna täitevkomitee korduvale keelule vaatamata oma bilansis oleva Marie Underi sünnimaja. (Üldisuse vastuseisu kartusel toimus lammutamine öötundidel. Kultuuriväärtuste öises hävitamises on Tallinnal teatud traditsioonid. Omal ajal näiteks lõhuti endise Politseiaia piirkonnas öösel maha heas korras olev sakraalehitis. Kolga-Jaanis seevastu lammutati kohaliku majandi initsiatiivil Villem Reimani tegevusega seotud pastoraadihoone päise päeva ajal, pidamata meie kultuurilooliselt olulise mälestise hävitamist vähimalgi määral häbi-asjaks. Kurioosseid näiteid võib tuua kümneid, kõige kummalistem on aga leebus, millega barbareid karistatakse. Tegelikult seda ei tehti, kui mitte pidada karistuseks 10—20 rublaseid rahatrahve.)

Lõviosa ajaloomälestistest hävib siiski elementaarsete hoitingimuste puudumise tõttu. Meie kultuuriloo suurematest kaotustest nimetagem Hella Wuolijokiga seotud Lupe talu hävimist Valga ligidal, peatse juubilaril Jakob Hurda sünnimaja hävida laskmist Himmastes Põlva ligidal, Jaan Adamsoniga seotud Pulleritsu koolimaja vanema osa laguneda laskmist. Oige pea võib seda kurba nimekirja täiendada Juhan Liivi kodukohaga Rupsi külas Tartumaal, Aino Kalda elukohaga Elvas, Bernhard Schmidt sünnimajaga Naissaarel, F. R. Kreutzwaldi kodukohaga Ohulepa mõisas, Ants Laikmaa sünnimajaga Araste külas Rapla rajoonis ning kümnete ja sadade teiste ajaloomälestistega. Üksikuid erksamaid tootmisjuhte arvestamata valitseb meil täielik ükskõiksus majandi ter-

ritooriumil asuvate koolimajade, vallamajade, pastoraadihoonete, raamatukogude, seltsimajade jms suhtes, millega on seotud meie kultuurilugu ja mis normaalses olukorras peaksid olema kohalikuks uhkuseks.

Teiseks käsitlegem muuseumide olukorda. See, et meie muuseumid suudavad eksponeerida vaid murdosa oma fondidest, on üldteada. Lõunapoolsetes liiduvabariikides leitakse võimalusi ehitada muuseume, mille täitmiseks ei jätku ainet! Vähesed teavad nendest väärtustest, mis meie muuseumide halbade hoiutingimuste tõttu igal aastal hävivad. ENSV Põllumajanduse Muuseumis juhtunud õnnetuse kõrval märkimisväärne kahjustusi Tartu Ülikooli Klassikalise Muinasteaduse Muuseumis, Tartu Muusikamuuseumis, Viljandi Koduloomuuseumis, Vabariikliku Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsiooni arhiivis, Tallinna Linna RSN TK Arhitektuuri ja Planeerimise Peavalitsuse tehnilises arhiivis jm. Põhjuseks on nii või teisiti vastavate hoiutingimuste puudumine. Mõnikord püütakse meie kultuuriobjektide ehitamise mahajäämuse seletada tööjõu defitsiidiga, kuid milleks siis meile järjest uusi tööstusettevõtteid juurde ehitatakse ja vanu aina laiendatakse? Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta. Ilma juurteta inimestelt pole loota ei kõrgelt arenenud ühiskonna loomist ega ka saavutatut hoidmist.

Ükskõik kui masendav muinsuskaitse olukord ka ei oleks, ometigi on olulisem tema arengusuund ja -tempo.

Muinsuskaitse on lasknud ennast inkorporeerida ametkondadevahelise ringkäänduse süsteemi, tagajärjeks on nii suutmatus kui ka tõsise tahte puudumine midagi muuta. (Väite kinnituseks kõlbab kas või seesama leebus, millega seaduserikkujaid karistatakse: on ju muinsuskaitse kümnekond 10—20 rublast rahatrahvi kogu Eestimaa peale võrdne looduskaitse süsteemis üheainsa kalakaitseinspektori «saagiga!»). Muinsuskaitse stagnatsiooni on püütud seletada struktuuri ebataiuslikkusega, liigse killustatusega. Kritiseeritud on näiteks arhitektuurikaitse allumist Ehituskomiteele. Tõepoolest, Võru vanalinna kaitsetsooni ja meie teiste ajalooliste linnakeste välimus on tõsiseks etteheiteks Ehituskomiteele. Siiski on vaevalt usutav, et midagi olulist muutuks näiteks muinsuskaitse allutamise ja Kultuuriministeeriumile. Muinsuskaitse stagnatsiooni peapõhjuseks on dialektilise arengu takistus ametlikule-riiklikule tegevusele vastukaalu puudumise tõttu. Kõigis teistes liiduvabariikides on muinsuskaitse ühiskondlikud organisatsioonid olemas. Kuigi on selge, et muinsuskaitsealased ettevõtmised jäävad ebaefektiivseks, kui nad ei toetu laiemale üldsusele, ning kellelgi ei tohiks

olla midagi selle vastu, et leevendada tõelist kriisiolukorda, ometigi leidub vastaseid nii nende ühiskondlike organisatsioonide kui riikliku muinsuskaitse süsteemi juhtide seas. Otsene kirjalik eitus muinsuskaitse seltsi loomiseks tuli alles mõni aasta tagasi Kultuuriministeeriumilt. Vastavalt vajadusele kasutatakse ülioptimalistlikud (*à la* «meil on kultuurimälestiste kaitse niigi parem kui mujal Nõukogude Liidus») või ülipessimistlikud («niikuinii ei paranda see olukorda», «meil ei ole niikuinii asjast huvitatud inimesi») mõtteavaldused mõjukate isikute poolt väljaõelduna hakkavad takistama ühiskondliku aktiivi organiseerimist. Juba olemasolevad ühiskondlikud organisatsioonid omakorda teevad katseid suruda kultuurimälestiste kaitse kodu-uuringu või looduskaitse tiiva alla. Ilma neid organisatsioone endid eelnevalt põhjalikult reorganiseerimata ei tule aga noorema venna rolli jääv muinsuskaitse oma komplitseeritud probleemide lahendamiseks ilmselt toime.

Kui seni oli muinsuskaitse liikumine äärmiselt killustatud, peamiselt tegutsesid üksikud aktivistid, kel puudus ülevaade teiste tegevusest, siis viimasel ajal on toimunud mitmeid lootustandvaid üritusi muinsuskaitse koordineerimiseks. Olulisim neist oli 18.—19. oktoobril 1986. a Jüris toimunud muinsuskaitseklubide kokkutulekul moodustatud Eesti Muinsuskaitseklubide Nõukogu (vt P. Lall. Muinsuskaitsepäevad Jüris. «Looming» nr 12, 1986; Mart Laar. Veel muinsuskaitsest. «Vikerkaar» nr 1, 1987). Kõige normaalsem tundub, et just selle pinnalt hakkaks arenema Muinsuskaitse Selts. Väga oluline on, et ei korrataks ametliku muinsuskaitse vigu — enesesel kogumist ja teiselt poolt järeleandlikkust kõlges heade suhete nimel. Tulevase seltsi liikmete võimalikult aktiivsemaks osalemiseks võiks selle liikmed kuuluda erinevate probleemidega tegelevatesse toimkondadesse ehk survegruppidesse. Kindlasti mõjaks kultuurimälestiste kaitsele soodsalt, kui selle raames eksisteeriks näiteks sellised toimkonnad nagu Helme linnuse konserveerimise toimikond, Tallinna eeslinna puitarhitektuuri toimikond, muinsuskaitse bibliograafia koostamise toimikond jne. Kultuurimälestiste kaitse komplitseeritud probleemide lahendamiseks ja lahendamiseks on vajalik muinsuskaitse ruupori loomine, seda vaatamata isegi ajakirjanduse viimase aja tunduvalt soosivemale suhtumisele kultuurimälestiste kaitse tõelistesse probleemidesse.

Pole kahtlust, et praeguste jäikade raamide likvideerimisega saab kultuurimälestiste kaitseks nii mõndagi ära teha. Samas tuleb ettevaatlik olla, et ei saaks kujuneda uued raamid, mis lähitulevikus uuesti arengut takistama hakkaksid.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abasina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Häinsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

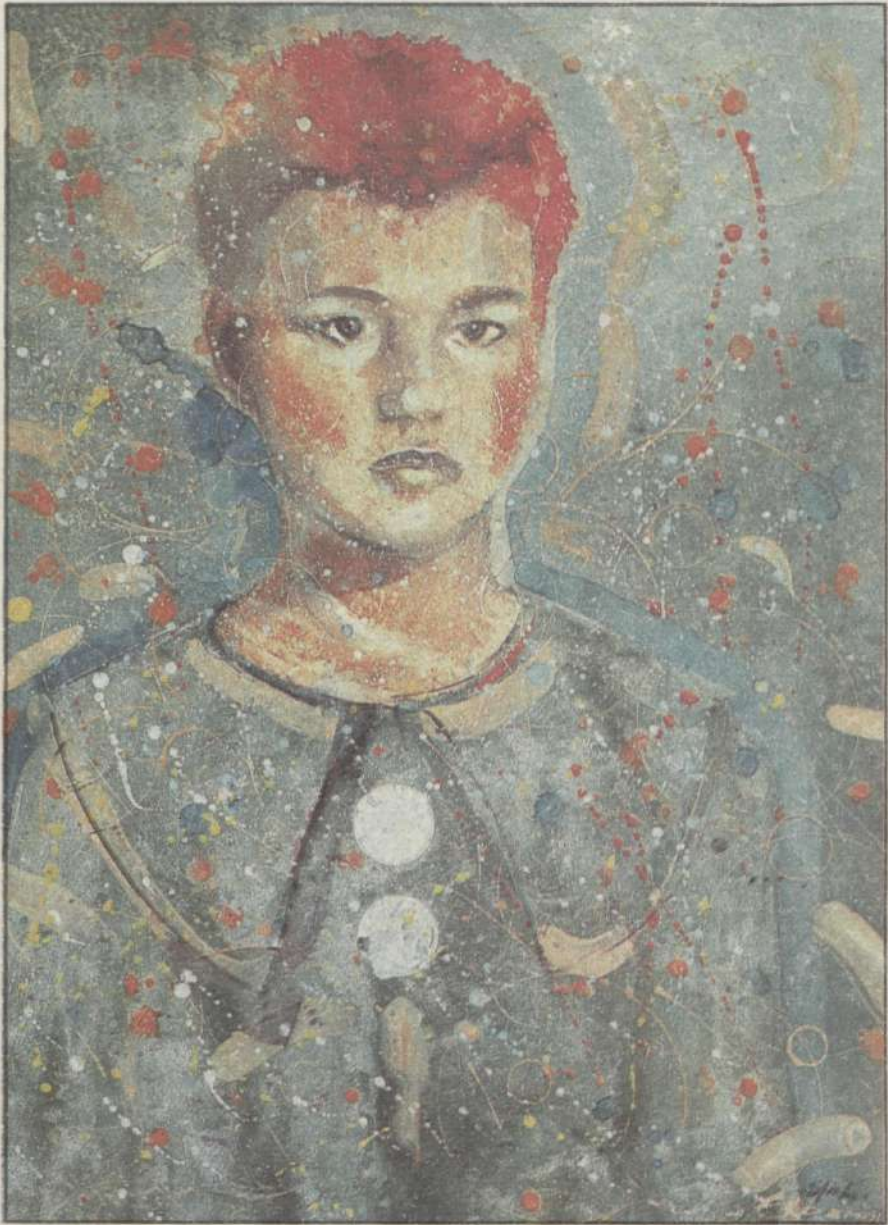
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vsevirov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 04. 1987. Trükkida antud 11. 05. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,14, MB-00121. Tellimuse nr. 1395. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiary 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 6, июнь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaari

A 87,6
1153

Hind 45 kop.
78245